

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАЛЮЖНА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 02:[021.61:001.891:004](477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВІДКРИТИЙ ДОСТУП ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ В
УКРАЇНІ**

029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа

02 Культура і мистецтво

Подається на здобуття ступеня доктора філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н. М. Калюжна

Науковий керівник: Горбань Юрій Іванович, кандидат культурології,
професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Калюжна Н. М. Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». – Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2025.

Дисертація є комплексним дослідженням, що поєднує аналіз світових практик відкритого доступу до наукових публікацій із дослідженням потенціалу бібліотечних сервісів у забезпеченні доступності наукової літератури. Доведено необхідність системного впровадження бібліотеками закладів вищої освіти (ЗВО) України принципів і практик відкритого доступу, зокрема: надання кваліфікованої консультаційної підтримки науковцям щодо публікації результатів досліджень у відкритому доступі; просування політик відкритого доступу на рівні університету чи дослідницької установи; збагачення бібліографічних записів метаданими, що полегшують пошук матеріалів відкритого доступу; розвиток бібліотечного видавництва; а також створення спеціалізованих сервісів та інформаційної інфраструктури, що сприяють ефективному поширенню наукових результатів.

У першому розділі уточнено поняттєвий апарат предметної сфери «відкритий доступ до публікацій як перша стадія розвитку відкритої науки». Зауважено, що різноманітність типологізацій відкритого доступу, здійснюваних за кольоровим (наприклад, зелений) або матеріальним (золотий, діамантовий тощо) принципом, ускладнює єдине розуміння його концепцій, системний моніторинг процесів упровадження та коректну інтерпретацію результатів досліджень у цій сфері. Визначено, що дослідження відкритого доступу як об'єкта наукового аналізу в системі наукової комунікації охоплює

вивчення його впливу на економічний розвиток, інноваційний потенціал і загальний добробут суспільства. З академічного погляду, науковці зосереджуються на вивченні того, як відкритий доступ впливає на видимість і цитованість публікацій, а також на можливості для наукової співпраці та міждисциплінарної взаємодії.

Розглянуто феномен відкритості як ключовий концепт сучасного наукового дискурсу, що охоплює правові, організаційні та етичні аспекти доступу, обміну та використання наукової літератури. Наведено опис дизайну та організації емпіричних досліджень, проведених у межах дисертаційної роботи.

У другому розділі узагальнено міжнародні ініціативи, спрямовані на впровадження та підтримку системи відкритого доступу до наукових публікацій, що дало змогу простежити становлення її правового, ресурсного та сервісного складників. Встановлено, що, починаючи з ухвалення у 2002 р. «Будапештської ініціативи відкритого доступу» (BOAI), міжнародна наукова спільнота та провідні наукові бібліотеки реалізували низку ініціатив і проєктів, спрямованих на імплементацію принципів відкритого доступу в систему наукових комунікацій і розбудову потужної цифрової інфраструктури для просування політики відкритого доступу в Європі та світі (Electronic Information for Libraries (ELIF) та її програми, SPARC, проєкти PASTEUR4OA, DIAMAS, CRAFT-OA, ALMASI та інші).

Проведений огляд літератури дав змогу ідентифікувати основні бар'єри, що ускладнюють для дослідників оприлюднення наукових досліджень у відкритому доступі. За спорідненістю чинників, що їх зумовлюють, ці бар'єри розподілено на чотири кластери: «Практичні бар'єри», «Брак компетентності», «Упередження», «Політики та управління». Обґрунтовано, що подолання цих бар'єрів потребує комплексного підходу, в межах якого бібліотеки ЗВО відіграють ключову роль.

Удосконалено уявлення про зміст функцій бібліотек ЗВО як комунікаційних, організаційно-управлінських, консалтингових

і технологічних посередників між дослідниками, установами та видавцями, що сприяє кращій реалізації практик відкритої науки в системі наукових комунікацій.

Встановлено, що сучасні зарубіжні бібліотеки демонструють стійку тенденцію до інтеграції та підтримки практик відкритого доступу у своїй діяльності. Ця діяльність реалізується через клієнтоорієнтовану спеціалізовану консультаційну підтримку дослідників; залучення бібліотекарів до процесів укладання, формування умов і супроводу трансформаційних угод із видавцями; розроблення та підтримку власних видавництв відкритого доступу (наприклад, *TIB Open Publishing*), а також участь у проєктах *MUSE*, *TOME*; розвиток сервісів і цифрових інструментів для забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій (наприклад, *BISON*, *ORKG*); упровадження спеціалізованої ролі каталогізатора матеріалів відкритого доступу, що підвищує ефективність їх індексації та використання.

Третій розділ присвячено нормативно-правовим засадам і структурним характеристикам відкритого доступу в Україні. Виявлено, що практичне впровадження Національного плану відкритої науки в Україні супроводжується численними викликами, що потребують системного розв'язання: недостатня інституційна підтримка, низький рівень міжнародної видимості та проблеми з фінансуванням залишаються актуальними для розвитку цього сегмента наукової комунікації. З'ясовано, що в межах проєкту Open4UA ведеться робота над гармонізацією національної політики у сфері відкритої науки із загальносвітовими трендами.

Результати бібліометричного аналізу потоку наукових публікацій українських вчених, розміщених у відкритому доступі протягом 2012–2021 рр., продемонстрували значний прогрес у щорічному зростанні кількості публікацій і поступове ускладнення галузевої структури. Попри відсутність сталого державного фінансування, частка публікацій відкритого доступу в Україні досягла 71,5 %, що є високим показником, як порівняти з провідними країнами Європи, які інвестують значні кошти в підтримку

відповідної інфраструктури. Найбільша частка статей опублікована у фахових наукових журналах України, що свідчить про сталу тенденцію до підвищення видимості українських наукових досліджень на міжнародному рівні. Однак, незважаючи на позитивну динаміку розвитку відкритих національних баз даних наукових фахових журналів та інституційних репозитаріїв університетських бібліотек, українські науковці в процесі самоархівування своїх робіт надають перевагу зарубіжним репозитаріям. Найбільша кількість статей відкритого доступу припадає на гуманітарні науки, найменша – на природничі та технічні. Це вказує на необхідність покращення цифрової інфраструктури відкритого доступу в Україні та вдосконалення системи сервісних послуг бібліотек щодо інформаційного супроводу наукових досліджень користувачів.

Встановлено необхідність підвищення рівня видимості контенту інституційних репозитаріїв через присвоєння постійних ідентифікаторів, використання відкритого протоколу обміну метаданими OAI-PMH та покращення доменного авторитету вебсайтів.

Доведено, що бібліотеки ЗВО є найкваліфікованішими комунікаційними посередниками в системі «науковець – наукові інформаційні ресурси», а також ініціаторами та амбасадорами руху за відкритий доступ і відкриту науку в Україні. Водночас темпи та вектори розбудови уніфікованої цифрової інфраструктури відкритого доступу до результатів наукових досліджень в Україні поки що поступаються аналогічним європейським практикам.

Як висновок, обґрунтовано, що ключовими напрямками підвищення ефективності діяльності бібліотек ЗВО України у сфері забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій є: 1) системне забезпечення консультативної підтримки дослідників, науково-педагогічних працівників і студентів з питань відкритого доступу; 2) збагачення бібліографічних записів матеріалів відкритого доступу метаданими, що сприяють полегшенню пошуку, ідентифікації та використання наукових праць; 3) підтримка та розвиток бібліотечного видавництва як інфраструктурного складника

забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій; 4) розроблення та впровадження сервісів, орієнтованих на підтримку відкритого доступу; 5) удосконалення функціонування інституційних репозитаріїв через присвоєння постійних ідентифікаторів (DOI/Handle), впровадження протоколу OAI-PMH для обміну метаданими та підвищення доменного авторитету вебресурсів з метою покращення видимості та доступності матеріалів.

Ключові слова: відкритий доступ, відкрита наука, наукова бібліотека, інституційні репозитарії, Україна, бар'єри запровадження відкритого доступу, цифровізація, комунікаційні технології, цифрова культура, наукова періодика, бібліотечний сервіс, відкрита наукова інформація, дослідницькі інфраструктури.

ABSTRACT

Kalyuzhna N. M. Open Access to scholarly publications: international experience and implementation in Ukraine. – Qualification scientific work in manuscript form.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field 029 «Information, library and archival science». – Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2025.

This dissertation presents a comprehensive study that integrates an analysis of international open access practices for scholarly publications with an exploration of the potential of library services to enhance the accessibility of scientific literature. The research highlights the need for Ukrainian university libraries to adopt a systematic approach to supporting open access principles and practices, including providing expert guidance to researchers on publishing their work in open access, promoting open access policies at the institutional level, enriching bibliographic records with metadata to facilitate the discovery of open access materials,

developing library publishing initiatives, and establishing specialized services and information infrastructure to support the effective dissemination of research outputs.

The first chapter refines the conceptual framework of the field, positioning *open access to publications as the initial stage in the development of open science*. It has been noted that the diversity of open access typologies – commonly distinguished by color codes (e.g., green) or by the names of precious materials (e.g., gold, diamond) – poses challenges for conceptual clarity, the systematic monitoring of implementation processes, and the accurate interpretation of research findings in this field. Research indicates that the study of open access as an object of scholarly inquiry within the system of scientific communication encompasses its effects on country economic development, innovative capacity, and the broader societal well-being. From an academic standpoint, investigations primarily focus on how open access affects the visibility and citation of publications, as well as the opportunities it creates for scientific collaboration and interdisciplinary engagement.

Openness is analyzed as a multidimensional concept within contemporary scholarly communication, encompassing the legal, organizational, and ethical aspects of access to, dissemination of, and use of scholarly literature. The chapter further details the design and methodology of the empirical research.

The second chapter synthesizes international initiatives aimed at the implementation and support of open access systems for scientific publications, allowing for an examination of the development of their legal, resource, and service components. It is established that, beginning with the adoption of the *Budapest Open Access Initiative* (BOAI) in 2002, the international scholarly community and leading research libraries have implemented a range of initiatives and projects to embed open access principles within the scholarly communication system and to build robust digital infrastructure supporting open access policies in Europe and globally. These include efforts of such organizations as *Electronic Information for Libraries* (EIFL), SPARC, and projects like PASTEUR4OA, DIAMAS, CRAFT-OA, ALMASI.

A literature review made it possible to identify the barriers that hinder researchers from publishing their work open access. Based on the similarity of the

underlying factors, these barriers are categorized into four clusters: Practical Barriers, Lack of Competence, Sentiment, and Policies and Governance. It is argued that overcoming these barriers requires an integrated approach, in which libraries play a central role as communicative, organizational-administrative, advisory, and technological intermediaries between researchers, institutions, and publishers.

The understanding of the functions of university libraries has been refined, conceptualising them as communicative, organizational-managerial, consulting, and technological intermediaries between researchers, institutions, and publishers, thereby facilitating the more effective implementation of open science practices.

It has been established that contemporary foreign libraries demonstrate a consistent trend toward integrating and supporting open access practices within their activities. This engagement is manifested through client-oriented, specialised consultancy services for researchers; the involvement of librarians in negotiating, shaping the terms of, and supporting transformative agreements with publishers; the development and maintenance of in-house open access publishing platforms (such as TIB Open Publishing); participation in initiatives such as MUSE and TOME; the advancement of services and digital tools that enable open access to scholarly outputs (for example, BISON and ORKG); and the introduction of specialised roles, such as open access materials cataloguers, which enhance the efficiency of indexing and the visibility of open access content.

Chapter three focuses on the regulatory framework and structural characteristics of open access in Ukraine. It has been found that the practical implementation of the National Open Science Plan in Ukraine is accompanied by numerous challenges that require systematic solutions: insufficient institutional support, low levels of international visibility, and persistent funding issues continue to hinder the development of this segment of scholarly communication. It was also established that, within the framework of the Open4UA project, efforts are underway to harmonise national open science policies with global trends.

The results of a bibliometric analysis of open access papers published by Ukrainian researchers during 2012–2021 demonstrate significant annual growth in

OA publication output and a gradual diversification of disciplinary coverage. Despite the absence of stable state funding, the share of open access publications in Ukraine reached 71.5%, a high figure compared with leading European countries that invest substantially in supporting relevant infrastructure. The largest share of articles was published in national journals. Despite the positive development of national open databases of scholarly journals and institutional repositories maintained by university libraries, Ukrainian researchers tend to favor foreign repositories for self-archiving their work. Open access publications are most numerous in the humanities and least represented in the natural and technical sciences.

The current state of institutional repositories in Ukraine is analyzed, highlighting the need to improve the visibility and accessibility of their content. Key measures include the assignment of persistent identifiers, the adoption of the OAI-PMH protocol for standardized metadata exchange, and the enhancement of repository websites' domain authority to increase discoverability within the global scholarly communication infrastructure.

Furthermore, it has been demonstrated that university libraries are the most qualified intermediaries in the “researcher–scholarly information resources” system, acting as both initiators and ambassadors of the open access and open science movement in Ukraine. At the same time, the pace and direction of developing a unified digital infrastructure for open access to research outputs in Ukraine still lag behind comparable European practices.

Consequently, enhancing the effectiveness of Ukrainian university libraries in providing open access to scholarly publications requires several interconnected strategies. These include the systematic provision of consultancy support to researchers, academic staff, and students on open access matters; the enrichment of bibliographic records of open access materials with metadata to facilitate discovery, identification, and use of research outputs; and the support for and development of library publishing as an infrastructural component of open access. Further, it involves the design and implementation of services specifically aimed at promoting

open access, as well as the improvement of institutional repositories through the assignment of persistent identifiers (DOI/Handle), the adoption of the OAI-PMH protocol for metadata exchange, and the strengthening of web resources' domain authority to enhance the visibility and accessibility of scholarly materials.

Keywords: open access, open science, scientific communication, scientific library, institutional repositories, Ukraine, barriers to the implementation of open access, digitalization, communication technologies, digital culture, scientific periodicals, library service, open scientific information, research infrastructures.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Калюжна Н. Нормативно-правове підґрунтя врегулювання питань відкритої науки в Україні. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2025. Вип. 15. С. 23–37. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335060>

2. Калюжна Н. Упровадження принципів відкритого доступу в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2023. Т. 6, № 1. С. 149–159. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283984>

3. Калюжна Н. Використання інноваційних інструментів для підтримки та моніторингу відкритої науки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 4. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.293969>

Статті в зарубіжних виданнях, що індексуються в міжнародних базах даних Web of Science, Scopus

4. **Kaliuzhna N.**, Aydin Z., Müller P., Hauschke C. Hurdles to open access publishing faced by authors: a scoping literature review from 2004 to 2023. *Royal Society Open Science*. 2025. Vol. 12, Iss. 8. 250257. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsos.250257>

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає розробку дизайну дослідження, формування критеріїв для відбору публікацій, проведення огляду літератури, синтез результатів, написання оригінального тексту публікації статті.

5. **Kaliuzhna N.**, Hauschke C. Open access in Ukraine: Characteristics and evolution from 2012 to 2021. *Quantitative Science Studies*. 2024. Vol. 5, Iss. 4. P. 1022–1041. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00324

Здобувачкою здійснено до 90 % внеску, зокрема концептуалізація та дизайн дослідження, збір, аналіз та візуалізація даних, написання оригінального тексту статті.

6. **Kaliuzhna N.**, Auhunas S. Research Information Infrastructure in Ukraine: first steps towards building a national CRIS. *Procedia Computer Science*. 2022. Vol. 211. P. 230–237. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.10.196>

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає розробку дизайну дослідження, аналіз складових інфраструктури наукової комунікації в Україні, написання оригінального тексту статті.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Калюжна Н. Відкритий доступ до наукових публікацій в Україні: бар'єри та можливості. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : матеріали IV Міжнар. наук. конф., м. Київ, 20–22 трав. 2021 р. Київ, 2021. С. 119–121.

8. Калюжна Н. Роль постійних ідентифікаторів у забезпеченні відкритого доступу до наукових публікацій. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 18–19 листоп. 2021 р. Харків, 2021. С. 133–134.

9. Калюжна Н. Платформи відкритого доступу як альтернативний канал для поширення наукових знань. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів П'ятої міжнар. наук. конф., м. Київ, 23–24 черв. 2022 р. Київ, 2022. С. 286–288.

10. Калюжна Н. Відкрита наука та підготовка бібліотечно-інформаційних фахівців: співіснування двох світів. *Філософія культурно-мистецької освіти* : матеріали II Всеукр. наук. конф., м. Київ, 24 берез. 2023 р. Київ, 2023. С. 80–83.

11. Калюжна Н. Трансформаційні угоди з видавництвами наукової літератури: роль та місце бібліотеки. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів Шостої міжнар. наук. конф., м. Київ, 19–20 трав. 2023 р. Київ, 2023. С. 149–151.

12. do Amaral J., Adegbilero-Iwari I., **Kaliuzhna N.** Open Peer Review Traits in Open Access Journals: An Analysis based on DOAJ. *45th SSP Annual Meeting: Transformation, Trust, and Transparency*, Portland, May 31–June 2, 2023. Portland, 2023. DOI: <https://doi.org/10.14293/s2199-ssp-am23-01029>

Здобувачкою здійснено до 35% внеску, що включає розробку дизайну досліджень, отримання даних з DOAJ, аналіз та візуалізація даних.

13. Kaliuzhna N. Zooming in on Open Access in Ukraine: trends and patterns. *PUBMET2023: The 10th Conference on Scholarly Communication in the Context of Open Science*, Zagreb, September 13–15, 2023. Zagreb, 2023. P. 23–24. DOI: <https://doi.org/10.15291/pubmet.4255>

14. Калюжна Н. Моніторинг відкритості результатів наукових досліджень на національному рівні: досвід Німеччини. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку*

наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 3–5 жовт. 2023 р. Київ, 2023. С. 243–246.

15. Калюжна Н. Міжнародні ініціативи та проекти для підтримки наукової комунікації в Україні під час війни. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення* : зб. тез і повідом. Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. : VII Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька. Київ, 2023. С. 115–117.

16. Auhunas S., Ernert S., Gutsche H., **Kaliuzhna N.** Electronic Preservation Project for Ukrainian Open Access Journals (EPP UA) to Safeguard Research Content during the War. *Open Science and Innovation in Ukraine 2023* : 2nd International Conference, October 26–27, 2023. Hanover, 2024. P. 7–9. DOI: <https://doi.org/10.2174/9789815256956124010006>

Здобувачкою здійснено до 20% внеску, що включає огляд літератури та написання ориганального тексту статті.

17. **Kaliuzhna N.**, Zeynep A., Hauschke C. I got 82 problems... Hürden des Open-Access-Publizierens: Ergebnisse einer Literaturübersicht (2004-2023). *Zenodo*. 2024. September 11. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13747746>

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає проведення огляду літератури, тематичного аналізу та візуалізація даних.

Наукові праці, які додатково відображають результати дослідження

18. **Kaliuzhna N.**, Altemeier F. Towards Fair Principles for Research Information: Report on a Series of Workshops. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*. 2021. No. 7. P. 128–132. URL: <http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/233322> (дата звернення: 25.03.2025).

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає проведення узагальнення результатів серії вебінарів та написання оригінального тексту.

19. Hauschke C., Nazarovets S., Altemeier F. **Kaliuzhna N.** Roadmap to FAIR Research Information in Open Infrastructures. *Journal of Library Metadata*. 2021. Vol. 21, No. 1/2. P. 45–61. DOI: <https://doi.org/10.15488/11463>

Здобувачкою здійснено до 25% внеску, що включає узагальнення результатів проведення серії вебінарів та написання оригінального тексту статті.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ	24
1.1 Історіографія теми та джерельна база дослідження	24
1.2 Поняттєво-категоріальний апарат	45
1.3 Методологія та методи дослідження	55
Висновки до розділу	60
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ: ІНІЦІАТИВИ ТА ВИКЛИКИ	64
2.1 Міжнародні декларації та ініціативи як інструментальний складник відкритого доступу до наукових публікацій	64
2.2 Сукупність бар'єрів оприлюднення наукових публікацій у відкритому доступі	82
2.3 Зарубіжний досвід підтримки бібліотеками ЗВО ініціатив відкритого доступу	103
Висновки до розділу	127
РОЗДІЛ 3. ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ В УКРАЇНІ	131
3.1 Нормативно-правова база впровадження та регулювання відкритого доступу в Україні	131
3.2 Бібліометричний аналіз потоку наукових статей українських вчених у журналах відкритого доступу	143
3.3 Особливості бібліотечного сервісу бібліотек ЗВО України щодо підтримки практик відкритого доступу	157
Висновки до розділу	175
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
ДОДАТКИ	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ALMASI** – Aligning and Mutualizing Nonprofit Open Access Publishing Services Internationally
- CRIS** – інформаційна система управління даними про дослідження
- DIAMAS** – Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication
- DOI** – Digital Object Identifier / цифровий ідентифікатор об’єкта
- ELIF** – Electronic Information for Libraries
- EOSC** – Європейська хмара відкритої науки
- FLOSS** – Free/Libre and Open Source Software
- FOAA** – Fair Open Access Alliance
- HPAT** – Національного репозитарію академічних текстів
- MUSE** – онлайн-платформа для академічних видань у галузі гуманітарних та соціальних наук, створена у співпраці університетських бібліотек і видавництв
- NISO** – Національна організація інформаційних стандартів
- OAI-PMH** – протокол для збору та обміну метаданими між різними архівами та сервісами
- ORKG** – Open Research Knowledge Graph
- S2O** – Subscribe to Open
- SPARC** – Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition
- TIB** – Лейбніцький інформаційний центр науки і техніки та університетська бібліотека
- TOME** – Toward an Open Monograph Ecosystem
- ВД** – Відкритий доступ
- ЗВО** – заклади вищої освіти
- НАН України** – Національна академія наук України
- ООН** – Організація Об’єднаних Націй
- CoARA** – Коаліція із вдосконалення системи оцінки наукових досліджень

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій, електронного видавництва та онлайн-комунікаційних інструментів у поєднанні з кризою традиційної видавничої моделі, що супроводжується постійним зростанням цін на академічні видання, підкреслює необхідність переходу до повного та негайного відкритого доступу до результатів наукових досліджень. Особливо гостро ця проблема постала під час пандемії COVID-19, коли видавці відкрили доступ до результатів медичних досліджень для прискорення обміну науковою інформацією та акселерації зусиль з метою винайдення вакцини проти вірусу та збереження мільйонів людських життів. Нині уряди розвинених країн на законодавчому рівні закріплюють вимоги досягнення 100 % відображення результатів наукових досліджень у журналах і на платформах відкритого доступу, які було профінансовано за державні кошти.

Поширення практик відкритого доступу та відкритої науки значно впливає на діяльність академічних та університетських бібліотек, суттєво диверсифікуючи їхні функції та підходи до організації інформаційного супроводу наукових досліджень. У більшості зарубіжних академічних бібліотек розвинутих країн світу для ефективної підтримки наукової комунікації запроваджено посаду фахівця з управління науковими даними. В Україні наразі розробляється державний стандарт для цієї професії, що свідчить про невідворотний рух країни до євроінтеграції та повної імплементації принципів відкритої науки в національний дослідницький простір.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення суттєвих суперечностей між: експоненційними темпами зростання потоку цифрових наукових публікацій і недостатнім рівнем їх відображення на платформах відкритого доступу; суспільною

потребою в забезпеченні оперативного, безоплатного та гарантованого повнотекстового доступу до наукової інформації для будь-якого користувача глобальної інформаційної мережі та недостатньою розвинутістю інфраструктури відкритого доступу в наукових бібліотеках України; необхідністю реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського дослідницького простору і Європейської хмари відкритої науки та відсутністю концептуальних засад проактивної участі в цьому процесі академічних та університетських бібліотек. Аналіз праць українських бібліотекознавців засвідчує, що ключові аспекти зазначеної проблематики ще не набули комплексного вивчення, що додатково підкреслює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідницької роботи Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) «Актуальні проблеми інформаційно-комунікаційної науки й освіти» (державний реєстраційний номер 0118U100212) та «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (державний реєстраційний номер 0124U001231), плану наукової і навчально-методичної роботи кафедри інформаційної діяльності та зв'язків із громадськістю КНУКіМ.

Мета дослідження – здійснити науково-теоретичне узагальнення та комплексний аналіз міжнародного досвіду впровадження відкритого доступу до наукових публікацій, а також сформулювати засади розбудови ефективного бібліотечного складника відкритого доступу до наукових публікацій в Україні.

Мета дослідження обумовила розв'язання таких **завдань**:

– системно проаналізувати стан наукової розробленості проблеми відкритого доступу в сучасному науковому дискурсі, окреслити ключові підходи до її вивчення у світовій та вітчизняній науці;

– уточнити поняттєвий апарат досліджуваної проблеми;

- схарактеризувати міжнародні ініціативи та політики, спрямовані на впровадження та підтримку бібліотеками відкритого доступу до наукових публікацій;
- визначити бар'єри оприлюднення наукових публікацій у відкритому доступі;
- окреслити нормативно-правові засади впровадження політики відкритого доступу до наукових публікацій в Україні;
- визначити динаміку зростання, особливості змісту та структури потоку наукових статей українських вчених у журналах відкритого доступу;
- схарактеризувати систему інституційних репозитаріїв українських бібліотек як базового інфраструктурного складника відкритого доступу;
- узагальнити зарубіжний досвід підтримки бібліотеками відкритого доступу до результатів наукових досліджень;
- дослідити особливості бібліотечного сервісу підтримки відкритого доступу в Україні.

Об'єкт дослідження – інституції та інфраструктура, що забезпечують відкритий доступ до наукових публікацій.

Предмет дослідження – діяльність бібліотек закладів вищої освіти щодо забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових підходів і методів, що доповнюють пізнавальні можливості один одного. Поєднання евристичного потенціалу системного та соціокомунікативного підходів дало змогу визначити інфраструктурні складники системи відкритого доступу до результатів наукових досліджень; з'ясувати об'єктивні чинники зовнішнього середовища, що сприяли виникненню руху за відкритий доступ, а також бар'єри, що гальмують його поширення; окреслити місце та функції бібліотек у становленні системи відкритого доступу як ключового комунікаційного посередника в ланцюзі «науковці – наукові інформаційні ресурси відкритого доступу»; обґрунтувати

перспективні напрями розбудови ефективного бібліотечного складника системи відкритого доступу до наукових публікацій в Україні. Історичний підхід застосовано для визначення етапів становлення інституціональних складників системи відкритого доступу до наукових публікацій через узагальнення та систематизацію хронології впровадження міжнародних ініціатив, проєктів і мандатів грантодавців, нормативних актів, спрямованих на його просування. Метод дедукції та термінологічний аналіз було застосовано для уточнення поняттєвого апарату предметної сфери «відкритий доступ до публікацій як складник відкритої науки». Бібліометричний і статистичний методи було використано для визначення динаміки зростання, особливостей змісту та структури потоку наукових статей українських вчених у журналах відкритого доступу. У дослідженні було застосовано компаративний підхід і метод контент-аналізу офіційних сайтів бібліотек закладів вищої освіти України та світу з метою ідентифікації спектра сервісів і послуг, спрямованих на підтримку відкритої наукової комунікації, а також визначення кращих здобутків світової практики щодо її поширення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше*:

– доведено необхідність наскрізного впровадження бібліотеками ЗВО України принципів і технологій відкритого доступу на всіх етапах життєвого циклу дослідження: від пошуку необхідної науковцям інформації до відкритого зберігання та популяризації дослідницьких даних через їх архівування, ідентифікацію, оприлюднення, експертну оцінку та вимірювання впливу опублікованих наукових результатів;

– обґрунтовано базові напрями вдосконалення діяльності академічних та університетських бібліотек України щодо підвищення ефективності функціонування інфраструктурних складників відкритого доступу до наукових публікацій і дослідницьких даних через забезпечення якісного наповнення, кращої видимості й відшукуваності контенту національних та інституційних репозитаріїв, інвестування у створення ресурсів метаданих,

розвиток цифрових платформ та інноваційних сервісів з управління науковими даними;

– схарактеризовано політичні, економічні, соціокультурні, техніко-технологічні чинники, що сприяли всесвітньому поширенню руху за відкритий доступ; ідентифіковано 82 комунікаційні бар'єри, що ускладнюють публікацію результатів наукових досліджень у відкритому доступі, які розподілено на чотири групи: «Практичні бар'єри», «Брак компетентності», «Упередження», «Політики та управління», що сприятиме їх успішному подоланню;

– узагальнено міжнародні ініціативи, спрямовані на впровадження та підтримку системи відкритого доступу до наукових публікацій, встановлено їх роль у розбудові її правового, ресурсного та сервісного складників;

– виявлено кращий досвід зарубіжних університетських бібліотек щодо підтримки ресурсів та інструментів відкритого доступу на всіх етапах життєвого циклу дослідження, визначено перспективи його запровадження в Україні;

– встановлено позитивну динаміку зростання, особливості галузевої структури потоку наукових статей українських вчених у журналах відкритого доступу, з'ясовано недостатнє відображення у відкритому доступі статей з природничих і технічних наук;

– схарактеризовано сучасний стан системи інституційних репозитаріїв академічних та університетських бібліотек України, обґрунтовано методи та інструменти підвищення рівня відкритості їх контенту в глобальному комунікаційному просторі;

удосконалено:

– уявлення про зміст функцій бібліотек ЗВО як організаційно-управлінських, консалтингових і технологічних посередників між дослідниками, установами та видавцями, що сприяють кращій реалізації практик відкритої науки в системі наукових комунікацій;

– поняттєвий апарат предметної сфери «відкритий доступ до публікацій», визначено його першість в еволюції розвитку відкритої науки, поглиблено розуміння про необхідність відкритості всіх етапів життєвого циклу дослідження як нову парадигму самоорганізації науки, що сприяє утвердженню принципів загальної доступності та спільного використання знань, свободи та відповідальності, інклюзивності та справедливості;

набули подальшого розвитку:

– періодизація основних етапів інституціоналізації системи відкритого доступу до результатів наукових досліджень, в якій виокремлено: етап формування теоретико-методичних засад запровадження відкритого доступу (2002–2011 рр.); етап теоретичного осмислення феномену відкритої науки (2012 р. – дотепер);

– уявлення про розвиток та можливі напрями вдосконалення нормативно-правової бази впровадження відкритого доступу до результатів наукових досліджень в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх застосування в діяльності академічних та університетських бібліотек для вдосконалення бібліотечно-інформаційного сервісу, спрямованого на підтримку практик забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій. Результати дисертаційного дослідження можуть слугувати цінним інформаційним джерелом для управлінців і виконавців «Національного плану впровадження відкритої науки в Україні», сприяючи розробленню ефективних стратегій і механізмів його реалізації. Отримані результати можуть бути використані в системі підвищення кваліфікації бібліотекарів та фахівців з управління даними, а також у процесі підготовки здобувачів вищої освіти всіх рівнів за спеціальністю В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», зокрема під час викладання курсів, пов'язаних із науковою комунікацією та відкритою наукою.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі результати, висновки та наукові положення, що

містяться в дисертації, авторка отримала особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, вказано внесок докторантки.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові результати та висновки дисертаційного дослідження були представлені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі» (Київ, 2021), «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, 2021), «Взаємопов'язана дослідницька інформація у просторі даних» (Дубровнік, Хорватія, 2022), «Трансформація, довіра та прозорість» (Портленд, США, 2023), 10 Міжнародна конференція з наукової комунікації в контексті відкритої науки PUBMET2023 (Загреб, Хорватія, 2023), 112th BiblioCon2024 (Гамбург, Німеччина, 2024), Дні відкритого доступу 2024 (ОА-Тage 2024) (Кельн, Німеччина, 2024), «Відкрита наука та інновації в Україні» (Київ, 2024).

Публікації. Основні результати та положення дослідження викладено у 17 наукових працях, зокрема 11 одноосібних і 6 у співавторстві, з яких: 3 у наукових фахових виданнях України, 3 у наукових зарубіжних виданнях, що включені до наукометричних баз Scopus/Web of Science (Core Collection), 11 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Додатково відображають наукові результати дисертації 2 публікації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел – 327 найменувань, 4 додатків. Загальний обсяг дисертації – 234 сторінки, із них – 169 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

1.1 Історіографія теми та джерельна база дослідження

Вивчення історіографії наукової думки щодо проблеми системного запровадження відкритого доступу до наукових результатів дає змогу зрозуміти ідеологічні та культурні основи, на яких базується сучасна практика відкритої наукової комунікації. У класичній науці Стародавньої Греції розвиток відбувався в умовах конкурентних публічних дебатів, що сприяло формуванню окремих наукових шкіл, кожна з яких прагнула до власної ідентичності та досягнення інтелектуальної автономії. Як наслідок, у науковців того часу не було прагнення до співпраці з метою досягнення спільних наукових цілей, оскільки конкуренція між школами часто переважала над ідеєю колективного обміну знаннями та спільного розвитку науки [217]. У часи Середньовіччя наука розвивалася в умовах жорсткої соціальної ієрархії та значного впливу політичних і релігійних поглядів. Ці чинники сприяли нерозголошенню чи навіть приховуванню результатів наукових досліджень серед населення. Усні промови та рукописи, що циркулювали серед обмеженої аудиторії, були основними засобами передавання знань, водночас недосяжними для більшої частини суспільства [158]. Як зазначає В. Імоне, лише у XVI–XVII ст., з появою університетів та інституцій, що захищали права авторів на їхні відкриття, почала формуватися концепція науки як «суспільного знання» (public knowledge). Ці зміни призвели до трансформацій механізмів поширення наукового знання та етики взаємодії науки та спільноти [156]. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграли Лондонське королівське товариство (Royal Society of London) та вихід першого наукового журналу «Philosophical Transactions» [108].

Питання відкритості у сфері доступу до знань та інновацій розглядав Ж. Пенін, який запропонував власне визначення цього явища. Спираючись на напрацювання американського правознавця Л. Лессига, який досліджував важливість відкритого доступу до цифрових і культурних благ, Ж. Пенін запропонував розглядати два рівні відкритості до знання та інновацій – «сильний», за якого не потрібно просити дозволу на використання певного знання, та «слабкий» рівень відкритості, за якого потрібно отримати дозвіл на доступ до знань [252]. Важливо, що дозвіл на доступ не залежить від волі власника ресурсів, який, спираючись на власні переконання, міг би відмовити або надати доступ за запитом. Дозвіл надається на недискримінаційній основі, що забезпечує рівність умов для всіх зацікавлених осіб. Крім того, Ж. Пенін зазначає, що його визначення відкритості до знань не передбачає обов'язковості безоплатного доступу. Навпаки, він наголошує, що знання можуть вважатися відкритими навіть якщо за доступ до них потрібно платити, але за умови, що плата не є надмірною.

Одним з успішних прикладів реалізації безоплатного доступу є відкрите (Libre) програмне забезпечення (FLOSS). Відкритий рух програмного забезпечення розпочався в 1970-х рр., проте на той час не мав чіткої альтернативи та перспективи. Однак він швидко переріс у глобальну ініціативу з широкою підтримкою, яка реалізувалася у створенні найстабільніших і найпоширеніших програмних продуктів в історії. Серед ключових прикладів – операційні системи Linux та Berkeley Software Distribution (BSD), які стали основою багатьох сучасних технологій і продовжують активно використовуватися в усьому світі [120]. Іншими популярними прикладами FLOSS, особливо серед дослідників, є: бібліографічний менеджер Zotero, програма для статистичної обробки даних та візуалізації RStudio, а також програмне забезпечення для аналізу якісних досліджень Taguette та інші. Відкрите програмне забезпечення функціонує завдяки трьом ключовим компонентам: технічному, юридичному та організаційному. Технічний компонент полягає в тому, що програми FLOSS

публікуються з відкритим вихідним кодом, доступним для всіх, а не лише для учасників проекту. Юридичний аспект забезпечується ліцензуванням продуктів, які захищають програмне забезпечення від привласнення та несанкціонованих модифікацій. Організаційний компонент передбачає створення спільнот, що підтримують розвиток і вдосконалення цих програм. Ці три складники забезпечують ефективність, доступність і прозорість відкритого програмного забезпечення. З організаційного погляду, програми FLOSS розробляються за моделлю Bazaar [266], тобто розподіленою системою контролю версій, в якій сотні розробників постійно вдосконалюють код, публікуючи свої поліпшення для перевірки та модифікації [252].

Термін «відкритість» застосовується також до даних, зокрема до наукових. Американська дослідниця І. Паскетто запропонувала розглядати відкритість до наукових даних через вісім напрямів, які вона називає вимірами. Перший вимір охоплює дискусії щодо відкритості даних; другий – джерела дослідницьких даних; третій – переваги відкритих дослідницьких даних; четвертий – масштаби та обмін даними, а також їх циркуляцію між проектами; п'ятий вимір стосується права власності; шостий – ліцензування та правового статусу; сьомий – каналів та інфраструктури для обміну даними та їх правомірного поширення; восьмий – технічного доступу, що фокусується на довготривалому зберіганні даних і забезпеченні надійного доступу до них у майбутньому [250].

Повертаючись до питання забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій, дослідники намагаються окреслити його основи в етичних, політичних і дисциплінарних принципах. Н. Ткач, професор цифрової культури та медіа Голдсмітського університету (Велика Британія), звертає увагу на неоліберальні елементи у розвитку відкритої моделі наукової комунікації [307]. Він підкреслює зв'язок між відкритою моделлю наукової комунікації та принципами, культурою поширення відкритого програмного забезпечення, характерним для Кремнієвої долини. М. Ів, професор літератури, технологій та видавничої справи в Лондонському університеті

Біркбек, виділяє дві основні рушійні сили розвитку відкритого доступу. Першу він пов'язує із зародженням культури свободи, а другу, більш прагматичну, – із прагненням розв'язати проблему скорочення бібліотечних бюджетів і надмірно високих цін на передплату наукової літератури [165]. На думку Дж. Віллінскі, почесного професора Стенфордської Вищої школи педагогіки, відкритий доступ ідеологічно співзвучний із сучасними ініціативами, які трактують інтелектуальну власність як суспільне благо [320].

С. Мур, фахівець із наукової комунікації в бібліотеці Кембриджського університету, стверджує, що видавничі осередки, створені та підтримувані науковцями та бібліотекарями, стали основою для формування ідей відкритого доступу [237]. Як приклад він наводить такі журнали: «Postmodern Cultures», «Surfaces», «The Bryn Mawr Classical Review» and «Public Access-Computer Systems Review», які видавалися у 80-х – 90-х рр. ХХ ст. С. Мур підкреслює, що ключова ідея руху відкритого доступу, зокрема публічний доступ до результатів наукових досліджень, були відображені в наукових працях і практиках видавців задовго до того, як цей рух здобув широку популярність. Ба більше, сучасні проблеми, пов'язані з контролем дослідників над видавничою інфраструктурою та пошуком нових форм і можливостей для забезпечення різноманітності серед авторів і редакторсько-видавничого складу, також присутні в ранньому дискурсі. Вчений схиляється до думки, що ранні осередки видавництва наукової літератури, які функціонували під егідою науковців, були досить радикальними завдяки своїй далекоглядності. Вони окреслили окрему лінію розвитку руху відкритого доступу, що бере початок в експериментальних практиках журналів із гуманітарних та соціальних наук [237].

У контексті постдеколонізаційного дискурсу дослідниці К. Трейнор та Л. Фостер запропонували використовувати термін «ситуативна відкритість». Вони стверджують, що відкритість не може мати позитивного чи негативного забарвлення, а її ціннісне значення залежить від балансу між різними науковими системами – привілейованою та тією, яка зазнає утисків [310]. Це

означає, що відкритість може сприйматися по-різному залежно від регіону, історичного контексту та наукових традицій. Наприклад, авторки звертають увагу на сприйняття терміна «відкрита наука» в таких країнах, як Південна Африка, де корінні народи зазнали колоніальних впливів, а їхні ресурси використовували колонізатори. Такий контекст потребує розвитку відкритої науки через ситуативний підхід, який враховує місцеві умови виробництва знань. Іншим прикладом є звіт «Open and collaborative science in development network», у якому звертається увага на Аргентину, де відкрита наука має значну популярність і підтримується на національному рівні завдяки створенню відкритих наукових репозитаріїв та впровадженню національних політик. На противагу цьому, у таких країнах, як Киргизстан, історія авторитарного правління створила культуру страху та підозри до науки і міжнародної співпраці, які не керуються державою. З іншого боку, контекст відкритої науки серед корінних спільнот у Південній Африці підкреслює, що «відкритість не завжди є доброю», оскільки історичне походження знань і питання власності на них мають першорядне значення для справедливого та етичного доступу [97].

Відкритий доступ розглядається як механізм досягнення Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, ухвалених у 2015 р. Зокрема, ВД згадується у Завданні 10: «Забезпечити доступ громадськості до інформації і захистити основні свободи відповідно до національного законодавства і міжнародних угод», а також у Цілі 16: «Мир та справедливість – сприяння побудові миролюбного та відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях» [240]. Крім того, концепція вільного доступу до знань дотично закладена у Цілі 10 «Зменшення нерівності. Скорочення нерівності всередині країн та між ними» та Цілі 4 «Якісна освіта. Забезпечення всеохопної і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх».

Безперобійний доступ до наукової літератури сприяє зростанню економічної цінності та стимулює розробку й впровадження інновацій у промисловості. Яскраві приклади ефективної трансляції знань від наукових досліджень до бізнесу можна знайти, зокрема, у фармацевтичному секторі, де відкритий доступ прискорює створення нових ліків і медичних технологій [179]. Особливо це стало очевидним під час пандемії COVID-19, коли бізнес і наука об'єднали зусилля для розв'язання глобальної кризи. У цей період відкритий доступ до дослідницьких даних відіграв ключову роль у прискоренні розробки вакцин і терапевтичних засобів. Водночас малі та середні підприємства стикаються зі значними фінансовими труднощами через високу вартість доступу до наукових даних на основі передплати, на відміну від великих корпорацій, які мають власні підрозділи з досліджень і розробок [219]. Переваги для промисловості охоплюють не лише швидке втілення результатів досліджень в інновації, але й зниження трудовитрат, пов'язаних із пошуком способів обходу платних статей або проведення досліджень, до яких вони не мають доступу [167].

Як свідчать результати дослідження П.Тенната, відкритий доступ може позитивно впливати на економічний розвиток, креативні індустрії та інновації в промисловості [300]. Завдяки відкритому доступу до передових дослідницьких знань, з дотриманням відповідних ліцензійних умов, підприємці та виробники можуть трансформувати наукові знання в інноваційні продукти та послуги. З іншого боку, виробництва можуть отримати вигоду через економію часу, який інакше витрачається на пошук рішень завдань, результати яких уже опубліковані, або на проведення досліджень, доступ до яких обмежений [167]. Водночас Б. Мартін та П. Танг стверджують, що знання з гуманітарних та соціальних наук можуть допомогти бізнесу в ухваленні зважених рішень, плануванні та розробленні стратегій [229].

Наявність доступу до знань є важливим чинником забезпечення рівних можливостей для всіх верств суспільства, що допомагає зменшити нерівність

та соціальну дистанцію. Поширене уявлення, що наукові публікації читають та використовують виключно науковці, є хибним. Насправді такі публікації є важливим джерелом інформації для широкого кола користувачів за межами університетів і лабораторій наукових установ. Зокрема, до них належать: непрофесійні читачі, які мають особистий інтерес до наукових знань; незалежні дослідники; політики та розробники законодавчих документів (наприклад, фахівці міжнародних, національних і регіональних органів); практикуючі фахівці (лікарі, медсестри, консультанти та аналітики ринку); пацієнти, їхні опікуни, мережі підтримки та лінії довіри; громадські організації та об'єднання: освітні спільноти викладачів і студентів (переважно середньої та вищої освіти); журналісти та створювачі різноманітного контенту (наприклад, блогери, автори підручників і дописів у соціальних мережах); адвокати та судді; музейні працівники [159].

Відкритий доступ до наукових публікацій сприяє підвищенню їхньої якості. Це переконання ґрунтується на тому, що будь-який дослідник може перевірити такий документ, оскільки доступ до публікації здійснюється за кілька кліків і не потребує фінансових витрат. Група дослідників із Сорбонського університету провела відповідне дослідження, проаналізувавши 51 882 наукові публікації на платформі PubPeer. Платформа надає можливість анонімно залишити відгук на опубліковані роботи. Найчастіше відгуки вказують на фальсифікацію з даними, подробику зображень чи інші проблеми щодо академічної недоброчесності, що призводить до відкриття таких публікацій або внесення корективів. Після нормалізації публікацій у відкритому доступі за дисциплінами виявили, що не більше ніж 16 % таких публікацій, як порівняти з глобальним корпусом, мали несхвальні відгуки на платформі. Отже, результати свідчать про те, що процес наукової самокорекції відбувається незалежно від статусу доступу до публікації [223].

Дослідження, проведене групою вчених із Центру культури і технологій Університету Кертін (Австралія) та Університету Вікторії у Веллінгтоні (Нова Зеландія), показало, що публікації у відкритому доступі отримують ширший

спектр цитувань [190]. Це свідчить про те, що такі публікації цитуються різноманітною аудиторією дослідників з різних дисциплін, регіонів та організацій, у порівнянні з тими, які поширюються на умовах передоплати. Крім того, ефект був сильнішим серед публікацій, розміщених в інституційних і тематичних репозитаріях, ніж на платформах видавців. Це означає, що публікації у відкритому доступі використовуються в ширшому контексті дослідницьких тем, привертаючи увагу як вузьких фахівців, так і представників суміжних напрямів. Іншим важливим висновком цього дослідження є те, що перевага різноманітності цитувань для публікацій у відкритому доступі не залежить від загальної кількості цитат. Тобто відкритий доступ робить дослідження доступнішими для ширшого кола науковців, незалежно від популярності самої публікації.

Відкритий доступ також сприяє підвищенню відшукуваності публікацій. Це підтверджується результатами нещодавнього дослідження, проведеного під керівництвом П. Яна з Інституту логіки, мови та обчислень Амстердамського університету. Дослідники проаналізували великий масив даних цитувань в англomовній Вікіпедії та змодельювали роль відкритого доступу у структурі цитування. Дослідження показало, що Wikipedia частіше використовує статті з відкритого доступу, ніж ті, що мають платний доступ. Зокрема, статті з відкритим доступом мають на 64,7 % більше шансів бути процитованими у Wikipedia, аніж з публікаціями, доступними лише за плату. Крім того, як доступність (статус відкритого доступу), так і академічний вплив (кількість цитувань) значно підвищують ймовірність того, що стаття буде процитована у Вікіпедії [323].

Зі зростанням зацікавленості в темі відкритого доступу не лише серед науковців, але й серед урядовців, політиків та управлінців, постала потреба у створенні сталого індикатора для моніторингу темпів його впровадження. А. Мадді, дослідник із Сорбонського університету, запропонував використовувати Нормалізований показник відкритого доступу (Normalized Open Access Indicator, NOAI). Особливість NOAI полягає в тому, що він

враховує дисциплінарну приналежність публікацій, які можуть впливати на рівень відкритого доступу [221]. Завдяки нормалізації показник дає змогу уникнути викривлень і забезпечує більш справедливе порівняння.

Спираючись на результати систематичного огляду емпіричних досліджень щодо ефекту відкритого доступу, дослідники Лейбніцького інформаційного центру науки та технологій на чолі з Д. Хопф дійшли висновку, що питання, пов'язані з впливом відкритих публікацій на розвиток кар'єри науковців, гендерними аспектами публікаційної поведінки, а також впливом відкритого доступу на швидкість публікаційного процесу, потребують подальшого дослідження [189].

Однак, незважаючи на численні переваги відкритого доступу, він піддається значній критиці. Зокрема, науковці та філософи розглядають його як механізм гегемонії влади знань, що сприяє виникненню епістемічної несправедливості [204]. Термін «епістемічна несправедливість» вперше запропонувала науковиця та філософиня М. Фрікер. У своїй книзі «Epistemic injustice: Power and the Knowledge of Knowing» вона розглядає два види епістемічної несправедливості: свідченневу та герменевтичну. Свідченнева несправедливість «виникає тоді, коли упередження слухача змушує його надавати знижений рівень довіри словам того, хто говорить», тоді як герменевтична несправедливість проявляється, коли особа натрапляє на труднощі в розумінні власного досвіду через брак суспільно доступних концептуальних меж для його осмислення [170]. Спрощено ці форми епістемічної несправедливості можна сформулювати у вигляді двох простих запитань: 1) Чиї знання вважаються цінними та достовірними? і 2) Хто отримує доступ до знань? [231]. Свідченнева несправедливість виникає через те, що свідчення (тобто передача інформації іншим) залежить від рівня довіри слухача мовцю, а цей рівень довіри визначається упередженнями, які ґрунтуються на соціальному статусі, освіті, етнічній приналежності та інших характеристиках мовця. Розглядаючи свідченневу несправедливість через призму системи наукового видавництва, можна уявити ситуацію, в якій

рукопис наукової статті, поданий неафільованим з науковою установою автором, негайно відхиляється через відсутність довіри редактора до автора. Іншим проявом свідченневої несправедливості є бізнес-модель оплати автором вартості публікації у відкритому доступі, яка систематично позбавляє дослідників за межами країн Глобальної Півночі можливості публікуватися в престижних журналах на немеритократичних засадах [136]. Прикладами епістемічної несправедливості є виключення з наукового дискурсу чи цілеспрямоване ігнорування певних осіб, систематичне спотворення, викривлення чи знецінення доробку авторів, зниження статусу особи в комунікативних практиках, несправедливе розмежування повноважень тощо [302].

М. Кнехельманн, дослідник з Єльського університету, стверджує, що епістемічна несправедливість є основною проблемою наукової комунікації і яскраво ілюструє, як групи меншин стикаються з тим, що їхні свідчення (результати досліджень) піддаються сумнівам, або коли їхній досвід не збігається з дослідницьким баченням, встановленим гегемоністською більшістю [204]. Прихильники цієї теорії вважають, що західні системи знань, зокрема наука, сформована в західній традиції, домінують над іншими формами знання, маргіналізуючи локальні та традиційні, що можуть бути важливими для інших культур і регіонів. Вектор такої критики вперше з'являється у 2007 р. у праці професорки Шведської школи бібліотекознавства та інформатики Ю. Гайдер, яка зазначає, що розробники Будапештської ініціативи не врахували асиметрії влади між «бідними», «багатими» та «усіма зацікавленими сторонами», що значно обмежує позитивний вплив відкритого доступу, оскільки не враховує нерівність у можливостях доступу до ресурсів і знань між різними соціальними та економічними групами [180].

У своїй новій книзі «Achieving Global Open Access The Need for Scientific, Epistemic and Participatory Openness» професор з управління інформаційними сервісами Університету Шеффілда (Велика Британія) С. Пінфілд виділяє три основні напрями критики відкритого доступу. По-перше, відкритий доступ

вважається таким, що генерує нестійкі та невідповідні видавничі бізнес-моделі, які накладають фінансовий тягар на дослідників з регіонів та установ з обмеженими ресурсами. Ця система підтримується великими корпораціями, розташованими в Західній Європі та Північній Америці. По-друге, відкритий доступ також зображується як такий, що увічнює або посилює нерівності, властиві системі наукової комунікації, системі оцінювання досліджень та академічній спільноті загалом, обмежуючи участь людей з країн з низьким і середнім рівнем доходу. По-третє, деякі критики вважають, що відкритий доступ є способом домінування над країнами з низьким і середнім рівнем доходу через нав'язування чужорідних і репресивних форм знань, асоційованих із Глобальною Північчю, що знецінює корінні форми знань і створює епістемічну несправедливість [254]. С. Пінфілд наголошує, що для досягнення справедливого глобального відкритого доступу до наукових публікацій необхідні три ключові умови: наукова відкритість, епістемічна відкритість та інклюзивна відкритість. Наукова відкритість передбачає безперешкодний доступ до матеріалів, інформації про методи досліджень і дослідницької інфраструктури, що сприяє прозорості, доступності та співпраці у науковій діяльності. Епістемічна відкритість полягає у тому, що наукові здобутки оцінюються виключно за їх якістю, без знецінення через будь-які упередження щодо особи автора, його походження, соціального статусу чи установи, в якій він працює. Інклюзивна відкритість передбачає створення умов для залучення ширшого кола науковців і представників різноманітних спільнот до створення та поширення знань, не залишаючи місця для маргіналізації знань корінних народів [254].

Зосереджуючи увагу на національному контексті, варто розглянути дослідження, присвячені проблемі впровадження відкритого доступу до наукових публікацій в Україні. Значний внесок у цю сферу зробили науковці та практики в галузі бібліотечної та інформаційної діяльності. Зокрема, активну роль у запровадженні в країні відкритого доступу відіграли українські бібліотекознавці Т. Борисова, О. Бруй, Л. Бакуменко, Т. Колесникова,

Н. Кунанець, І. Кучма, Н. Левченко, К. Лобузїна, Н. Кропочева, О. Карпенко, С. Назаровець, І. Соколова, Д. Соловяненко та Т. Ярошенко.

Так, Т. Ярошенко була однією з перших українських дослідниць, яка детально вивчала теоретичні аспекти запровадження відкритого доступу, аналізуючи його основні принципи та концепції в контексті наукової комунікації. У її працях виокремлюються два основні шляхи реалізації відкритого доступу – зелений і золотий – з урахуванням специфіки українських реалій [92; 93]. Науковиця також підкреслює ключову роль академічної бібліотеки у сприянні розвитку політик відкритого доступу, забезпеченні ефективної взаємодії між науковцями, видавцями та користувачами наукової інформації [94]. У статті «Відкритий доступ – шлях до інтеграції України у світову наукову спільноту» Т. Ярошенко висвітлює значення проекту ELibUkr «Електронна бібліотека України: створення центрів знань в університетах України», спрямованого на розвиток відкритих електронних архівів. Зазначається, що учасники проекту активно працюють над створенням інституційних репозитаріїв і водночас сприяють популяризації концепції відкритого доступу до наукової інформації [90]. Крім того, низка досліджень зосереджена на підтримці та удосконаленні редакційних політик українських фахових видань, орієнтованих на забезпечення відкритого доступу до результатів наукових досліджень. Зокрема, акцент зроблено на функціонуванні журналів за відкритими бізнес-моделями, дотриманні принципів прозорості у редакційній діяльності та впровадженні ліцензій Creative Commons, які сприяють легальному поширенню наукового контенту та забезпечують гнучкі умови для використання результатів досліджень у цифровому середовищі [47; 81].

О. Бруй аналізує практичні аспекти впровадження інституційних репозитаріїв у діяльність наукових бібліотек на прикладі Наукової бібліотеки «Києво-Могилянська академія». Окрім технічних аспектів [6], дослідниця наголошує на важливості політики формування колекцій, яка має визначальне значення для ефективного функціонування репозитарію. Така політика

передбачає чітке формулювання основної мети репозитарію, визначення принципів його змістового наповнення та структурної організації [4]. У своїх працях О. Бруй також розглядає питання створення галузевих репозитаріїв в Україні, зокрема аналізує функціонування Відкритого електронного архіву громадянського суспільства, заснованого у 2006 р. Для збереження суспільно значущих видань і документів неурядових організацій [5]. Однак цей репозитарій не отримав широкої підтримки серед користувачів і поступово втратив свою функціональність.

На рівні дисертаційного дослідження проблему запровадження відкритого доступу до ресурсів бібліотек ЗВО вивчала Н. Левченко. Вона обґрунтувала переваги відкритого доступу до інституційних репозитаріїв університетів і запропонувала модель модернізації функціонування інституційного репозитарію, що враховує динаміку наукових інновацій і сприяє підвищенню рейтингу ЗВО. Дослідниця розглядає профіль науковця в інституційному репозитарії як інструмент для представлення його наукових здобутків і отримання об'єктивних даних про наукову діяльність установи. Крім того, інституційний репозитарій, за її висновками, визначається як ефективний механізм виявлення та вдосконалення академічної доброчесності [39].

К. Лобузінна висвітлює функціонування консолідованого репозитарію наукових текстів Національної академії наук України, створеного на основі цифрової платформи бібліотечного порталу LibNAS UA. Репозитарій функціонує в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського на корпоративних засадах у співпраці з науково-дослідними установами Академії, забезпечуючи інтеграцію та доступ до наукових результатів [40].

Дослідження О. Чмир присвячені аналізу функціонування іншого репозитарію національного значення – Національного репозитарію академічних текстів. У своїх роботах авторка розглядає НРАТ як фундамент вітчизняної цифрової екосистеми науки, освіти та інновацій, що базується на

принципах інклюзії та забезпечує інтеграцію академічних ресурсів у єдиний інформаційний простір [129].

С. Назаровець звернув увагу на те, що репозитарії українських установ залишаються досить ізольованими, а розміщені в них матеріали погано відшуковуються. Такі висновки науковець зробив після проведення вебметричного дослідження 12 репозитаріїв із використанням можливостей Google Scholar та пошукової системи Solomono [45]. Існують також суміжні дослідження, що фокусуються на аналізі інституційних репозитаріїв, наприклад, закладів вищої освіти України з підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи [30], репозитаріїв закладів вищої педагогічної освіти [38].

У працях фахівців університетських бібліотек репозитарії розглядаються не лише як сховища наукових і освітніх матеріалів, а і як важливий компонент електронного навчального середовища. Їхня роль стала особливо значущою в умовах кризових викликів, з якими зіткнулася освітня система України під час пандемії COVID-19 та воєнного стану, спричиненого повномасштабною агресією російської федерації [83]. Добре організовані інституційні репозитарії зберігають інтелектуальний продукт установи, сприяють науковій комунікації, забезпечують безперервний доступ до результатів дослідження, покращують контроль наукових знань, а також мають потенціал впливати на монополію наукових журналів. Інституційний репозитарій підтримує дослідницький престиж установи та демонструє її наукову, соціальну та економічну значущість для держави [215].

Ю. Калініна-Симончук розглядала питання регулювання авторського права у процесі поширення результатів відкритого доступу. У центрі уваги дослідниці були три договірні форми відносини між авторами та видавництвами наукової літератури. Зокрема, перша модель передбачає, що всі права на опублікований твір залишаються у автора; друга – що автор передає видавцю майнові права; а третя – коли видавець отримує виключні права на публікацію, а відтак і права на відтворення, розповсюдження та

створення похідних видань на основі оригінального твору [18]. Інший акцент дослідниця робить на значущості ліцензій Creative Commons, які слугують стандартизованим інструментом збереження авторських прав і водночас інформують користувачів про умови використання, поширення та модифікації творів відповідно до типу ліцензії.

В. Троцька у своїй публікації про проблеми дотримання авторського права в умовах вільного доступу до опублікованих наукових праць говорить про важливість захисту особистих немайнових прав авторів, таких як забезпечення цілісності твору та зазначення імені автора при цитуванні. Дослідниця проведе паралель із українським чинним законодавством щодо убезпечення творів авторів від спотворення чи перекручування, що могло б завдати шкоди честі або репутації автора. Зокрема, наведено ст. 439 «Забезпечення недоторканності твору» Цивільного кодексу України та ст. 14 «Особисті немайнові права автора» Закону України «Про авторське право і суміжні права». Крім того, авторка окреслює вимоги щодо зазначення імені автора, передбачені у державних стандартах і законодавстві про видавничу діяльність [82].

Емпіричні дослідження, спрямовані на моніторинг впровадження відкритого доступу в Україні, здебільшого мають фрагментарний характер і проводяться переважно на рівні окремих установ [28; 19]. Так, дослідниці Національного університету кораблебудування імені Адмірала Макарова, здійснивши бібліометричний аналіз публікацій установи, дійшли висновку щодо необхідності впровадження заходів, спрямованих на заохочення науково-викладацького складу до вибору відкритої моделі наукової комунікації. Зокрема, доцільно запровадити систему матеріального та нематеріального заохочення для авторів, які публікують результати своїх досліджень у журналах відкритого доступу; активізувати розміщення наукових праць у спеціалізованих архівах та інституційних репозитаріях; розширити міжнародну співпрацю та спільну роботу над науковими проєктами [208].

Для виявлення порушень норм академічної доброчесності С. Назаровець проаналізував завантаження наукових публікацій українськими науковцями з піратського онлайн-ресурсу SciHub за 2017 р. і виявив факти порушень, що негативно впливають на сучасний комунікаційний простір [44].

М. Цюра провела дослідження, спрямоване на оцінку частки наукових публікацій у відкритому доступі, що є результатом проектів, профінансованих Національним фондом досліджень України. Аналіз ґрунтувався на даних з двох міжнародних баз даних: WoS Core Collection та Scopus, охоплюючи період 2020–2022 рр. За результатами, 46 % з 420 публікацій, індексованих у Scopus, були опубліковані у відкритому доступі, а 51,3 % з 750 публікацій, індексованих у WoS Core Collection, стали загальнодоступними. Для порівняння, в Угорщині цей показник становив 83 %. Дослідниця також зазначила, що комерційні бази даних мають певні обмеження та можуть використовуватися лише частково для оцінки публікацій відкритого доступу через проблеми з коректністю представлення даних і наявність дублетних записів [85].

Т. Колеснікова досліджувала тему відкритих освітніх ресурсів (OER), зокрема рівень обізнаності бібліотекарів українських університетів щодо цих ресурсів та їхню здатність надавати підтримку в розробленні, створенні та використанні OER у процесах навчання, викладання та наукових досліджень [207], а також правові аспекти їх використання [34]. В інших працях науковиці висвітлюється роль бібліотек як видавців відкритих підручників, що сприяють підтримці освітньої функції університетів [205; 33].

Різноманітні аспекти запровадження принципів відкритого доступу в діяльності наукових бібліотек активно досліджували представники київської бібліотекознавчої школи: Ю. Горбань, О. Григоревська, В. Касьян, Т. Новальська, Г. Салата, Н. Кобижча та ін. Так, проблемам підвищення ефективності бібліотечних сервісів на основі відкритого доступу до наукових публікацій присвячено статтю Г. Салати «Тенденції і розвиток бібліотек у цифровому середовищі» [72]. Сучасні практики запровадження бібліотеками

ЗВО відкритого доступу як ключової умови імплементації принципів та цінностей відкритої науки в дослідницьке середовище університету розкрила Н. Кобижча [32]. У працях О. Григоревської, О. Політової та Н. Терещенко представлено цінний досвід бібліотек зарубіжних університетів щодо запровадження принципів відкритої науки у розбудову інноваційного дослідницького простору [8; 9; 53].

На основі сформованої вибірки з 12 бібліотек закладів вищої освіти України автори статті «Бібліотеки закладів вищої освіти у поширенні практик відкритої науки» В. Касьян та В. Кушнар'юв виявили особливості тематичної структури електронних ресурсів інституційних репозитаріїв, окреслили методичне та нормативно-правове забезпечення їх функціонування, схарактеризували особливості реалізації бібліотеками українських ЗВО основних принципів відкритої науки та запропонували резерви розбудови відкритого інформаційного простору для науковців і здобувачів вищої освіти [31].

Дослідження С. Глібко та О. Розгон демонструє, що відкритий доступ стимулює створення відкритих інновацій, забезпечуючи участь усіх активних учасників інноваційного процесу. Завдяки такій співтворчості знання вільно циркулюють і трансформуються в інноваційні продукти та послуги, які створюють нові ринки та сприяють розвитку культури підприємництва [10].

Значна кількість наукових розвідок присвячена дослідженню правових засад запровадження ВД в систему наукових комунікацій. Серед авторів, які порушують проблеми захисту авторських прав в умовах відкритого доступу до результатів наукових досліджень, – О. Орлюк, В. Троцька, Ю. Капіца та К. Шахбазян, А. Любчич та інші [50; 82; 29; 41].

В контексті визначення ролі та внеску бібліотек в імплементацію принципів відкритого доступу в український дослідницький простір найґрунтовнішою розвідкою є колективне монографічне дослідження наукових співробітників Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, видане у 2023 р., що узагальнює накопичений

університетськими бібліотеками країни досвід у цій сфері [80]. Не менш вагомою для системного розгляду означеної проблематики є також монографія В. Копанєвої «Бібліотека в середовищі цифрової науки: системно-інтеграційна взаємодія» (2020), де авторка обґрунтовує теоретичні засади трансформації бібліотек з елементів відкритої наукової інфраструктури до активних суб'єктів дослідницької діяльності установи на всіх етапах життєвого циклу дослідження: від збору матеріалу та його аналітичної обробки до зберігання та поширення нових знань [37].

Необхідність диверсифікації функцій університетських бібліотек під впливом запровадження принципів відкритого доступу та відкритої науки також обґрунтовує А. Соляник, яка вбачає об'єктивність розгортання діяльності бібліотек від «інформаційно-ресурсної підтримки наукової комунікації до цифрового кураторства та інформаційного менторства, тобто системної взаємодії кваліфікованого та досвіченого в галузі наукометрії бібліотекаря з менш досвіченими науковцями, які за його допомогою формують цифрові компетентності й одержують нові навички щодо ефективного представлення своїх наукових здобутків у світовому комунікаційному просторі» [79]. Г. Салата також підкреслює, що сучасні університетські бібліотеки протягом останніх років значно розширили спектр своїх послуг, охоплюючи не лише пошук релевантної інформації для користувачів, а й формування професійних компетентностей і впровадження практик відкритого доступу до наукової інформації [74]. Особливе значення в цьому контексті має інноваційна діяльність бібліотек, спрямована на реагування на сучасні виклики та трансформації у сфері наукової комунікації [73].

У праці І. Давидової, О. Мар'їної та О. Кобелєва висвітлено напрями діяльності Державної науково-технічної бібліотеки України як головного організаційно-методичного та координаційного центру щодо реалізації політики відкритого доступу через реалізацію функцій створеної на її базі Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS» [12].

Проте, незважаючи на численні публікації, присвячені дослідженню проблем відкритого доступу та імплементації його принципів в науковий простір України, роль бібліотек і їхні першочергові завдання в цьому процесі висвітлено вкрай фрагментарно.

Основу джерельної бази дослідження склали фонди та електронні ресурси наукових бібліотек України та зарубіжних країн, зокрема Німеччини, Великої Британії, США, Франції та ін., офіційні вебсторінки бібліотек і платформ для підтримки та моніторингу публікацій у відкритому доступі, нормативно-правові акти, офіційні документи інституцій, довідкова література, а також звіти професійних і громадських організацій, що займаються бібліотечною та інформаційною справою і підтримкою відкритої науки.

У 2022 р. основним джерелом дослідження слугували фонди бібліотеки Лейбніцького інформаційного центру науки та технологій та університетської бібліотеки (ТІВ). Електронний портал ТІВ надає можливість здійснювати пошук серед понад 143 млн записів, з яких понад 71 млн містять електронні повнотекстові матеріали, включно з більш ніж 36 млн статей у відкритому доступі. У процесі дослідження було використано публікації низки провідних видавництв і платформ, зокрема: British Library Conference Proceedings, DeGruyter (бібліотека ТІВ має доступ до архіву журнальних статей, опублікованих з 1826 р.), Elsevier (доступ ТІВ до 5 млн журнальних статей, опублікованих видавництвом з 1827 р.), IOS Press (доступ ТІВ з 1988 р.), Nature Publishing Group (з 1916 р.), NTIS (з 1964 р.), Oxford University Press (1849 р.), Springer Verlag (журнальні статті та розділи книг на онлайн-платформі SpringerLink з 1855 р.), Taylor & Francis Verlag (з 1799 р.), TEWISS Verlag (Дисертації з Ганноверського університету імені Лейбніца), Willey (1927 р.). Особливо цінним джерелом слугували наукові журнали Scientometrics, Learned publishing, Quantitative Science Studies, LIBER Insights: the UKSG journal, College & Research Libraries.

Для пошуку матеріалів було використано ТІВ AV-Portal – платформу відкритого доступу, яка забезпечує розміщення навчальних відеоматеріалів і записів виступів з академічних заходів, а також Open Research Knowledge Graph – інноваційний інструмент для структурованого представлення та аналізу наукових публікацій, розроблений бібліотекою ТІВ.

Серед українських бібліотек було використано електронні ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема репозитарій наукових публікацій «Наукова періодика України». Ключову роль у дослідженні відіграли статті провідних фахових журналів із бібліотечної та інформаційної справи: «Вісник Книжкової палати», «Бібліотечний вісник», «Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія». Вони стали основою для аналізу досвіду та історіографії практик українських бібліотек у підтримці та впровадженні принципів відкритого доступу.

Цінними джерелами для дослідження також стали ресурси Директорії журналів відкритого доступу (DOAJ), Директорії книг відкритого доступу (DOAB), BASE – спеціалізованої пошукової системи наукових публікацій відкритого доступу, створеної бібліотекою Білефельдського університету. Internet Archive виявився корисним ресурсом для пошуку та перегляду вебсторінок, що були збережені на певні дати за допомогою Wayback Machine, яка зберігає знімки вебсторінок і робить їх загальнодоступними через свій інтерфейс. Не менш корисним було ознайомлення з Теговою платформою Open Access Tracking Project (OATP), що збирає новини, повідомлення та дописи в блогах про відкритий доступ до наукових досліджень; ця ініціатива була започаткована Пітером Субером у 2009 р.

Професійні блоги також стали важливим джерелом для збору емпіричної бази дослідження. Серед них на особливу увагу заслуговують: блог Scholarly Kitchen, заснований Товариством наукових видавництв (Society for Scholarly Publishing), LSE Impact Blog, що видається на базі Лондонської школи економіки та політичних наук, Libfocus – блог Ірландських бібліотек, а також

TIB Blog та блог DOAJ. Цінними були також річні звіти про діяльність EIFL та інших спеціалізованих організацій, які висвітлюють роль бібліотек у забезпеченні доступу до інформаційно-комунікаційних технологій, їхній вплив на розвиток інфраструктури та формування національних політик, а також місце бібліотек у глобальних стратегіях підключення до інтернету. В межах дослідження було проаналізовано такі звіти: «20 Years of Evolution in Public Access: Report on the Place of Public Access to ICT in Libraries in Wider Connectivity Strategies», «EIFL's Comments to the European Commission's Annual IP Dialogue with Ukraine», «Impacts of Public Access to Computers and the Internet in Libraries», «The Role of Libraries in National Broadband Plans and Policies». Крім того, було використано професійні та наукові звіти OCLC (Online Computer Library Center) та IFLA, які висвітлюють аспекти управління науковою інформацією та роль бібліотек у цьому процесі. Зокрема, «Research Information Management: Defining RIM and the Library's Role», «Practices and Patterns in Research Information Management: Findings from a Global Survey», «Convenience and Compliance: Case Studies on Persistent Identifiers in European Research Information Management».

Вихідні матеріали та звіти загальноєвропейських наукових проєктів, таких як CRAFT-OA Creating a Robust Accessible Federated Technology for Open Access та PALOMERA – Policy Alignment of Open Access Monographs in the European Research Area, DARIAH, слугували базою для написання другого розділу дисертації. Повні тексти декларацій: Будапештська декларація відкритого доступу (2002), Берлінська декларація про відкритий доступ до знань у галузі природничих і гуманітарних наук (2003), Бетесдська заява про відкритий доступ до публікацій (2003), Заява ІФЛА про Відкритий доступ до наукової літератури та дослідницької документації (2004), Белгородська декларація про відкритий доступ до наукових знань і культурної спадщини на університетському просторі прикордонних регіонів Білорусі, Російської Федерації та України (2008), Кримська Декларація Відкритого Доступу (2012),

Барселонська декларація відкритої дослідницької інформації (2024) також були важливими у цьому процесі.

Звернення до довідкової літератури та словників було зумовлене необхідністю створення термінологічної бази для коректного тлумачення емпіричних даних. Зокрема, використано такі джерела: «IFLA Open Access Vocabulary», розроблений робочою групою IFLA; «Open Access Glossary», створений Open Access Network Germany; стандарти Національної організації інформаційних стандартів (NISO) – «Standard Terminology for Peer Review», «Information Services and Use: Metrics & Statistics for Libraries and Information Providers Data Dictionary».

1.2 Поняттєво-категоріальний апарат

Відкритий доступ до наукових публікацій як об'єкт наукового вивчення є мультидисциплінарним феноменом, який пов'язаний з інформацією, науковою комунікацією, видавничою, бібліотечною та інформаційною галуззю, бібліо- та наукометрією, цифровими та інтернет-технологіями. В контексті постійних трансформацій системи наукової комунікації, зумовлених впровадженням практик відкритої науки, з'являються нові терміни й поняття, що потребують узгодженого розуміння та однозначного трактування.

Перше офіційне визначення поняття «відкрита наука» було введено на 41 сесії Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), що відбулася 24 листопада 2021 р. На цьому заході було ухвалено перший в історії авторитетний міжнародний документ – «Рекомендації ЮНЕСКО з відкритої науки», який підтримали 193 країни-члени ЮНЕСКО. У цьому документі відкрита наука визначається як інклюзивний конструкт, що об'єднує різноманітні ініціативи та практики з метою забезпечення відкритості, загальнодоступності та створення умов для повторного використання наукових знань, генерованих різними мовами, для всіх зацікавлених сторін. Відкрита наука спрямована на розширення науково-

технічного співробітництва, оперативне поширення інформації, забезпечення прозорості процесів створення наукових знань, їх оцінки та обміну між суспільними суб'єктами поза межами традиційної наукової спільноти. Вона охоплює всі наукові дисципліни та аспекти дослідницької практики – від фундаментальних і прикладних до природничих, суспільних і гуманітарних наук. Кінцева мета відкритої науки полягає у сприянні науковому прогресу задля сталого розвитку суспільств [311].

Поняття «наукова комунікація» означає сукупність засобів і процесів, за допомогою яких здійснюється передавання інформації між дослідниками та їхніми колегами у формальний або неформальний спосіб [267]. Продовжуючи історично усталені традиції, наукова комунікація здійснюється через написання монографій, наукових статей, виступи на наукових конференціях і симпозіумах, подання науково-технічних звітів, створення та підтримку персональних вебсторінок і науково-популярних блогів, де науковці публікують свої досягнення та отримують зворотний зв'язок від колег та інших зацікавлених сторін.

Як підкреслює С. Торін, поняття «наукова комунікація» виходить за межі традиційного уявлення, згідно з яким опублікована праця як кінцевий формальний продукт, що розповсюджується у друкованому чи електронному форматі, є основним засобом поширення та обміну науковими знаннями. Науковиця стверджує, що цьому процесу передують два важливі етапи. Перший – етап проведення дослідження, коли відбувається генерація ідей і неформальне спілкування. Другий етап – це підготовка, формування і передача напрацювань колегам, що лише згодом трансформуються у формальні результати наукового дослідження [303].

Поширена модель наукової комунікації, згідно з якою автори подають свої рукописи до академічних журналів, що після проведення експертної оцінки та публікації поширюються на умовах передплати, домінувала протягом кількох століть. Однак гостра потреба в оперативному доступі до результатів наукових досліджень, постійне зростання цін на передплату та

широке впровадження цифрових технологій, які значно розширили географію читачів, спричинили фундаментальні зміни у концепції доступу до наукових ресурсів. Однією з таких революційних змін стало проголошення «Будапештської ініціативи відкритого доступу» (ВОАІ) у лютому 2002 р. Основні принципи ВОАІ були сформульовані на конференції, організованій Інститутом відкритого суспільства 1–2 грудня 2001 р. в місті Будапешт. Зустріч мала на меті обговорення шляхів прискорення прогресу та активізації міжнародних зусиль для забезпечення вільного доступу до наукових публікацій усіх галузей знань через ресурси мережі Інтернет. Відповідно до Будапештської декларації, відкритий доступ (ВД) визначається як «вільний і безплатний доступ через мережу Інтернет, який дає змогу будь-яким користувачам читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, здійснювати пошук чи цитувати повні тексти наукових статей, залучати їх до процесу індексування, передавати як дані для обробки програмним забезпеченням або використовувати для будь-яких інших правомірних цілей, без фінансових, юридичних чи технічних бар'єрів, за винятком тих, що є невіддільними від доступу до самого Інтернету. Єдине обмеження на відтворення та розповсюдження стосується авторського права, яке надає авторам право контролювати цілісність своєї роботи та право на посилання і цитування» [122]. Європейська комісія у Керівництві до правил відкритого доступу до наукових публікацій та відкритого доступу до дослідницьких даних у програмі «Горизонт 2020» подає дещо спрощене визначення відкритого доступу, яке розглядається як «практика надання доступу до рецензованих наукових статей з усіх академічних дисциплін, що є безплатними для користувачів і можуть бути повторно використані» [176]. Важливо зазначити, що і в Будапештській декларації, і в політиці Європейської комісії йдеться про рецензовані наукові публікації. Під рецензуванням розуміється процес, що охоплює експертну оцінку рукописів фахівцями з конкретної галузі знань і складання ними об'єктивного відгуку або рецензії [96]. Рецензування може проводитися як до публікації статті

у журналі, так і після, і є вагомим складником видавничого процесу, професійної практики, академічної етики та системи оцінки наукових результатів [187].

Залежно від способу та місця публікації наукової статті заведено розрізняти дві стратегії реалізації відкритого доступу – золотий шлях (gold open access) та зелений шлях (green open access). Золотий шлях передбачає публікацію статті у журналі відкритого доступу, тоді як зелений – архівацію однієї з версій статті в інституційному чи тематичному репозитарії (за умови публікації статті у журналі, який поширюється за умови передплати) [182]. Ключова відмінність між цими стратегіями полягає в тому, що при золотому відкритому доступі (ВД) всі публікації журнального випуску стають доступними на одному фіксованому інтернет-майданчику – офіційному вебсайті журналу, тоді як при зеленому ВД PDF-версії публікацій розміщуються в мережі Інтернет без прив'язки до конкретного видання [115]. Проте в умовах сучасного прогресивного розвитку пошукових систем і платформ-агрегаторів контенту з єдиною точкою доступу ця відмінність стає все менш суттєвою.

Філософ у галузі права та доступу до знань, колишній директор відділу наукової комунікації Гарвардського університету та один із найвпливовіших прихильників і адвокатів відкритого доступу П. Субер виокремлює два підвиди відкритого доступу: Gratis та Libre. Розмежування цих підвидів здійснюється на підставі умов доступу читачів до наукових публікацій [294]. П. Субер характеризує відкритий доступ Gratis як вид доступу до наукової літератури, який усуває цінові бар'єри для читачів, проте не дає права вивозити та використовувати таку літературу в інших цілях. Тобто користувачі можуть користуватися цією літературою лише в межах авторського права для своєї освітньої чи наукової роботи. Наприклад, якщо користувач знаходить у мережі наукову статтю, яку хоче перекласти іншою мовою та опублікувати, він має отримати дозвіл автора на такі дії [294]. Відкритий доступ Gratis є унікальним і не має підвидів чи підтипів, адже

зробити публікацію безплатною можна лише у один єдиний спосіб. Натомість відкритий доступ Libre передбачає усунення не лише цінових бар'єрів, але й обмежень на повторне використання наукової літератури. Це забезпечується через впровадження ліцензій, найпоширенішими серед яких є Creative Commons [295].

Варто також зауважити, що відмінність між Gratis та Libre має іншу природу, ніж розмежування між зеленим і золотим шляхами відкритого доступу, адже вони характеризують різні його аспекти. Зокрема, поділ на Gratis і Libre визначає рівень прав користувачів і ступінь свободи використання ресурсів, тоді як різниця між зеленим і золотим шляхами стосується місця та способу оприлюднення наукових результатів. Зелений відкритий доступ може існувати як у форматі Gratis, так і Libre, проте здебільшого представлений у формі Gratis. Аналогічно, золотий шлях також може проявлятися в обох формах, але панівним є Libre [293].

М. Лааксо, доцент з інформаційних наук Університету Тампере (Фінляндія), запропонував підхід до класифікації типів відкритого доступу на основі поєднання двох критеріїв: бізнес-моделі видавництва та часових меж, протягом яких публікація стає доступною в мережі Інтернет. На основі цих критеріїв М. Лааксо виокремлює прямий відкритий доступ (direct open access), який забезпечується публікацією у журналах відкритого доступу, та відкладений відкритий доступ (delayed open access), що характерний для журналів із періодом ембарго. До останнього також належить так званий гібридний відкритий доступ [213; 211]. Під гібридним відкритим доступом розуміється така модель, коли статті опубліковані в журналах, що поширюються на умовах передплати, де автори сплатили публікаційний збір для забезпечення їх загальнодоступності відразу після публікації [271]. Є також модель, за якої плата не стягується ані з читачів, ані з авторів. Такий тип відкритого доступу отримав назву діамантовий (diamond open access). Цей термін був запропонований К. Фуксом і М. Сандовал у 2013 р. Причиною виокремлення цієї категорії стало те, що термін «золотий відкритий доступ»

виявився занадто загальним, оскільки не розрізняв комерційні та некомерційні журнали відкритого доступу [299]. Журнали діамантового відкритого доступу фінансуються науковими установами або спільнотами, на базі яких вони функціонують та яким належать. Здебільшого такі журнали слугують майданчиками для поширення наукових знань серед невеликих, багатомовних і міжкультурних наукових спільнот, втілюючи концепцію бібліорізноманітності. Бібліорізноманіття визначається як комплексна, незалежна система безперервної генерації усної та опублікованої літератури, в якій автори та творці текстів прирівнюються до резидентів цієї екосистеми [128]. Бібліодиверситет є важливою умовою для створення наукових знань і творів представниками різних культур, мов, жанрів, а також для всіх видів наукових досліджень і результатів. Без такого бібліорізноманіття людство ризикує пропустити важливі наукові відкриття та інновації, які можуть бути значущими для розв'язання глобальних проблем сучасності. Діамантова модель вважається найбільш відкритою та справедливою формою відкритого доступу, оскільки вона забезпечує доступ до публікацій для всіх дослідників незалежно від їхньої фінансової ситуації. У науковій літературі діамантовий відкритий доступ також відомий як платиновий відкритий доступ (platinum open access) [171]. Гібридна та діамантова бізнес-моделі видавництва наукової літератури є різновидами золотого відкритого доступу [169].

У 2021 р. в системі наукової комунікації з'являється кварцовий відкритий доступ (quartz open access), що являє собою краудфандингову ініціативу, спрямовану на створення академічної видавничої системи відкритого доступу. Ця система базується на технології блокчейн і передбачає залучення мікропожертв від читачів для фінансової підтримки авторів, рецензентів і діяльності наукових журналів [192].

Ще одним типом відкритого доступу, який варто розглянути, є бронзовий відкритий доступ (bronze open access). Цей тип відрізняється від інших підвидів, оскільки виник як результат емпіричної спроби класифікувати відкриті публікації, без урахування бізнес-моделі видання. Термін був вперше

запропонований групою дослідників на чолі з Х. Півовар і визначений як тип доступу, що надається для читання на офіційному вебсайті видавця, але без чіткого зазначення ліцензії [255]. За таких умов користувач може лише читати статтю, але не має права розповсюджувати чи використовувати її без дозволу автора. Крім того, видавець може змінювати умови доступу до таких публікацій або навіть обмежити їх у майбутньому. Хоча бронзовий відкритий доступ не має чіткого юридичного визначення, він відіграє важливу роль у поширенні знань і підвищенні наукової ефективності.

Дослідники М. Хей та Т. Хей з Університету Вісконсіна-Мілуокі (США) ввели поняття «червоний відкритий доступ» (red open access), використавши Україну як приклад для ілюстрації цього підходу. Виокремлення червоного відкритого доступу вони аргументували наявністю принципів, що сформувалися під впливом мовної та національної політики у 1990-х – на початку 2000-х рр., а також інституційної та культурної спадщини Радянського Союзу [181]. Зокрема, науковці зазначають вимогу забезпечення вільного доступу до результатів наукових досліджень, що фінансуються з коштів Державного бюджету України, яка була закріплена у ЗУ «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.». На їхню думку, запровадження та реалізація такої вимоги стала можливою через відсутність незалежного наукового видавничого сектору в Україні у радянські часи. У той період ані міжнародні видавці, ані місцеві підприємці не виявляли зацікавленості до обмеженого ринку україномовних наукових публікацій. Так, модель червоного відкритого доступу може бути характерною і для інших пострадянських країн.

Постійне зростання цін на передплату наукової літератури сприяло виникненню феномену, який отримав назву чорний відкритий доступ (black open access). Чорний відкритий доступ це – форма розповсюдження наукових матеріалів, за якої доступ до публікацій забезпечується за допомогою піратських методів [113]. Така практика є порушенням авторських прав і може ставити під загрозу інтелектуальну власність авторів. Яскравими прикладами

чорного відкритого доступу є такі сайти та файлообмінні мережі, як Sci-Hub, Library Genesis та Pirate Bay тощо.

Різноманітність кольорових класифікацій і прив'язка до дорогоцінних металів часто ускладнюють розуміння концепцій відкритого доступу, моніторинг процесів його впровадження, а також інтерпретацію досліджень у цій сфері. Для розв'язання цієї проблеми австрійський бібліотекар П. Дановський запропонував класифікувати типи відкритого доступу на основі поєднання п'яти критеріїв, зокрема: місце публікації статті; тип ліцензії, за якою вона поширюється; версія публікації; наявність періоду ембарго та умови доступу [142]. Враховуючи комбінації цих критеріїв, автор розробив класифікацію з семи видів ВД, серед яких:

- золотий відкритий доступ відповідно до визначення Берлінської декларації (*Gold as in the Berlin Declaration*);
- золотий відкритий доступ із застосуванням будь-якої ліцензії, за винятком гібридного ВД (*Gold without Hybrid, any license*);
- золотий відкритий доступ, який містить гібридний і поширюється на умовах вільної ліцензії (*Gold including Hybrid, free license*);
- бронзовий/Gratis ВД (*Bronze/Gratis OA*);
- зелений ВД/постпринти (*Green, post prints only*);
- зелений ВД (*Green any version*);
- інші типи відкритого доступу (*Other OA*) [142].

Перевага цього підходу полягає в тому, що кожен тип відкритого доступу має чітко визначений набір метаданих, які забезпечують його ідентифікацію. Це особливо важливо для бібліотекарів та інформаційно-наукових фахівців, які здійснюють моніторинг впровадження відкритого доступу із застосуванням бібліометричних методів.

Проблему забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій неможливо розглядати без визначення терміна «плата за публікацію» (*article processing charge, APC*), наявність або відсутність якої є маркером для

класифікації підвидів відкритого доступу. Плата за публікацію є фінансовим збором, який видавництво наукової літератури стягує з авторів або установ з метою покриття витрат на адміністрування, редакційну обробку та розміщення статті на офіційному вебсайті журналу [123]. Зазвичай цей внесок є одноразовим і стягується лише після успішного проходження процесу рецензування та прийняття статті до публікації. Розмір плати за публікацію залежить від низки чинників – репутаційного статусу журналу, його мультидисциплінарності, а також наявності у видавництва кількох видань у межах однієї наукової галузі. Період діяльності на ринку наукової літератури корелюється із розміром плати за публікацію тільки для тих видавців, які змогли успішно утвердитися як лідери поширення наукових знань. Першим академічним видавництвом, яке запровадило модель плати за публікацію статей, було BioMed Central (BMC), засноване у 2000 р. Згодом, у 2003 р., PLOS (Public Library of Science) також почала випускати журнали, що використовували цю модель фінансування [107].

З метою регулювання вартості публікацій Альянс справедливого відкритого доступу (Fair Open Access Alliance, FOAA) розробив правила розрахунку вартості публікацій, щоб інформувати ринок про формування ціни та зробити її прозорою й обґрунтованою. Зокрема, FOAA виділяє сім категорій редакційно-видавничого процесу, відповідно до яких журнал має визначати свою ціну: 1) виробництво журналу (технічна підтримка та система подачі рукописів, розробка і підтримка платформи, служба підтримки, а також інші витрати на допоміжний персонал); 2) процес публікації (відбір, організація процесу рецензування, індексування, архівування та інші редакційно-видавничі послуги; верстка, копірайтинг, послуги з перекладу, наукове редагування); 3) заробітна плата (плата науковим редактором, членські внески наукових спільнот); 4) комунікації (розповсюдження, PR та маркетинг, адвокація); 5) загальні витрати; 6) менеджмент та адміністрування (інші бізнесові виплати та податки); 7) знижки та умови звільнення від сплати [144].

Видавцями, які підготували свої політики прозорого формування ціни за публікацію відповідно до цих правил, є Frontiers, MIT Press, Copernicus та інші.

Одним з інструментів реалізації відкритого доступу до наукових публікацій є укладання трансформаційних угод між видавництвами наукової літератури та науковими установами чи бібліотеками. Трансформаційна угода (transformative agreement) – це загальний термін, що використовується для опису контрактів між установами (бібліотеками, бібліотечними консорціумами, університетами) та видавцями наукової літератури, укладених з метою переходу від моделі видавництва наукових журналів на базі передплати до повністю відкритої моделі наукової комунікації [166]. Ідея трансформаційних угод виникла у 2015 р., коли фахівці Цифрової бібліотеки Макса Планка (Німеччина) представили розрахунки, які показали, що рівень інвестицій у наукове видавництво, що на той час становив \$10 млрд, був достатнім для переходу до відкритої моделі наукової комунікації [279].

Незважаючи на беззаперечні переваги відкритого доступу, його часто критикують за сприяння виникненню хижацьких журналів, які орієнтовані на задоволення власних комерційних інтересів, а не на поширення наукових знань і науковий прогрес. Ці видання характеризуються публікацією результатів наукових досліджень низької якості або маніпулятивної інформації, порушенням редакційних і публікаційних стандартів, відсутністю належного рецензування та прозорості на етапі відбору публікацій [258]. Публікація в хижацьких журналах може призвести до поширення недостовірної та неперевіреної інформації, що підриває довіру до наукових результатів, і спричинити помилкові висновки, неефективне спрямування досліджень, а також витрати часу та ресурсів на спроби реплікації результатів, що не пройшли належної перевірки. Крім того, це порушує наукові етичні стандарти та може серйозно вплинути на репутацію дослідника, викликати сумніви щодо його професійної компетентності та надійності, а також ускладнити отримання фінансування та грантів і обмежити кар'єрні можливості.

1.3 Методологія та методи дослідження

Для реалізації мети дослідження та розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс загальнонаукових підходів і методів.

Поєднання евристичних можливостей системного та соціокомунікативного підходів дало змогу визначити базові складники системи відкритого доступу до результатів наукових досліджень і взаємозв'язки між елементами системи, а також окреслити місце бібліотеки як важливого інфраструктурного складника та комунікаційного посередника в структурі ланцюга «науковець – наукові ресурси відкритого доступу».

Пошук профільних зарубіжних статей, присвячених проблемам запровадження відкритого доступу до наукових публікацій, здійснювався у трьох авторитетних міжнародних базах даних: Dimension, Web of Science, Scopus, а також на тегінговій платформі Open Access Tracking Project (OATP). Оскільки ці бази даних індексують переважно англomовну літературу, з метою покращення релевантності пошукові запити було сформовано англійською мовою (Додаток Б). У результаті пошуку було ідентифіковано 1564 статті, присвячені проблематиці відкритого доступу до наукових публікацій. Після проведення дедублікації та двох етапів скринінгу – за назвою та анотацією на першому етапі та за результатами повнотекстового аналізу на другому – до огляду літератури було включено 113 релевантних статей. Відбір об'єктів огляду здійснювався відповідно до таких критеріїв:

(1) статті, присвячені вивченню рівня обізнаності дослідників щодо можливостей публікації у відкритому доступі;

(2) статті, предметом вивчення яких є практики відкритої науки, зокрема аспект відкритого доступу;

(3) статті, присвячені вивченню бар'єрів і перешкод, з якими стикаються автори у процесі публікації своїх досліджень у відкритому доступі;

(4) статті, написані англійською або німецькою мовами;

- (5) дослідження, присвячені ВД і проведені на глобальному, регіональному, національному або інституційному рівнях;
- (6) наявність повного тексту статті;
- (7) тип публікації – наукова стаття, оглядова стаття, доповідь на конференції, науковий коментар, рецензія тощо;
- (8) статті, які є результатом кількісних, якісних і змішаних методів наукових досліджень (рис.1.1.).

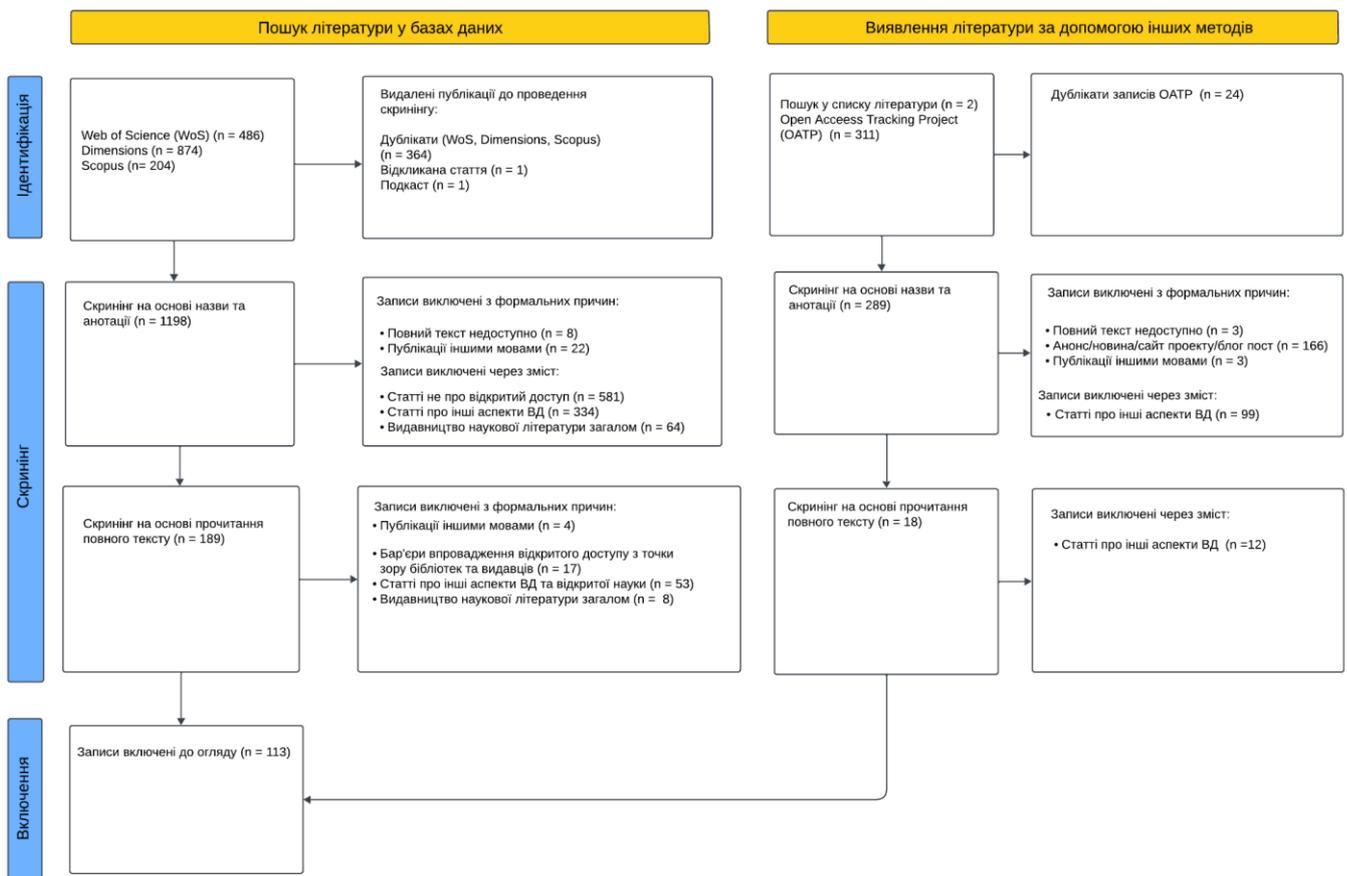

Рис. 1.1. PRISMA-P схема відбору статей для огляду літератури

Бібліометричний метод було застосовано для аналізу потоків наукових публікацій українських дослідників з метою визначення частки праць, оприлюднених у відкритому доступі, та їхніх основних характеристик. Отримані результати стали підґрунтям для розроблення бібліотечних стратегій, спрямованих на підвищення доступності результатів наукових

досліджень, ефективне використання ресурсів і зростання видимості наукового доробку України у світовому просторі.

Варто зауважити, що результати бібліометричних досліджень, спрямованих на оцінку частки публікацій у журналах відкритого доступу на рівні країни, значною мірою залежать від вибору джерела даних і глибини архівів, що індексують ці джерела. Різні бази даних мають власні критерії відбору та охоплення публікацій, що впливає на точність і повноту отриманих результатів. До джерел із найбагатшою колекцією метаданих наукових публікацій належать національні бібліографічні бази даних та сучасні інформаційні системи досліджень (CRIS). Зазвичай національні бібліографічні бази мають ширший спектр типів публікацій і містять матеріали, написані національними мовами [289]. Перевагою CRIS-систем є включення метаданих публікацій, які зазвичай не представлені в комерційних базах даних наукових цитувань, зокрема тих, що не мають цифрового ідентифікатора об'єкта (DOI, Handle тощо) або опубліковані в малих локальних журналах [257]. Ще одним важливим чинником є точність метаданих, що надаються джерелом даних, а також спосіб, у який ці дані можна імпортувати та використовувати [316]. У зв'язку з неможливістю використання національних бібліографічних баз через відсутність у них технічних можливостей для імпорту даних [183; 197], джерелом бібліометричного дослідження стали Dimensions, Scopus і Web of Science. Пошукові запити для кожної бази даних були розроблені з урахуванням унікальних особливостей кожної з них. Для отримання даних із Scopus було використано аналітичний сервіс SciVal за таким пошуковим запитом:

AFFILCOUNTRY(Ukraine) AND (LIMIT TO (DOCTYPE, "ar") LIMIT TO (PUBYEAR, 2022) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2023) LIMIT TO (PUBYEAR, 2019) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2018) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2017) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2016) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2015) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2014) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2013) OR LIMIT TO (PUBYEAR, 2012).

Дані з WoS (Core Collections) були отримані через аналітичний інструмент InCites, що функціонує на основі даних WoS та використовує розширений набір бібліографічних індикаторів. Оскільки InCites мав обмеження щодо завантаження даних до 50 000 записів, пошуковий запит CU = Ukraine та Article (Types of Document) було розподілено на два періоди: 2012–2017 рр. та 2018–2023 рр. Дані з бази Dimensions були отримані через використання програмного інтерфейсу. Для збору даних за досліджуваний період запит був проведений для трьох хронологічних періодів: 2012–2015 рр., 2016–2018 рр., 2019–2023 рр.:

*“““search publications where research_org_country_names = “Ukraine”
and year in [2012 : 2015]
and type = “article” return publications
[id+title+doi+year+journal+issn+publisher+times_cited+category_
for_2020+category_bra]””””).*

У пошуковому запиті для всіх трьох баз параметри було обмежено до типу документа «стаття». Водночас кожна база має власну специфіку класифікації публікацій. Зокрема, Dimensions обмежує класифікацію публікацій п'ятьма типами контенту: «стаття», «книга», «розділ книги», «монографія» та «збірник наукових праць». Scopus застосовує більш деталізований підхід, розподіляючи публікації за 13 окремими категоріями. Щодо WoS, то ця база даних наукових цитувань пропонує 40 типів документів для уточнення результатів пошуку, проте доступ до них залежить від умов передплати. У використаній у цьому дослідженні версії WoS було доступно шість типів документів. Варто зазначити, що WoS підтримує подвійну класифікацію записів, тоді як InCites дає змогу фіксувати лише одну класифікаційну ознаку для кожного документа.

З метою подальшого аналізу на рівні галузей знань наступним кроком стало зіставлення класифікацій наукових дисциплін, що використовуються в обраних базах даних, із Класифікацією галузей науки і техніки [268]. Зазначена класифікація була розроблена Організацією економічного

співробітництва та розвитку та набула широкого застосування. Наприклад, її використовують ЮНЕСКО та Департамент з економічних і соціальних питань ООН. Класифікація FOS охоплює шість галузей знань і 40 підкатегорій, а саме: природничі науки, інженерія та технології, медичні науки та охорона здоров'я, сільськогосподарські науки, соціальні науки та гуманітарні науки. Після проведення дедублікації записів аналіз здійснювався на базі 186 000 статей, опублікованих українськими науковцями протягом десятирічного періоду – з 2012 до 2023 рр. (рис. 1.2).

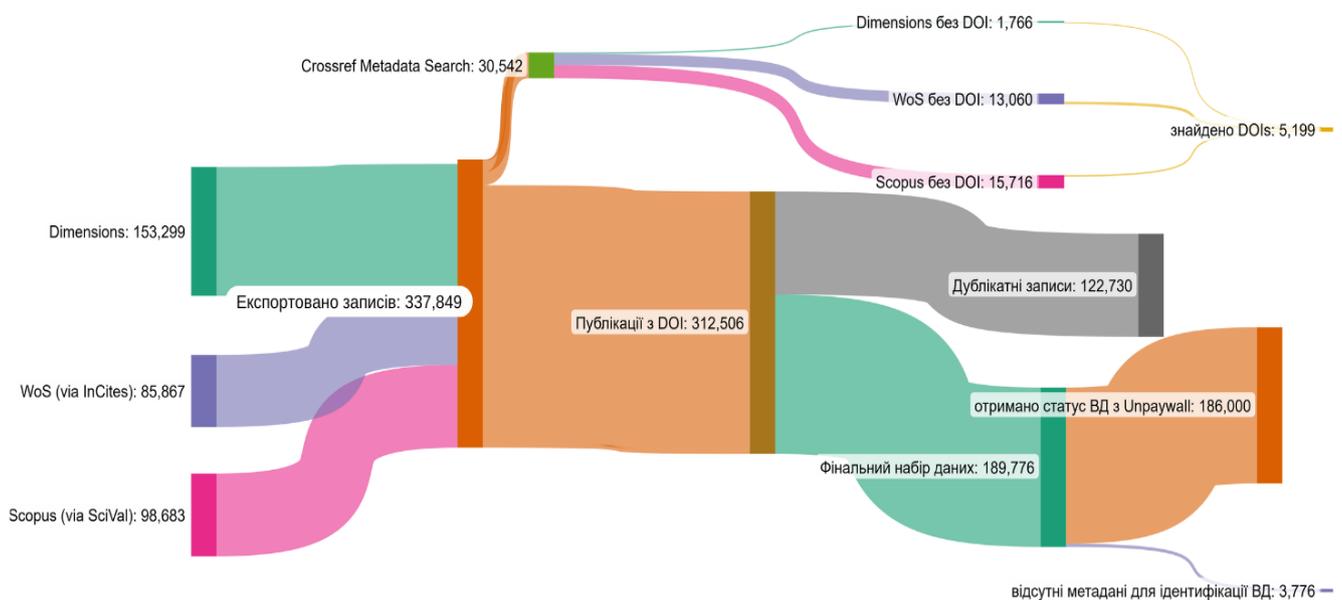

Рис. 1.2. Методика збору та опрацювання бібліографічних записів публікацій у відкритому доступі

У дослідженні інституційних репозитаріїв з метою оцінювання їхньої видимості та використання альтернативних метрик було застосовано методику, запропоновану Д. Рейес-Лілло та О. Пастор-Рамоном [269]. Видимість інституційних репозитаріїв аналізувалася за чотирма критеріями: 1) використання постійних ідентифікаторів; 2) наявність і застосування метрик; 3) підтримка протоколу OAI-PMH для обміну метаданими; 4) оцінювання та оптимізація доменного авторитету.

На основі директорії OpenDOAR було сформовано перелік інституційних репозитаріїв, після чого до аналізу було включено 81 репозитарій із чинними URL-адресами. Кожен із них перевірено на використання постійних ідентифікаторів Handle та альтернативних метрик, серед яких бейджі Altmetric, PlumX, Dimensions, а також показники завантаження та переглядів. Додатково проаналізовано доступність бібліографічних записів об'єктів зберігання репозитаріїв через протокол для збору метаданих OAI-PMH, який дає змогу автоматизувати процес збору метаданих, роблячи їх доступними для пошукових систем, каталогів та інших інструментів, які використовують метадані для індексації та пошуку. Оцінювання рейтингу офіційних вебсайтів репозитаріїв проводилося за допомогою метрики, розробленої компанією MOZ, що дало змогу визначити їх можливість займати високі позиції в результатах пошукових систем, зокрема Google.

Застосування пізнавальних можливостей соціокомунікативного підходу як методологічного інструменту дослідження дало змогу довести, що запровадження бібліотеками принципів ВД в усі етапи життєвого циклу наукових досліджень, які реалізують їх користувачі, призвело до диверсифікації бібліотечних сервісів як реакції на глобальні процеси цифровізації та демократизації системи наукових комунікацій.

Висновки до розділу

Розвиток практик відкритої науки зумовлює суттєві трансформації у сфері наукової комунікації. Цифрові платформи, препринт-сервери, альтернативні медіа як нові формати взаємодії змінюють конвенційні канали поширення знань, залучаючи до наукового діалогу ширшу аудиторію та сприяючи підвищенню прозорості та ефективності обміну знаннями. Водночас трансформуються підходи до оцінювання результатів наукової

діяльності, які доповнюються альтернативними метриками, що враховують впливовість досліджень у відкритому цифровому середовищі. Сукупність цих змін формує сучасну наукову комунікацію як відкритий, динамічний і загальнодоступний процес передавання інформації.

З моменту проголошення «Будапештської декларації відкритого доступу» термін «відкритий доступ» еволюціонував від означення форми доступу до наукових публікацій до усталеної практики поширення наукових знань і вагомого елемента дослідницької культури. Інноваційний розвиток наукового видавництва зумовлює розширення та інтеграцію термінологічної бази, що відображає нові підходи до створення, розповсюдження та використання наукових знань, технологій, стандартів і практик. Відповідно, нові підходи породжують нові форми взаємодії між науковими спільнотами, видавництвами та бібліотеками.

Аналіз зв'язків базових складників системи відкритого доступу до результатів наукових досліджень із зовнішнім комунікаційним середовищем дав змогу визначити об'єктивні чинники, що сприяли виникненню та поширенню руху за відкритий доступ:

- економічні (позитивний вплив відкритого доступу до наукових публікацій на економічний розвиток суспільства через можливість зменшення трудовитрат, пов'язаних із генеруванням науково-технічних і промислових інновацій, прискоренням обміну результатами наукових відкриттів і проривних технологій, підвищенням конкурентоспроможності вітчизняної продукції та послуг на світовому ринку);

- політичні (відкритий доступ сприяє демократизації системи наукових комунікацій, досягненню ухвалених ООН Цілей сталого розвитку через забезпечення рівних можливостей доступу до інформації та знань всім верствам населення, незалежно від рівня розвитку країн);

- техніко-технологічні (тотальна цифровізація глобального комунікаційного простору сприяє поширенню відкритого доступу);

– фінансові (скорочення витрат академічних та університетських бібліотек на передплату наукових періодичних видань і доступ до повнотекстових та наукометричних баз даних);

– компетентнісні (відсутність у дослідників необхідного рівня цифрових та наукометричних компетентностей, що дають змогу вільно користуватися наявними інструментами та сервісами відкритого доступу);

– психологічні (невпевненість науковців у високій якості власних дослідницьких результатів, небажання публікувати їх у відкритому доступі через можливість отримання критичних відгуків, побоювання щодо порушення авторських прав).

Встановлено, що «відкритість» як концепт сучасного наукового дискурсу в бібліотечно-інформаційній сфері є багатограним явищем, яке охоплює правові, організаційні та етичні аспекти доступу, обміну та використання наукової літератури.

Дослідження відкритого доступу як об'єкта наукового вивчення у системі наукової комунікації виходить за межі суто інструментальних аспектів та інфраструктури забезпечення доступу до наукової літератури, охоплюючи також його вплив на економічний розвиток, інноваційний потенціал і загальний добробут суспільства. З академічного погляду, такі дослідження зосереджуються на вивченні того, як відкритий доступ підвищує видимість і цитованість публікацій, а також розширює можливості для наукової співпраці та міждисциплінарної взаємодії.

Водночас відкрита модель наукової комунікації зазнає критики з трьох ключових причин. По-перше, через домінування бізнес-моделі наукових видавництв, яка передбачає сплату авторами публікаційних зборів, що створює фінансові бар'єри для дослідників. По-друге, відкритий доступ пов'язується із поширенням хижацьких видань, які нехтують принципами академічної доброчесності, етичними нормами та видавничими стандартами, підриваючи довіру до науки та знижуючи якість наукового дискурсу. По-третє, існує ризик епістемічної несправедливості, коли відкритий доступ

посилює нерівність між дослідниками з різних країн і наукових інституцій через відмінності у фінансуванні, соціальному статусі, походженні чи етнічних характеристиках.

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ: ІНІЦІАТИВИ ТА ВИКЛИКИ

2.1 Міжнародні декларації та ініціативи як інструментальний складник впровадження відкритого доступу до наукових публікацій

Концепція відкритості до наукових знань та результатів досліджень бере свій початок із XVII століття, однак її утвердження як окремого напрямку значно активізувалося після ухвалення «Будапештської ініціативи відкритого доступу» (ВОАІ). Ця подія стала ключовою віхою у розвитку відкритого доступу та засадничою позицією хронологічного аналізу її становлення.

Відтак ухвалена в лютому 2002 р. «Будапештська ініціатива відкритого доступу» є першим офіційним документом, що започаткував глобальний рух за відкритість наукових знань [324]. У тексті ВОАІ визначено, що доступ до наукових публікацій має бути вільним від фінансових, юридичних чи технічних бар'єрів для читачів, за винятком тих, що безпосередньо пов'язані з доступом до Інтернету. Ініціатива підкреслює важливість універсального доступу до наукової інформації як чинника прискорення наукового прогресу та сприяння соціальному розвитку, а також пропонує дві стратегічні моделі його впровадження [122]. Згідно з офіційним сайтом ВОАІ (<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/>), станом на листопад 2024 р. декларація має 7478 індивідуальних підписантів та 1869 організацій, які висловили підтримку її принципів.

Роком пізніше, у квітні 2003 р., було ухвалено «Постанову Бетесда щодо відкритого доступу до наукових публікацій у галузі біомедичних наук» (<https://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>). Цей документ визначав два основні критерії, за яких наукова публікація вважається відкритою. По-перше, автори та власники авторських прав мали надати користувачам

безкоштовне та необмежене право на доступ до їхніх публікацій. По-друге, версія публікації разом із додатковими матеріалами повинна бути депонована у відкритому репозитарії, підтримуваному академічною установою, науковим товариством, урядовою агенцією або іншою організацією, що сприяє відкритому доступу, необмеженому поширенню, взаємодії між системами та довготривалому зберіганню [111].

Згодом було проголошено Берлінську декларацію про відкритий доступ до знань у галузі природничих та гуманітарних наук (<https://web.archive.org/web/20151027030958/http://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>). Оприлюднення документа відбулося під час конференції, організованої Товариством імені Макса Планка у жовтні 2003 р. Підписанти декларації погодилися на реалізацію ключових кроків, спрямованих на прискорення переходу до забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій, серед яких:

- заохочення науковців та дослідників оприлюднювати свої роботи у відкритому доступі, а також забезпечення доступу до культурної спадщини через Інтернет;

- заклик до адміністраторів університетів та управлінців розробляти методи оцінки з урахуванням форми доступу, в якій опубліковано статті, а також сприяти їхньому визнанню та оцінці;

- забезпечення внеску у відкритий доступ через розвиток програмного забезпечення, надання контенту, створення метаданих і публікацію окремих статей [110].

Названі вище ініціативи та декларації: Будапештська, Постанова Бетесда та Берлінська декларація, незважаючи на різні виміри заявлених документів (ініціатива та декларація), зорієнтовані на артикульованні стратегічного бачення розвитку руху відкритого доступу, що необхідно вирішувати шляхом започаткування журналів відкритого доступу та самоархівування у відкритих електронних архівах (BOAI); визначення ролі бібліотек у русі відкритого доступу, що до того ж закріплено підписами керівників національних

бібліотек країн Європи (Bethesda Statement); з-поміж пріоритетів Берлінської декларації у галузі природничих та гуманітарних наук акцентовано увагу на доступі до культурної спадщини та ролі закладів вищої освіти у розвитку програмного забезпечення, збереженні метаданих (Berlin-Declaration).

Впровадження відкритого доступу в різних країнах здійснювалося нерівномірно, що зумовлено соціально-економічним становищем та рівнем зацікавленості урядів цих країн, що в подальшому визначалось також їхньою участю в підтримці принципів відкритості в розбудові системи наукових комунікацій. Уже у 2006 р. в скандинавських країнах було започатковано програму фінансової підтримки ініціатив відкритого доступу в академічній сфері Норвегії, Швеції, Ісландії, Данії та Фінляндії під назвою Nordbib [185]. Програма тривала до 2009 р. та була орієнтована на три основні напрями:

- 1) розроблення політик відкритого доступу та покращення видимості результатів наукової діяльності;
- 2) підготовка матеріалів для підтримки відкритого доступу;
- 3) інфраструктура та співробітництво [186].

У рамках Nordbib було профінансовано дев'ять проєктів, серед яких були інфраструктурні гранти та міжнародні заходи. Варто також зауважити, що Каталог журналів відкритого доступу (DOAJ) було створено у 2003 р. за фінансової підтримки Інституту відкритого суспільства, коаліції наукових видань та академічних ресурсів SPARC на базі шведської бібліотеки Лундського університету.

У травні 2010 р. в Гранаді (Іспанія) відбулася зустріч представників ініціатив відкритого доступу з південних європейських країн, результатом якої стала «Аламбрська декларація про відкритий доступ» (Alhambra declaration on Open Access) (<https://jlis.fupress.net/index.php/jlis/article/view/298>). Ця декларація підкреслювала потенціал відкритого доступу для підвищення доступності та видимості наукової продукції країн Південної Європи, де основні мови відрізняються від англійської. Учасники визнали необхідність переходу до нової парадигми наукової комунікації та рекомендували

впровадження політик, що сприяють відкритому доступу до наукової інформації, посилення адвокаційних ініціатив, створення стійких бізнес-моделей для публікацій, забезпечення якості відкритих публікацій та розвиток репозитаріїв. Декларація також містить план дій, спрямований на запровадження відкритого доступу в Південній Європі, включаючи створення національних робочих груп, розробку національних планів та підтримку наукових журналів у переході до моделі відкритого доступу. Учасниками цієї декларації були представники з Іспанії, Португалії, Франції, Італії, Греції та Туреччини [246]. Такі країни, як Нідерланди та Німеччина, розпочали з підготовки правової основи шляхом внесення змін до законодавства про інтелектуальну власність, що уможливило вільне поширення авторами результатів своїх досліджень [222].

Щодо країн Східної Європи, то важливу роль у розвитку відкритого доступу відігравали міжнародні ініціативи, спрямовані на впровадження електронних систем, покращення доступу до наукової літератури, навчання бібліотекарів та просування руху відкритого доступу. Наприклад, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Україна та Узбекистан отримали доступ до повнотекстових баз даних наукової літератури завдяки діяльності Міжнародної асоціації сприяння співробітництву з вченими незалежних держав колишнього Радянського Союзу (INTAS) [90]. Бібліотекарі Естонії, Литви та Латвії активно долучилися до проєкту CELIP, який допоміг їм краще розібратися в ліцензуванні електронного контенту. Завдяки цьому вони змогли ефективніше забезпечувати доступ до наукової інформації та підтримувати відкритий доступ у своїх країнах [327]. Ініціатива «Електронна інформація для бібліотек» (EIFL) стала важливим рушієм розвитку відкритого доступу, підтримуючи бібліотечні консорціуми в Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Сербії, Словенії та Україні. Завдяки грантовій підтримці EIFL вдалося реалізувати національні та інституційні адвокаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності дослідницьких спільнот про значення відкритого доступу та його

вплив на наукову комунікацію [280]. Києво-Могилянська Американська Фундація, Фонд «Відродження», USAID були активними донорами цих процесів [89].

Черговим кроком у розвитку руху за відкритий доступ стало проголошення 30 січня 2008 р. «Белгородської декларації про відкритий доступ до наукових знань і культурної спадщини в університетському просторі прикордонних регіонів Республіки Білорусь, Російської Федерації та України». Одночасно був затверджений План дій для реалізації принципів цієї декларації на 2008–2013 рр. У Плані дій зазначено, що університети мають надавати відкритий доступ до результатів наукових досліджень, виконаних за рахунок бюджетних коштів, на основі наказів ректорів про обов'язкове самоархівування публікацій в університетському електронному архіві [75].

Пізніше, у 2012 р., було оголошено «Кримську декларацію відкритого доступу». Отже, обидві декларації надають перевагу «зеленому» відкритому доступу, підкреслюючи важливість інституційних репозитаріїв у підвищенні видимості та визнанні результатів національних досліджень, сприянні вільного використання наукової інформації для академічної діяльності.

Ідеї відкритості не залишилися поза увагою і закладів вищої освіти, які поступово інтегрували принципи відкритого доступу у власну наукову, освітню та інформаційну діяльність.

У 2009 р. коаліція з 26 українських та іноземних університетів підписала «Ольвійську декларацію» (<https://ekmair.ukma.edu.ua/items/e46f466c-d5c9-4471-8bd1-7ef5bc82eb7e/full>), в якій задекларувала свої зобов'язання сприяти співпраці та необмеженій науковій комунікації. Вони прагнули досягти цього шляхом створення інституційних репозитаріїв та журналів відкритого доступу [91].

Так, в Рекомендації Європейської Комісії 2012/417/EU від 17 липня 2012 р. (<https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2012/417/oj>) щодо доступу до наукової інформації та її збереження визначено ключові принципи відкритого доступу до результатів наукових досліджень, що фінансуються за рахунок державних

або європейських програм. Документ наголошує на необхідності забезпечення відкритого доступу до рецензованих публікацій, а також заохочує відкритий доступ до наукових даних, що використовуються у дослідженнях. Окрему увагу приділено розвитку інфраструктури для збереження наукової інформації, зокрема інституційних і тематичних репозитаріїв, які забезпечують довготривале збереження та доступність результатів досліджень. Крім того, державам-членам рекомендовано гармонізувати свої політики щодо відкритого доступу відповідно до загальноєвропейських ініціатив. Ця Рекомендація стала важливим кроком у формуванні політики відкритого доступу в Європейському Союзі та створила передумови для подальших ініціатив, зокрема вимог до відкритого доступу в межах програми Horizon 2020 [164].

У 2013 р. Угорська академія наук видала свій мандат на відкритий доступ, вимагаючи від дослідників забезпечити вільний доступ до своїх наукових результатів або шляхом самоархівування, або шляхом публікації в журналах із золотим чи гібридним відкритим доступом. Крім того, прийнятий Закон про вищу освіту зобов'язував дослідників забезпечувати відкритий доступ до докторських дисертацій [202]. У Польщі 2013 р. сталася визначна подія для подальшого впровадження відкритого доступу, зокрема, Конференцією ректорів академічних шкіл та Польською академією наук, представницьким органом академічних установ, повністю ухвалено Рекомендацію Європейської комісії щодо доступу до наукової інформації та її збереження. Упродовж двох років Міністерство науки і вищої освіти Польщі здійснило важливий крок – затвердило керівні принципи національної політики відкритого доступу в Польщі, які стали основою для подальшого нормативного регулювання [314].

Такі ж законодавчі ініціативи започаткувала і Словаччина, яка приєдналася до Європейського Союзу в 2004 р., послідовно втілюючи програму розвитку відкритого доступу. Так, ключовим складником її реалізації стало створення Словацького центру науково-технічної інформації,

який мав слугувати центром національної координації у сфері відкритого доступу. Пізніше, у 2017 році, уряд схвалив Національний план дій Словацької Республіки щодо подальшого розвитку відкритого доступу [251].

У 2014 р. стартував проєкт Європейської Комісії PASTEUR4OA (Open Access Policy Alignment Strategies for European Union Research), спрямований на розвиток та посилення політик відкритого доступу до результатів наукових досліджень, профінансованих із державних бюджетів країн учасниць. Основна мета проєкту полягала в тому, щоб допомогти країнам-членам Європейського Союзу розробити та/або удосконалити національні стратегії та політики відкритого доступу, забезпечуючи їх узгодженість з Рекомендацією Європейської Комісії 2012 р. щодо доступу та збереження наукової інформації та вимогами програми Horizon 2020. В рамках проєкту створено мережу експертних організацій по всій Європі, відому як Knowledge Net, яка розробила спільну програму діяльності для підтримки прийняття політик на національному рівні. Зміст програми передбачав такі напрями діяльності: організацію регіональних семінарів, розроблення ресурсів для зацікавлених сторін та надання консультативної підтримки. Завдяки реалізації проєкту PASTEUR4OA було підвищено обізнаність урядовців та співробітників грантодавчих організацій про важливість відкритого доступу, створило сприятливі умови для посилення політик відкритого доступу на національному рівні, координації зусиль держав-членів ЄС.

Поступове усвідомлення значущості відкритого доступу до наукових публікацій урядами країн світу та науковою спільнотою сприяло формуванню спільних ініціатив і колективних планів дій, спрямованих на пришвидшення реалізації цієї мети. Яскравим прикладом таких колективних дій стала радикальна ініціатива під назвою План S (Plan S).

План S – це міжнародна ініціатива, спрямована на прискорення переходу наукового видавництва до відкритої моделі наукової комунікації. Першочерговий амбітний план передбачав, що, починаючи із 2020 р., усі результати наукових досліджень, що фінансуються за рахунок державних

грантів, наданих національними та європейськими дослідницькими радами та фінансовими організаціями, повинні публікуватися виключно у журналах відкритого доступу або на відповідних відкритих платформах [226].

Цю ініціативу розпочато 4 вересня 2018 р. національними фондами з 12 європейських країн та Європейською Дослідницькою Радою (ERC), які утворили консорціум під назвою cOAlitionS. До консорціуму долучилися такі країни та їх грантодавці: Австрія (Austrian Science Fund – FWF), Франція (Agence Nationale de la Recherche – ANR), Ірландія (Science Foundation Ireland – SFI), Італія (Italian National Institute for Nuclear Physics – INFN), Люксембург (Fonds National de la Recherche – FNR), Нідерланди (Netherlands Organisation for Scientific Research – NWO), Норвегія (Research Council of Norway – RCN), Польща (National Science Centre – NCN), Словенія (Slovenian Research Agency – ARRS), Швеція (Swedish Research Council – VR), Велика Британія (UK Research and Innovation – UKRI, Wellcome Trust), Фінляндія (Academy of Finland – AKA). Станом на травень 2023 р. до cOAlitionS входило вже 21 організація.

Реалізація ініціативи здійснювалася на основі дотримання десяти фундаментальних принципів:

1. Усі публікації мають бути опубліковані під відкритою ліцензією, бажано Creative Commons Attribution (CC BY), при тому, що авторське право залишається у авторів або установ, з якими вони афільовані.

2. Вимоги до якості журналів відкритого доступу, видавничих платформ та репозитаріїв відкритого доступу встановлюються грантодавцями, які фінансують дослідження.

3. У разі відсутності інфраструктури заявленої якості, створення нових журналів або платформ може здійснюватися шляхом скоординованої діяльності фондів.

4. Можливі витрати на публікацію у відкритому доступі покриваються фондами або науковими установами, а не окремими дослідниками. Усі

науковці повинні мати можливість публікувати свої роботи у відкритому доступі.

5. Грантодавці підтримують різноманітність бізнес-моделей для журналів і платформ відкритого доступу. У разі застосування плати за публікацію у відкритому доступі, її розмір має відповідати рівню наданих публікаційних послуг із прозорим ціноутворенням.

6. Грантодавці заохочують уряди, університети, наукові організації, бібліотеки, академії та наукові товариства до узгодження своїх стратегій, політик і практик відкритого доступу.

7. Перераховані вище принципи поширюються на всі види наукових публікацій. Водночас визнається, що перехід до відкритого доступу для монографій та підручників потребує більш тривалого часу та окремого, ретельно продуманого процесу.

8. Грантодавці не підтримують гібридну модель публікації. Однак, як тимчасовий етап на шляху до повного відкритого доступу в межах чітко визначеного періоду та виключно в рамках трансформаційних угод, вони можуть частково фінансово сприяти таким домовленостям.

9. Грантодавці здійснюватимуть моніторинг дотримання вимог та застосовуватимуть санкції до тих, хто порушуватиме вимоги.

10. Під час оцінювання наукових результатів у процесі прийняття рішень щодо фінансування враховувати їхню внутрішню наукову цінність, незалежно від каналу публікації, імпаکت-фактора журналу (або інших метрик видання) чи видавця [256]. План S є одним із прикладів підтвердження практичної цінності постійних ідентифікаторів [26].

Наукова спільнота сприйняла ініціативу дещо вороже, висловивши занепокоєння щодо готовності інфраструктури та необхідності адаптації видавничих практик, які потребують значно більше часу ніж запропоновано.

Серед критичних зауважень щодо Плану S виокремлюються наступні аспекти: можливість посилення поляризації в науковому середовищі між прихильниками та опонентами ініціативи; утворення географічного розколу,

а також потенційне ускладнення переходу некомерційних журналів до моделі відкритого доступу через факт обмеженої диверсифікації їхніх доходів [106].

Занепокоєння щодо впровадження Плану S, що може значно зменшити їхні доходи від видавничої діяльності, охопило наукові професійні спільноти. Наприклад, Товариство генетики Америки (GSA) прогнозує, що глобальне прийняття Плану S може призвести до скорочення чистого прибутку від публікацій на третину. У разі зменшення доходів наукові товариства можуть бути змушені продати свої журнали комерційним видавництвам або скоротити фінансування наукових ініціатив, підтримуваних за рахунок цих прибутків [118]. М. МакНатт звинуватила розробників Плану S у тому, що вони недостатньо консультувалися з дослідниками, редакторами та лідерами наукових товариств, щоб належним чином оцінити, наскільки руйнівним цей план може бути для некомерційних наукових товариств [230].

Е. Маддітт, генеральна директорка видавництва відкритого доступу PLOS, зауважила, що існує ризик закріплення високих витрат на передплату наукової літератури у майбутньому, а також посилення ринкового домінування найбільших гравців через угоди типу «читай та публікуй» (Read and Publish) та «публікуй та читай» (Publish and Read). Це, на її думку, може призвести до подальшого обмеження прав дослідників з країн Глобального Півдня, поглиблюючи наявну економічну нерівність [238].

Занепокоєння щодо можливого негативного впливу Плану S на країни Глобального Півдня висловлено також Мережею наукових журналів країн Латинської Америки та Карибського басейну (Network of Scientific Journals of Latin America and the Caribbean), Іспанії та Португалії (Redalyc); Латиноамериканською радою соціальних наук. З точки зору наукової спільноти Латинської Америки План S не враховує унікальні реалії та традиції відкритого доступу в регіоні. В країнах Латинської Америки відкритий доступ завжди розглядався не стільки як товар, скільки як суспільне благо, яке забезпечує рівний доступ до знань і підтримує розвиток наукових ініціатив без економічних бар'єрів [145]. Індія, спочатку зацікавлена у впровадженні Плану

S, нещодавно ухвалила рішення відмовитися від участі в цій ініціативі та зосередитися на розвитку власних національних ініціатив у сфері наукових публікацій [239].

Такий відгук спонукав cOAlitionS продовжити перехідний період. Відтак у травні 2019 р. було оголошено про перенесення дати впровадження основних вимог Плану S на 1 січня 2021 р.

Аналогічно існує ризик, що українські дослідники не матимуть змоги фінансувати публікацію у відкритих журналах, що відповідають вимогам Плану S, що може призвести до їхнього переходу в статус споживачів наукового контенту, а не його виробників. Такий розвиток подій має потенціал негативно позначитись на розвитку високотехнологічних і наукоємних галузей економіки України [242].

Інша ініціатива – План У (Plan U), – передбачає забезпечення відкритого доступу до результатів наукових досліджень шляхом обов'язкового депонування рукописів публікацій на платформах та архівах препринтів [286]. Такий підхід є вигідним не лише з економічної точки зору, але й з точки зору оперативності доступу до інформації, адже публікація статті у журналі займає приблизно рік, в той час як депонування препринту сприяє майже миттєвому поширенню ідеї серед спільноти, тим самим сприяючи отриманню коментарів та зворотного зв'язку від інших дослідників з цієї галузі знань. Під препринтом ми розуміємо версію статті, якою автор ділиться з науковою спільнотою перед її подачею до опублікування в науковому журналі шляхом її представлення у відкритому архіві препринтів [285]. Національна організація зі стандартів інформації (National Information Standards, NISO) називає препринт оригінальним рукописом автора (Author's Original Manuscript) та пропонує наступне визначення: «Будь-яка версія журнальної статті, яка, на думку автора, є достатньо якісною для подання на рецензування» [244]. За приблизними підрахунками, економія часу у такий спосіб може прискорити темпи наукових відкриттів у 5 разів протягом 10 років [292]. Прикладом такої

ініціативи є функціонування репозитарію електронних препринтів arXiv, який успішно функціонує з 1991 р. на базі Корнельського університету (США).

Важливо, що публікації на arXiv проходять лише мінімальну перевірку на предмет технічної відповідності та належного форматування. Вони не проходять офіційної рецензії, як це зазвичай відбувається із журналами. Успіх arXiv став рольовою моделлю для запуску інших репозитаріїв препринтів із різних галузей знань, зокрема, bioRxiv – для публікацій з біології; chemRxiv – для хімічних наук; EarthArXiv – для наук про землю; SocArXiv – для суспільних та гуманітарних наук та ін. Проте варто зауважити і про недоліки препринтів, зокрема, це те, що через відсутність рецензування публікації можуть містити помилки у методології, отриманих результатах чи мати маніпулятивну інтерпретацію.

З набуттям популярності відкритої наукової комунікації постало питання: чи готова система оцінювання наукової діяльності визнати публікації у відкритому доступі? Попри повільно, але постійно зростаючу чисельність публікацій відкритого доступу, такі праці залишаються поза увагою традиційних механізмів наукового визнання. Однією з перших ініціатив, спрямованих на переосмислення підходів до оцінювання наукової діяльності, стала прийнята у 2012 р. Сан-Франциська декларація про оцінку наукових досліджень (DORA). Декларація закликає оцінювати дослідницьку діяльність комплексно, звертаючи увагу на якість і значущість роботи, а не на престиж видання, в якому вона опублікована. Це зменшує тиск на науковців щодо публікацій у закритих журналах із високими APC або передплатною моделлю, відкриваючи можливості для ширшого використання відкритого доступу як основного каналу наукової комунікації. Крім того, DORA сприяє визнанню альтернативних форм академічного внеску, зокрема препринтів, відкритих даних та програмного коду, що дозволяє авторам вільно обирати моделі поширення своїх досліджень без ризику втрати академічного визнання [276].

Однак, попри ці позитивні зрушення, ефективність DORA значною мірою залежить від її впровадження на інституційному рівні. Реальна

трансформація оцінювання наукової діяльності потребує готовності університетів, фінансових агентств і роботодавців відмовитися від застарілих метрик на користь відкритих і гнучких підходів, що відображають справжню цінність досліджень.

2019 р. Центр досліджень науки та технологій (CWTS) Лейденського університету в Нідерландах, укладач авторитетного університетського рейтингу CWTS Leiden Ranking, включив до своєї методології індикатор відкритого доступу [191]. Зазначений індикатор обраховується як відсоток публікацій, опублікованих у відкритому доступі, до загальної кількості публікацій, опублікованих університетом. У 2024 р. було запущено CWTS Leiden Ranking Open Edition. На відміну від традиційного рейтингу, який базується на даних з комерційних джерел, таких як Web of Science, Open Edition використовує відкриті та відтворювані дані з платформи OpenAlex. Це забезпечує більшу прозорість та доступність інформації про наукову діяльність понад 1500 провідних університетів світу. Користувачі можуть обирати різні бібліометричні показники, створювати рейтинги та досліджувати наукову ефективність університетів через різні візуалізації, такі як списки, діаграми та географічні карти [139].

Наступна ініціатива, яка стала важливою віхою на шляху до реформування оцінки наукової діяльності та привернення уваги до відкритості та прозорості науки, є COARA (Coalition for Advancing Research Assessment). Ініціативу створено у 2022 р. за підтримки Європейської комісії, Європейської асоціації університетів (EUA) та Science Europe з метою досягнення радикальних змін у практиках оцінки наукових досліджень, зокрема, відмови від надмірної залежності від бібліометричних показників, таких як імпакт-фактор журналів. COARA не лише ставить під сумнів традиційні підходи, а й пропонує нову парадигму, яка орієнтована на якісну оцінку досліджень, що включає відкриті публікації, репозитарії та інші форми наукової комунікації [130]. Однак, для того щоб COARA справді могла здійснити зміни у глобальній науковій оцінці, їй необхідна інтеграція в національні політики

та підтримка з боку урядів і фінансових агентств. Інакше її потенціал може залишитися нереалізованим, а сама ініціатива ризикує перетворитися на декларацію, без реальних змін у системі наукових комунікацій. Важливо, щоб академічні установи були готові змінювати свої підходи, адже без належної підтримки ця програма навряд чи матиме значущий вплив на майбутнє наукової діяльності.

Директиви Європейського парламенту також мають неабиякий вплив на впровадження та утвердження практик відкритої наукової комунікації. Наприклад, Директива Європейського Союзу 2019/1024 Європейського парламенту і Ради від 20 червня 2019 р. про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору. У цьому документі відкритий доступ до результатів наукових досліджень названий як такий, що «сприяє підвищенню якості, зменшенню потреби в непотрібному дублюванні досліджень, прискоренню наукового прогресу, боротьбі з науковим шахрайством і загалом може сприяти економічному зростанню та інноваціям» [13].

Неможливо оминати увагою Директиву (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. щодо авторського права та суміжних прав у цифровому єдиному ринку, яка створює правову основу для розвитку відкритого доступу та ставить важливий акцент на забезпеченні балансу між захистом авторських прав і сприянням доступу до знань та культурних ресурсів у цифровому середовищі [148]. Зокрема, закріплює норму поширення наукових статей у відкритому доступі, які є результатом досліджень, підтриманих коштами із державних бюджетів країн ЄС.

Висновки Ради Європейського Союзу щодо оцінки досліджень та впровадження відкритої науки (Conclusions on research assessment and implementation of open science) підкреслюють важливість колективної роботи над удосконаленням нормативно-правової бази, щоб забезпечити безперешкодний доступ і повторне використання результатів досліджень, наукових статей і даних, що профінансовані із державних бюджетів. А також

заохочувати використання різноманітних бізнес-моделей для підтримки роботи журналів та платформ відкритого доступу [134].

У 2023 р. під час головування Швеції в Європейському Союзі уряд підготував висновки Ради стосовно сталого розвитку системи наукових публікацій у Європейському дослідницькому просторі. Ці висновки були офіційно схвалені державами-членами ЄС у травні того ж року (Council of the European Union, 2023) [188]. Основна мета висновків – сприяння створенню відкритої, справедливої та сталої системи наукових публікацій. Вони наголошують, що нормою публікації досліджень повинно бути миттєве та необмежене відкриття доступу з прозорим ціноутворенням і без витрат для авторів або читачів. У висновках Ради описано можливості, які цифрова трансформація відкриває для цієї системи. Актуалізовано значення цифрової трансформації, що створює можливості для нових методів ефективною та результативною науковою публікації, таких як онлайн-інструменти публікації, репозиторії та платформи для широкого спектра дослідницьких результатів у всіх галузях як на національному, так і на європейському рівнях, однак значна частина поточної системи базується на бізнес- та операційних моделях, які ще не повністю реалізували потенціал цифровізації.

Останнім часом прослідковується тенденція створення видавничих платформ відкритого доступу на замовлення грантодавчих організацій. Тобто, грантодавці беруть на себе ще одну функцію – поширення наукової інформації. Серед найвідоміших прикладів є платформи відкритого доступу Wellcome Open Research та Gates Open Research, які належать фонду Wellcome Trust та Фонду Білла та Мелінди Гейтс відповідно [25].

У 2021 р. Європейська комісія офіційно запустила Open Research Europe – платформу для публікації рецензованих наукових робіт у рамках проєктів, що фінансуються програмами Горизонт 2020 та Горизонт Європа.

За допомогою цієї платформи Європейська комісія прагне забезпечити рівні умови та можливості для публікування наукових праць відповідно до принципів відкритого доступу. Функціонування платформи організовано

таким чином, що автори мають можливість взаємодіяти з рецензентами в ході проведення відкритої експертної оцінки [25].

З часом набирає обертів тенденція до просування парадигми відкритого доступу на базі проєктної діяльності. Серед найновіших та найбільш пріоритетних проєктів варто назвати проєкт DIAMAS, метою якого є розвиток інституційних моделей відкритого доступу щодо підтримки наукової комунікації (Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication), ключовими визначено наступні цілі:

Ціль 1. Дослідити організацію процесу інституційного видавництва відкритого доступу у різних установах у межах Європейського дослідницького простору. Це передбачало вивчення послуг та інфраструктури, які підтримують видавничу діяльність, а також аналіз установ, що здійснюють видавництво, з огляду на їхній розмір, розташування, дисципліни та мови.

Ціль 2. Розробити стандарт якості для інституційного видавництва, що допоможе узгодити і покращити існуючі практики в різних установах.

Ціль 3. Підвищити потенціал інституційних, видавничих, сервісних провайдерів шляхом створення операційних інструментів, спеціальних стандартів, настанов та навчальних матеріалів.

Ціль 4. Підтримка політик і стратегій у сфері наукового видавництва відкритого доступу через співпрацю з урядами, грантодавцями, науково-дослідними установами, міністерствами, керівництвом університетів та бібліотекарями [274].

Проєкт CRAFT-OA (Creating a Robust Accessible Federated Technology for Open Access) сприяє впровадженню відкритого доступу шляхом створення інфраструктури, яка забезпечує ефективний обмін науковими даними та публікаціями між різними платформами і репозитаріями. Основною метою проєкту є розробка федеративної технології, що дозволяє організаціям наукової комунікації працювати разом, незважаючи на різні технічні системи та протоколи. Такий підхід допомагає знижувати бар'єри для доступу до наукових знань і підвищує рівень відкритості наукових публікацій. Однак

успіх цієї ініціативи залежить від здатності забезпечити взаємодію між різними учасниками, що може бути ускладнене різницею в технічних стандартах і політиках щодо відкритого доступу в окремих країнах та установах. Крім того, впровадження федеративних технологій вимагає значних інвестицій в інфраструктуру та зміни в організаційних процесах, спричинених затримкою або нерівномірним впровадженням в різних частинах світу. У той час як CRAFT-OA має значний потенціал для розвитку відкритого доступу, його ефективність у глобальному масштабі потребує спільних зусиль і підтримки з боку урядів, наукових установ і технологічних компаній [274].

14 січня 2025 р. відбулася публічна презентація та офіційний старт проєкту «Узгодження та взаємне використання некомерційних сервісів для підтримки наукового видавництва у відкритому доступі на міжнародній арені» ALMASI (Aligning and Mutualizing Nonprofit Open Access Publishing Services Internationally). Проєкт фінансується Європейською комісією та триватиме три роки із січня 2025 р. до грудня 2027 р.

Метою проєкту ALMASI є створення узгодженої, некомерційної, високоякісної та сталої інтегрованої системи наукової комунікації, що уможливить науковців взяти відповідальність за провадження наукового видавництва на умовах діамантової бізнес моделі.

Проєкт сфокусовано на чотирьох ключових завданнях:

- картографування неприбуткових видавництв та їх сервісів у Африці, Південній Америці та Європі;
- узгодження ініціатив та інструментів контролю якості наукових видань шляхом масштабування зусиль та обміну досвідом;
- розробка спільних навчальних матеріалів і програм для редакцій наукових журналів;
- розроблення політики довгострокової фінансової стійкості неприбуткових видавництв [260].

Серед виконавців проєкту: платформа африканських наукових журналів African Journals Online (<https://www.ajol.info/index.php/ajol>), Директорія

журналів відкритого доступу, Директорія книг відкритого доступу, SPARC Europe, EIFL, Асоціація наукових видавців відкритого доступу (OASPA) та інші. Виконавці заявляють, що під час реалізації проєкту будуть враховані специфічні потреби та особливості публікаційних практик, притаманні різним науковим дисциплінам, локальним мовам та географічним регіонам. Такий підхід дозволить не лише адаптувати стратегії відкритого доступу до контексту конкретних спільнот, але й створить більш гнучку та інклюзивну модель наукової комунікації, що відповідатиме вимогам різних культурних та мовних середовищ.

Таким чином, за останні 20 років міжнародна наукова громадськість та наукові установи ініціювали та реалізували більше 20 ініціатив і проєктів, спрямованих на імплементацію принципів відкритого доступу в систему наукових комунікацій та розбудову потужної цифрової інфраструктури для просування політики відкритого доступу в Європі та світі. Створено авторитетні міжнародні платформи та репозитарії для обміну науковими даними, кількість наукових журналів та видавництв відкритого доступу збільшувалася експоненційними темпами.

Проведений огляд міжнародних декларацій та ініціатив щодо впровадження відкритого доступу до наукових публікацій уможливив формулювання таких висновків: по-перше, впровадження стратегій відкритого доступу відбувається поступово, охоплюючи окремі країни як-от: скандинавські країни (Norbib), в яких розробляються та впроваджуються політики ВД; розбудовується дослідницька інфраструктура країн Східної Європи та країн колишнього Радянського Союзу, (INTAS), до якого також входить і Україна, першочерговими завданнями якого стало покращення доступу до наукової літератури, навчання бібліотекарів; по-друге, спрямованість реалізації ідей ВД в рамках окремих проєктів, державних інституцій (Європейської Комісії) – PASTEUR4OA; Knowledge Net, Plan S; окремих благодійних фондів (Ініціатива «Електронна інформація для бібліотек» (EIFL), DIAMAS; по-третє, координація діяльності організацій,

коаліцій, створених в межах вищеназваних ініціатив, котрі застосовують асинхронні дії щодо видавничих практик щодо різних моделей відкритого доступу (сOAlition S); по-четверте, підтримка грантодавчими організаціями за сприяння європейських інституцій некомерційних сервісів для підтримки наукового видавництва (ALMASI).

Узагальнюючи вище викладені положення, можемо стверджувати, що нормативно-правові засади регулювання відкритого доступу розробляються на рівні окремих держав, що мають неоднорідну соціально-економічну структуру чи перебувають в стані політичної трансформації, поступово розширюючи та охоплюючи законодавчі інституції Європейського Союзу та окремо поширюючись у видавничу, експертну, оцінювальну види наукової діяльності, впливаючи та стимулюючи розвиток сервісних структур та відкритих платформ різних сегментів виробництва наукового знання.

2.2 Сукупність бар'єрів оприлюднення наукових публікацій у відкритому доступі

Необхідність впровадження бібліотеками ефективних програм інформаційної підтримки науковців потребують ґрунтовного розуміння перешкод, різного роду бар'єрів та чинників, що ускладнюють швидкий перехід до відкритої моделі наукової комунікації. Серед впливових досліджень, що пропонують класифікацію бар'єрів запровадження відкритого доступу, доречно відзначити низку наукових робіт, з-поміж яких виокремимо наступні публікації. У дослідженні Ц. Ксіа [321] розглянуто та охарактеризовано три ключові перешкоди: «ставлення», «обізнаність» та «дії». Б. Бйорк запропонував більш детальну типологізацію бар'єрів, що складається з шести категорій: правова база, інформаційно-технологічна інфраструктура, бізнес-моделі видавництва, комерційні бази даних цитувань та стандарти індексування, система оцінки наукових досліджень та винагород, а також маркетингова діяльність [114].

Р. Андерсон запропонував інший підхід, розглядаючи наявні бар'єри крізь призму трьох перспектив. Перша перспектива описує ситуацію, коли автори бажають опублікувати свою роботу у відкритому доступі, але не можуть цього зробити через обставини, що не залежать від них. Друга перспектива стосується випадку, коли автори не мають наміру публікуватися у відкритому доступі через хибні уявлення про цей вид поширення наукових знань. Третя перспектива охоплює ситуацію, коли автори мають упереджене ставлення до відкритого доступу і відмовляються від нього через негативні переконання чи незгоду з такою моделлю публікацій [98].

Автором відібрано 113 статей за відповідною тематичною спрямованістю за період 2004–2023 рр. та виявлено 82 унікальні бар'єри, що унеможливають або ускладнюють процес поширення наукових знань у відкритому доступі. Ці бар'єри були згруповані в чотири кластери та сім підкластерів на основі їх тематичної спорідненості [201; 200] (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Класифікація бар'єрів та перешкод для запровадження відкритого доступу

Перший кластер отримав назву «Практичні бар'єри» й охоплює обмеження, зумовлені економічними умовами та логістичними викликами, що фактично унеможливають для авторів публікацію у відкритому доступі. Він становить 24,4 % (n=20) від усіх ідентифікованих бар'єрів, згаданих

у 113 публікаціях. Кластер поділяється на три підкластери: Фінансові бар'єри, Інфраструктура та Ресурси. Другий кластер «Брак компетентності» охоплює два підкластери: Брак навичок, Брак знань. До третього кластеру «Упередження» включено підкластери: Острах, Хибні уявлення про відкритий доступ (ВД). Неструктурованим за підкластерами став четвертий кластер «Політики та управління».

До підкластеру «Фінансові бар'єри» було включено чотири бар'єри (табл. 2.1). При тому найпоширенішим бар'єром виявилася неможливість авторів оплатити збори за публікацію, про що свідчить згадка про це у 88 статтях. Фінансові бар'єри переважно пов'язані з нестачею або повною відсутністю фінансування для проведення досліджень [201].

Таблиця 2.1

Фінансові бар'єри поширення відкритого доступу

Фінансові бар'єри
Публікаційні збори
Відсутність фінансування
Додаткові витрати на публікацію
Дороговартісна участь у наукових конференціях

Ця проблема є особливо актуальною в країнах з низькими та середніми доходами науковців, де вона набуває системного характеру [312]. Одним із досліджень, що наочно підтверджує зазначену тенденцію, є праця Д. Друлінгера та Л. Ма, які довели, що автори з країн з низьким та середнім рівнем доходів опублікували трохи більше 1 % статей, проіндексованих в Каталозі журналів відкритого доступу (DOAJ) у 2020 р. [154]. Ще одним вагомим аргументом на користь цього твердження є результати наукової розвідки в галузі політології, проведеної М. Бройнінг та С. Акйол. Так, автори виявили, що дослідження, проведені завдяки вагомій фінансовій підтримці,

мають значно більшу ймовірність публікації у журналах відкритого доступу порівняно з результатами досліджень, що не отримували такої підтримки [121].

Згідно з дослідженням, проведеним групою дослідників на чолі з Е. Бонакорсо, публікаційні збори можуть створювати суттєві психологічні бар'єри для авторів та впливати на їхні наміри подавати рукописи до журналів відкритого доступу. Навіть у разі наявності інституційної підтримки для покриття цих зборів, багато дослідників розглядають інші фінансові вимоги як більш пріоритетні, зокрема ті, що безпосередньо сприяють подальшому проведенню їхніх наукових досліджень [117]. Також автори цієї наукової розвідки виявили, що дослідники, які працюють поза традиційними академічними установами, зазнають значних труднощів через видавничі збори для публікації своїх статей. Зокрема, дослідники О. Ван Лун та А. Ван Лун звертають увагу на працівників у галузі охорони здоров'я, лікарів приватної практики та фахівців у галузі реабілітації, які проводять дослідження, стикаються з труднощами при спробах опублікувати їх результати у журналах відкритого доступу [313]. Окрім високих публікаційних зборів, автори зазначають, що додаткові витрати, зокрема, на подання рукописів також стають перешкодами для публікації у виданнях відкритого доступу [312].

Неможливість участі в дороговартісних міжнародних наукових конференціях, організатори яких часто запрошують авторів до публікації в збірниках матеріалів конференцій, також є суттєвим бар'єром. До ключових чинників, що зумовлюють це явище, П. Сенгупта відносить значні членські внески за участь у наукових подіях і фінансові трати на оформлення візових документів [284].

Підкластер «Інфраструктура» охоплює вісім бар'єрів, що перераховано у табл. 2.2. Адміністративне навантаження розглядається авторами як один із ключових стримувальних та обмежувальних факторів для публікації наукових результатів у відкритому доступі. Зазначена проблема є особливо актуальною для гібридних журналів [125].

**Інфраструктурні бар'єри для публікації статей у журналах
відкритого доступу**

Інфраструктура
Адміністративне навантаження
Недостатньо розвинена інфраструктура
Недостатня кількість журналів відкритого доступу
Технічні бар'єри
Організаційні бар'єри
Швидкість публікації
Відсутність предметного репозитарію
Відсутність метаданих

Оскільки процес подання статті до журналів відкритого доступу дуже складний, видавцям важливо надавати авторам чіткі та детальні інструкції. Це стосується як малих, так і великих видавництв, що мають багаторівневі системи автоматизації життєвого циклу публікації. Наприклад, деякі автори розповіли, що їм довелося витратити 6 годин, щоб розібратися з технологічним процесом подання статті, вони мали проблеми з розпізнаванням їхніх імен, згідно з вимогами журналу та виставленням рахунків [227].

Самоархівування робіт у відкритих інституційних репозитаріях, на думку Г. Джонсона, також є невиправдано часозатратним та складним процесом [195]. Одним із прикладів, що ілюструє розчарування авторів в процесі самоархівування статті в інституційних репозитаріях, є той факт, що в деяких установах цей процес відбувається через науково-інформаційні системи, що вимагають від нього введення великої кількості метаданих [262].

Ще одним поширеним бар'єром для опублікування статей у відкритому доступі є недостатньо розвинена інституційна інфраструктура, як-от: відсутність відкритих інституційних репозитаріїв або використання ними застарілих версій, невідтримуваних розробниками, низький рівень інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та недостатня ІТ-підтримка.

Проблема інформаційно-технологічної інфраструктури стосується, зокрема, некомерційного видавництва журналів на базі факультетів університетів чи наукових установ, які часто не мають централізованих та стандартизованих видавничих платформ та існують завдяки індивідуальним або невеликим груповим зусиллям небайдужих науковців, науково-педагогічних працівників та бібліотекарів. Недоліком такого децентралізованого підходу, стверджує Б. С. Бьорк, є незахищеність журналів, оскільки вони значною мірою залежать від відповідальної особи. Якщо через різні обставини, ця особа припиняє роботу над журналом, це може призвести до технічних проблем або навіть до потенційної втрати самого журналу [114].

Окрім того, група науковців на чолі з А. Северин з'ясувала, що рішення щодо публікації статті у відкритому доступі залежить також від наявності вибору наукових журналів у відповідній галузі, а також від часу, який минає від подання рукопису до його оприлюднення [287].

Наступний підкласстер «Ресурси» нараховує вісім бар'єрів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Ресурсні бар'єри для публікації статей у відкритому доступі

Ресурси
Обмеженість ресурсів
Відсутність доступу до мережі Інтернет
Брак надійного електропостачання
Висока вартість послуг Інтернет

Відсутність доступу до англomовної наукової періодики
Брак часу на проведення досліджень
Відсутність комп'ютерів
Недоукомплектованість бібліотечних фондів

Відсутність електроенергії, нестабільний доступ до Інтернету або його недостатня пропускну здатність – ці фактори залишаються вагомими бар'єрами для науковців, зацікавлених в публікації статей у відкритому доступі [103]. Відсутність стабільного інтернет-з'єднання ускладнює не тільки доступ до наукових публікацій, а й процес їх публікації. Адже для подання рукописів, завантаження матеріалів і навіть взаємодії з редакціями журналів часто потрібна висока швидкість Інтернету. Без належної пропускну здатності інтернет-зв'язку та його стабільного підключення навіть найкраще підготовлена стаття може бути неопублікованою.

Обмежений час на проведення якісних наукових досліджень – це теж один із бар'єрів для публікації у відкритому доступі. Наприклад, у Руанді викладачі університетів зазвичай мають високе навчальне навантаження і велику кількість студентів в групі, що суттєво скорочує їхній час на дослідження. Але справа не тільки в навантаженості. Низькі зарплати змушують багатьох шукати додатковий заробіток в інших установах, що ще більше ускладнює можливість зосередитися на науці. У підсумку – менше досліджень, менше публікацій і менше можливостей для поширення знань [135].

Наступний кластер в класифікації бар'єрів, що заважають публікаціям наукових статей у відкритому доступі, – «Нестача компетенції». Він об'єднує бар'єри, пов'язані з рівнем навичок та обізнаністю дослідників про відкриту наукову комунікацію та її особливості. За результатами систематичного огляду публікацій з цієї проблематики за період 2004–2023 рр., ці виклики склали 9 % (n=11) від загальної кількості визначених перешкод. Цей кластер

поділяється на два підкластери: «Брак навичок», який характеризується недостатньою підготовленістю та браком практичних умінь у дослідників для підготовки та оформлення наукових публікацій у відкритому доступі, та «Брак знань», який відображає недостатню поінформованість авторів про можливості та вимоги відкритої моделі наукової комунікації.

Підкласстер «Брак навичок» включає два бар'єри (табл. 2.4). Перший – це пріоритетність англійської мови в сучасному академічному дискурсі, що обмежує участь дослідників із різних регіонів світу, особливо з країн Глобального Півдня [235].

Таблиця 2.4

Компетентнісні бар'єри для публікації наукових статей у журналах відкритого доступу

Брак навичок
Недостатній рівень навичок для публікації у відкритому доступі
Мовні/лінгвістичні бар'єри

Проведений огляд джерел наукової інформації з означеної проблеми підтверджує наявність випадків, коли причиною відхилення рукописів, поданих на розгляд, є не якість самого дослідження, а недостатнє володіння автором навичками академічного письма англійською мовою [168]. Ця проблема є особливо актуальною для країн, де англійська мова не є офіційною.

Зокрема, у Кенії проживають представники 42 племен, які розмовляють різними мовами, тоді як у Нігерії налічується 371 плем'я і понад 521 мов [104]. Ця проблема актуальна і для України. Незважаючи на те, що серед вимог для вступу на освітньо-наукові програми підготовки здобувачів ступеня доктора філософії, передбачене володіння англійською мовою на рівні B2, багато науковців усе ще відчують труднощі з підготовкою наукових статей іноземною мовою. Дотичною до поставленої проблеми є також теза про те, що більшість матеріалів про відкритий доступ публікується переважно

англійською мовою, що ускладнює для дослідників їхнє релевантне прочитання та розуміння.

М. Кантрелл та Л. Колістер звертають увагу на ще один важливий аспект: інформація про відкритий доступ, представлена в Інтернеті, є надто складною та перевантаженою визначеннями юридичної термінології, що зумовлює неоднозначні або помилкові інтерпретації. Використання так званої «розмитої мови», різноманітних трактувань, підтипів відкритого доступу та варіантів ліцензування на офіційних сторінках наукових видавництв, академічних бібліотек і освітніх ресурсів створює значне когнітивне навантаження для користувачів [125].

Окрім цього, фахівці вважають, що відсутність таких навичок, як навігація в спеціалізованому програмному забезпеченні, детальне заповнення полів метаданих, наукове редагування, ефективний пошук в наукових інтернет-ресурсах, фільтрування інформації та навігація в онлайн-джерелах, є суттєвим бар'єром для впровадження відкритої наукової комунікації [143].

Підкластер «Брак знань» охоплює сім бар'єрів, що заважають просуванню руху за відкритий доступ (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Когнітивні бар'єри для публікації статей у відкритому доступі

Брак знань
Недостатня обізнаність щодо процесу публікації у відкритому доступі
Недостатня обізнаність щодо самоархівування у відкритих інституційних репозитаріях
Низька обізнаність про ВД
Брак достовірної інформації про ВД
Відсутність прозорості з боку видавців щодо розміру публікаційних зборів
Відсутність координації дій між прихильниками та адвокатами ВД
Недостатньо інформації про поширення творів мистецтва у ВД

Найпоширенішим серед цих бар'єрів є відсутність знань про те, як публікуватися у журналах відкритого доступу, а також низький рівень обізнаності щодо цього способу поширення знань в цілому. Наприклад, у деяких випадках дослідники не знають, чи має їхній університет інституційний репозитарій або політику підтримки відкритого доступу. Їм також бракує знань про ініціативи з відкритого доступу, в яких бере участь їхня установа [146]. В інших випадках дослідники не були обізнані з тим, що матеріали, додані до інституційного репозитарію, індексуються пошуковою системою Google Scholar, і тому не вважали за необхідне архівувати свої роботи [262]. Дослідники в галузі соціальних і гуманітарних наук зазначають, що не знають про існування відкритих предметних репозитаріїв у своїй галузі [178]. Відсутність прозорості щодо цінової політики плати за публікацію у відкритому доступі може стати перешкодою для потенційних авторів, знижуючи їхню готовність співпрацювати з журналами, що застосовують цю модель публікацій [312]. Фрагментарний підхід адвокатів та прихильників відкритого доступу, що супроводжується обмеженою координацією, також розглядається як одна з перешкод для широкого впровадження ВД [116].

Також було виявлено проблему невизначеності щодо поширення мистецьких творів у публікаціях відкритого доступу внаслідок незахищеності авторського права на ці твори [174].

Наступний кластер – «Упередження» об'єднує бар'єри, що виникають внаслідок особистих переконань дослідників щодо підтримки принципів відкритого доступу. Цей кластер є найбільшим, на нього припадає 42 бар'єри, що становить 51,2 % від усіх ідентифікованих в результаті аналізу публікацій. Цей кластер поділяється на два підкластери: «Острахи» та «Хибні уявлення про публікації відкритого доступу». Підкластер «Острахи» визначається як негативні емоції (наприклад, тривога або страх), що дослідники можуть відчувати стосовно можливих негативних наслідків у майбутньому, з якими їм доведеться зіткнутися у разі публікації своїх статей у відкритому доступі. Він нараховує 18 бар'єрів (табл. 2.6). Натомість підкластер «Хибні уявлення про

публікації відкритого доступу» охоплює стереотипи, кліше та усталені традиції, що сформувалися стосовно публікацій у відкритому доступі.

Таблиця 2.6

Бар'єри для публікацій статей у відкритому доступі, включені до підкластеру «Острахи»

Острахи
Упередження у галузі наукової комунікації
Побоювання, що робота буде використана не за призначенням або стане об'єктом плагіату
Побоювання порушити політику видавців щодо авторських прав
Занепокоєння щодо власної кар'єри
Застереження щодо довготривалого зберігання публікації
Побоювання, що через сплату збору за публікацію залишиться менше коштів на дослідження
Побоювання, що препринт призведе до викрадення ідей
Висока плата за публікацію може створювати фінансовий тиск на установи, змушуючи їх платити щоразу більше
Небажання архівувати статті, що не пройшли рецензування
Науковий керівник або університет не рекомендують публікуватися у відкритому доступі
Відсутність дозволу співавторів на публікацію у відкритому доступі
Невизначеність щодо майбутнього видавничого середовища
Упереджене ставлення до видавничих платформ, що функціонують на діамантовій моделі через їх новизну
Відкрите рецензування може викликати непорозуміння
Побоювання щодо репутації співавторів

Упередження, що статті ВД можуть завадити побудові академічної кар'єри
Побоювання, що через препринт статтю не буде опубліковано
Страх порушити заходи державної безпеки

Однією з поширених проблем є наявність упередженості щодо якості публікацій, написаних дослідниками з країн Глобального Півдня. Панує уявлення, що такі роботи є посередніми порівняно з досягненнями дослідників із розвинутих західних країн. Внаслідок цього редактори та рецензенти іноді керуються не об'єктивними критеріями, а упередженим ставленням, що призводить до високого рівня відмов у публікації статей [241]. Поширення такого явища як плагіат, неправомірне використання та привласнення результатів досліджень без належної атрибуції породжує сумніви серед авторів щодо доцільності поширення своїх статей у відкритому доступі. Це стосується як журналів відкритого доступу, так і відкритих інституційних репозитаріїв [265; 177]. Аналогічні побоювання зафіксовано щодо публікації препринтів, оскільки вони можуть сприяти привласненню ідей або навіть унеможливити подальшу публікацію в журналі [278]. Отримані дані свідчать про наявність упереджень щодо публікацій у відкритому доступі, що може негативно позначитися на кар'єрному розвитку як дослідників, так і аспірантів, які прагнуть утвердитися в науковому середовищі [262]. Наступним стримуючим фактором є невпевненість авторів щодо створення копій публікацій відкритого доступу в депозитаріях довготривалого зберігання (сірих архівах), що забезпечило б їхнє збереження навіть у разі технічних збоїв і запобігло б зникненню контенту [103].

Ряд досліджень зосереджено на виявленні та встановленні причин вагань щодо архівування нерецenzованих статей, зокрема, через занепокоєння щодо можливого негативного впливу на професійну репутацію авторів, якщо в рукописі будуть виявлені помилки [177; 216; 105].

Предметом наукового зацікавлення стає вивчення фактів непевності, вагань у виборі авторами журналів, що використовують відкрите рецензування, зокрема, через те, що ця практика є новою і може викликати непорозуміння [325]; висловлення упереджень щодо публікацій на видавничих платформах, що функціонують за діамантовою бізнес-моделлю, оскільки вони нові, а їхню стабільність і сталість діяльності ще не доведено [263]. У публікації, присвяченій розвитку наукової комунікації в Лівії, зазначено, що державна безпека є серйозним бар'єром для вільного поширення наукових знань. Вплив державної поліції та моніторинг Інтернету суттєво обмежують свободу публікацій. Багато дослідників, особливо ті, хто займається чутливими та резонансними темами, відмовляються від публікацій своїх робіт у мережі Інтернет через побоювання бути ідентифікованими та підданими допиту [224].

Щодо підкластеру «Хибні уявлення про публікації відкритого доступу» (табл. 2.7) варто зауважити, що публікації відкритого доступу мають нижчу якість порівняно з тими, що поширюються на умовах передплати та визначаються як найпоширеніший стримуючий фактор. Такі переконання ґрунтуються на хибних уявленнях, що статті низької якості нібито приймаються до журналів ВД виключно заради фінансової вигоди.

Таблиця 2.7

Бар'єри для публікації у відкритому доступі, що належать до підкластеру «Хибні уявлення про публікації відкритого доступу»

Хибні уявлення про публікації відкритого доступу
Низька якість наукових публікацій
Низький престиж публікацій у відкритому доступі
Низький імпаکت-фактор журналів відкритого доступу
Статті відкритого доступу характеризуються неякісним рецензуванням

Низький престиж журналів відкритого доступу
Хижацькі журнали
Низькі редакційно-виробничі стандарти журналів відкритого доступу
Культурні упередження
Статті відкритого доступу цитуються менше
Негативне ставлення до журналів ВД, скептицизм
Низький престиж репозитаріїв
Відсутність стимулів публікуватися у відкритому доступі
Підписна модель публікацій подається як загальноприйнятий стандарт, тоді як відкритий доступ розглядається як альтернатива «традиційному видавництву»
Нижча читацька аудиторія журналів відкритого доступу
Небажання публікуватися у відкритому доступі
Ідеологічні упередження
Різні методологічні традиції
Не ототожнення публікацій із результатами орієнтованих на практичне застосування із відкритим доступом
Маркетинг
Уявлення, що наукові знання повинні бути доступні лише тій аудиторії, яка може їх зрозуміти
Упередження, що дослідження, орієнтовані на інноваційну індустрію, є несумісними з відкритим доступом
Несприйняття факту, що журнали з закритим доступом недоступні для широкої громадськості
Упередження, що негайний доступ сприяє швидкому та несвідомому споживанню інформації

Суміжні причини, які стримують авторів від публікацій у ВД, включають переконання, що публікації ВД не проходять рецензування та

мають нижчі стандарти виробництва [283], такі як неналежне редагування тексту та верстка. Переконавання, що статті в журналах ВД є менш престижними, ніж публікації в традиційних наукових часописах, також є поширеною думкою. Наприклад, в одному з досліджень науковці виявили, що автори асоціюють статті ВД із «сірою літературою» та побоюються «ефекту Вікіпедії» [173]. «Ефект Вікіпедії» – це поняття, яке описує ризик зниження якості інформації через відкритість для редагування. Оскільки Вікіпедія дозволяє користувачам вільно редагувати статті, виникає побоювання, що така інформація може бути неточною або не зовсім достовірною. У контексті публікацій відкритого доступу це означає страх, що статті можуть сприйматися як менш надійні або менш академічно авторитетні через відкритість для широкої публіки, що може призвести до спотворення їхнього змісту або якості [253]. Деякі дослідження вказують на те, що публікації відкритого доступу, включно із тими, що додані до репозитаріїв, часто вважаються менш престижними. Це пов'язано з низьким статусом бібліотекарів, які керують інституційними репозитаріями, що, у свою чергу, знижує довіру до таких платформ серед дослідників. Як результат, це може призводити до затримок у поданні робіт до бібліотек [218]. Уявлення про те, що журнали відкритого доступу є хижацькими, також впливає на рішення авторів не публікуватися в журналах ВД. Як наслідок, автори уникають подібного досвіду, щоб зберегти свою професійну репутацію та уникнути зв'язків з маніпулятивними видавництвами [126].

Більше того, цей феномен у поєднанні з «фабриками наукових публікацій» викликає недовіру навіть до легітимних видань відкритого доступу [243]. Така інтеграція загрожує моделі відкритого доступу, підриваючи довіру до цих журналів, та породжує сумніви до доброчесності будь-якого видання, яке бере плату за публікацію.

Так, С. Курт виявив та охарактеризував результати опитування 96 авторів, які публікують свої роботи в «хижацьких» журналах з відкритим доступом в різних наукових галузях. Автором доведено, що більшість

з опитаних науковців становили молоді дослідники з країн, що розвиваються; на їхні рішення вплинули високий публікаційний тиск і недостатній рівень дослідницьких навичок, низький рівень обізнаності про природу функціонування відкритого доступу [209].

Культурні бар'єри та усталені дослідницькі традиції також є ключовими чинниками, що впливають на впровадження відкритої моделі наукової комунікації. Так, англійський науковець Г. Джонсон доводить, що дослідження бар'єрів, які гальмують рух за відкритий доступ, необхідно розглядати в контексті культурологічної, соціальної та політекономічної теорії, оскільки вони напряду залежать від рівня розвитку суспільства. У його дослідженні, методологічним підґрунтям якого є серія інтерв'ю із науковцями Великої Британії, вдалося визначити наступне: невизначеність процедур, культурні упередження, адміністративні навантаження та комплексність ліцензійної політики видавництв, – часто слугують не на користь вибору журналів відкритого доступу [194]. Окрім цього, такі упередження, як те, що журнали ВД мають меншу читацьку аудиторію і цитуються рідше, ніж ті, що поширюються на умовах передплати, а також уявлення, що наукові знання повинні бути доступні лише тій аудиторії, яка може їх зрозуміти, також негативно впливають на впровадження відкритого доступу. У одній з публікацій група дослідників на чолі з Л. Гет висловили занепокоєння, що безперервний доступ до наукових статей може обмежити можливості для глибокого аналізу, змістовного обговорення та рефлексивного дискурсу серед наукової спільноти. Вони зазначають, що це може негативно вплинути на загальну якість наукової літератури, адже ситуація ускладнюється через зростаючий тиск на науковців, що змушує їх публікувати результати досліджень швидше, без належного часу для ретельної оцінки та обговорення [173].

Фінальний, четвертий кластер «Політики та управління», об'єднує 10 бар'єрів (табл. 2.8), пов'язаних із мультишаровістю правових та

регуляторних рамок і практик у сфері наукової комунікації, що впливають на розповсюдження результатів досліджень.

Таблиця 2.8

**Бар'єри для публікації у відкритому доступі, включені до кластеру
«Політики та управління»**

Політики та управління
Юридичні бар'єри
Відсутність підтримки ВД з боку установи
Система оцінки наукових досліджень
Журнали відкритого доступу не індексуються в бажаних базах даних
Непослідовна та непрозора політика звільнення від плати за публікацію
Обмежувальні умови для звільнення від плати за публікацію
Відсутність інституційних політик ВД
Відсутність державної політики у сфері ВД
Брак наставництва та менторства для молодих науковців
Заборони на використання зовнішніх носіїв інформації, таких як диски або флешки

Найбільш поширеною перешкодою в цій категорії були юридичні питання, зокрема, збереження авторських прав. Автори висловлювали занепокоєння з приводу захисту прав на свою інтелектуальну власність, підкреслюючи важливість належної атрибуції та збереження контролю над майбутнім використанням своїх публікацій [288]. Ці питання набувають особливої актуальності на тлі розвитку практик генеративного штучного інтелекту (ШІ) та зростаючого партнерства з видавцями, які дозволяють використовувати авторський контент для навчання великих мовних моделей (LLM), не запитуючи дозволу у авторів [210].

Небажання дослідників публікуватися у журналах відкритого доступу пояснювалося і недостатньою інтеграцією таких публікацій в академічну систему оцінювання, залучення грантів та кар'єрного зростання. Сучасна система оцінки та винагород за результативність наукових досліджень в академічних колах не створює сприятливих перспектив для публікації статей у відкритому доступі, проте саме ці загальноприйняті норми впливають на вибір журналів та наукових конференцій. У багатьох університетах публікація результатів досліджень в добре відомих та престижних журналах у своїй галузі має високий рейтинг, тоді як журнали відкритого доступу, навіть якщо вони охоплюють більшу читацьку аудиторію і швидше поширюють результати дослідження, часто мають низький пріоритет з точки зору визнання і кар'єрного просування.

Таким чином, орієнтація моделі академічної винагороди на престиж і одночасно низка проблем, з якими стикаються видавці нових журналів ВД, перешкоджають оперативному ознайомленню наукової спільноти з публікаціями у відкритому доступі. Подолання цих перешкод вимагає суттєвих змін у системі академічного оцінювання та бізнес-моделях традиційних журналів [201]. Крім того, недостатньо потужний маркетинг журналів відкритого доступу перешкоджає їх видимості та визнанню, що, відповідно, ускладнює їхню конкуренцію з відомими аналогами, які отримали стійке визнання серед дослідників [114]. Поширена практика оцінювання якості наукових статей на основі того, чи індексуються вони в авторитетних наукометричних базах даних, також перешкоджає вирішенню цієї проблеми.

З появою таких ініціатив, як DORA та CoARA, спрямованих на реформування системи оцінки досліджень і досягнення належного визнання публікацій відкритого доступу, а також поширення принципів відкритої науки загалом, поступово створюються передумови для усунення наявних прогалин у практиках, широко застосовуваних для оцінювання наукових статей.

Жорсткі критерії для звільнення від оплати публікації у журналах відкритого доступу, особливо для науковців із країн з низьким та середнім

рівнем доходів населення, сприяють тому, що багато авторів, які потребують фінансової підтримки та не відповідають встановленим вимогам, – змушені або шукати альтернативні джерела фінансування, або відмовлятися від публікації у цих виданнях [241].

Відсутність належного наставництва та інституційної підтримки для молодих науковців щодо практик відкритої науки також визначено як один із бар'єрів, що істотно обмежує їхню участь у відкритій науковій комунікації та ускладнює подальшу інтеграцію у глобальну дослідницьку спільноту через недостатню обізнаність з політиками відкритого доступу, дотримання вимог до самоархівування та управління авторськими правами [241].

Одним із важливих аспектів, на який варто звернути увагу, є значення демографічних чинників. Хоча вони не є бар'єрами самі по собі, вони все ж часто згадуються як такі, що впливають на ймовірність публікації статей у відкритому доступі. Зокрема, було виявлено визначальні чинники, що впливають на вибір публікацій у відкритому доступі: академічний статус, гендерні відмінності та вікові групи, що відображають різні стадії професійного та кар'єрного розвитку дослідників.

Існують також різного роду упередження та установлені практики щодо відкритого доступу у різних галузях знань. Приміром, як стверджують дослідники у галузі медицини та наук про охорону здоров'я на чолі з А. Северін у публікації «Дисциплінарні практики публікації результатів наукових досліджень у відкритому доступі та бар'єри на шляху до змін: огляд емпіричних досліджень», наявне стале упереджене ставлення у значної кількості наукового загалу до практик представлення наукових результатів у режимі відкритого доступу. Проте, починаючи з середини 2000-х років, рівень використання відкритого доступу значно зріс, і, зокрема, біомедицина взяла на себе провідну роль у впровадженні відкритого доступу. Результати досліджень стають відкритими завдяки публікації переважно в журналах із золотим відкритим доступом, рідше перевагу надають гібридному, бронзовому та зеленому різновидам відкритого доступу [285].

Ряд досліджень, проведених на основі інтерв'ю та опитувань науковців, встановили, що переважна більшість авторів підтримують відкриту модель наукової комунікації, але такі чинники, як репутація журналів, імпаکت-фактор, якість та швидкість рецензування є першочерговими критеріями, що визначають вибір місця публікації [203; 282]. Дослідження, проведені серед науковців з країн, що розвиваються, свідчать про значну вартість публікації як ключового бар'єру, що може пояснити розповсюдженість публікацій авторів із обмеженими фінансовими ресурсами в сумнівних журналах, що стягують невисокі суми за публікації, але не забезпечують належної редакційної та експертної оцінки [236; 277].

Щодо природничих та технічних наук, то саме ці галузі мають найвищі показники поширення результатів відкритого доступу серед усіх дисциплін.

Проте існують й відмінності в практиках деяких спеціалізацій цієї галузі. Наприклад, науковці в галузі фізико-математичних наук, астрономії та інформаційних технологій ще в кінці минулого століття активно тяжіли до відкритої комунікації з колегами завдяки публікаціям в журналах відкритого доступу. В той же час біологи звернули увагу на відкритий доступ лише на початку 2000-х років. Опитування в цих галузях показали, що швидкість публікації, висока видимість через індексаційні сервіси та широка читацька аудиторія є найважливішими умовами при виборі місця публікації, насамперед пов'язуючи ці характеристики з інституційними репозитаріями [275].

Протилежну динаміку зафіксовано у галузі хімії та інженерії, дослідники цих галузей наукового знання надають першочергове значення публікації своїх статей у наукових журналах, а не самоархівуванні їх у наукових репозитаріях [291]. Також, як уже частково згадано вище, представники цих галузей демонструють низький рівень зацікавленості у відкритій моделі наукової комунікації через наявність сумнівів щодо якості рецензування статей у наукових журналах відкритого доступу. Відтак ймовірність недостатньої ретельності процесу рецензування та побоювання, що це може

вплинути на якість публікації, є серйозним чинником вибору журналу для публікації не на користь відкритого доступу [247].

Опитування респондентів у галузі суспільних наук показали, що обізнаність науковців про відкриту модель наукової комунікації є невисокою, водночас прослідковувалась тенденція зацікавленості в журналах відкритого доступу та інституційних репозитаріях. Особливо активно це відзначалося у контексті активної зацікавленості молодих вчених можливостями, що надаються через відкритий доступ [275]. І хоча переважна більшість дослідників із суспільних наук підтримували саму ідею відкритого доступу, проте ретельна експертна оцінка та престиж журналу все ж були пріоритетними чинниками для вибору журналу [132].

Таким чином, результати розгорнутого огляду публікацій фахівців з проблем запровадження відкритого доступу до наукових публікацій свідчать про наявність цілої системи об'єктивних та суб'єктивних чинників, інституційних та психологічних бар'єрів, що гальмують рух за відкритий доступ в науковій комунікації. Наявні бар'єри, згруповані за кластерами практичної, компетентнісної, психологічної та управлінської направленості, визначають сукупність та багаторівневість наявних проблем, знову ж таки закладених в суспільних, соціальних, економічних та освітніх негараздах, експлікованих в канву досліджень у різних галузях наукового знання.

Отже, серед визначальних чинників, що зумовлюють наявні бар'єри, які унеможливають або ускладнюють процес поширення наукових знань у відкритому доступі, визначено культурні, мовні, соціальні, географічні та інституційні особливості наукової спільноти. Ці чинники суттєво впливають і проявляються на всіх етапах життєвого циклу наукових досліджень – від пошуку літератури та доступу до повнотекстових баз даних до вибору журналу, що орієнтується на певну модель відкритого доступу, і процесу самоархівування отриманих результатів досліджень.

2.3 Зарубіжний досвід підтримки бібліотеками ЗВО ініціатив відкритого доступу

Розвиток практик відкритої науки суттєво впливає на діяльність наукових та університетських бібліотек, змінюючи їхні функції та підходи до роботи. У відповідь на ці зміни бібліотеки переглядають посадові обов'язки співробітників і створюють нові посади для забезпечення ефективної підтримки наукової комунікації та задоволення інформаційних потреб користувачів.

Одним із прикладів таких змін є Лейбніцький інформаційний центр науки та технологій і університетська бібліотека (ТІВ). Діяльність ТІВ демонструє, як великі наукові бібліотеки адаптуються до нових викликів і формують системний підхід до впровадження інноваційних сервісів, застосунків та послуг з метою забезпечення відкритого доступу до наукових результатів. Особливістю бібліотеки ТІВ є поєднання трьох ключових ролей. По-перше, вона є Національною бібліотекою Федеративної Республіки Німеччина, що спеціалізується в галузях архітектури, хімії, комп'ютерних наук, математики та фізики, і є найбільшою у світі спеціалізованою бібліотекою з технічних і природничих наук [175]. По-друге, ТІВ виконує функції університетської бібліотеки Лейбніцького університету Ганновера (Leibniz University Hannover), забезпечуючи інформаційною підтримкою всі факультети та сприяючи роботі науковців, викладачів і дослідницьких спільнот у процесі проведення наукових досліджень, навчання та організації робочих процесів. По-третє, ТІВ має статус науково-дослідної установи, що займається прикладними дослідженнями, зокрема у галузях Data Science, цифрових бібліотек, управління науковими даними, візуальної аналітики та інших. Завдяки цьому напряму діяльності бібліотека відіграє ключову роль у цифровізації науки та технологій.

Відкритість є одним із ключових принципів ТІВ. У *«Стратегічному плані розвитку бібліотеки до 2030 року»* відкриту науку визначено як

пріоритетну стратегічну ціль. Відповідно, ТІВ докладає значних зусиль для технологічного переходу до відкритої науки, сприяючи відкритому доступу до знань, їх вільному поширенню, обміну та повторному правомірному використанню. Окрім цього, ТІВ активно сприяє створенню та використанню відкритих даних, відкритого програмного забезпечення та відкритих освітніх ресурсів, забезпечуючи прозорість і багаторазове використання інформації, дослідницьких даних та медіа [306]. Завдяки системній роботі у цьому напрямі бібліотека у 2016 та 2020 роках отримала спеціальну відзнаку Німецької асоціації бібліотек – Open Library Badge – за новаторську роль, цифрову трансформацію бібліотек та активне просування відкритої науки [306].

У грудні 2024 року ТІВ переглянула політику відкритого доступу, внесла зміни та додала нові положення. Згідно з оновленим документом, *ТІВ* чітко декларує прагнення досягти рівня, на якому всі публікації співробітників будуть опубліковані у відкритому доступі. Науково-інформаційну систему *ТІВ VIVO* визнано центральним інструментом для моніторингу прогресу у досягненні зазначених цілей. Важливим є також те, що нова політика унормовує використання наукової інформації, встановлюючи чіткі умови її поширення. Зокрема, зазначено, що наукова інформація має поширюватися на умовах ліцензії CC0, що забезпечує її індексування та повторне використання відповідно до принципів, викладених у Барселонській декларації про відкриту наукову інформацію [304].

Серед спеціалізованих послуг для підтримки відкритого доступу в бібліотеці передбачено консультаційну підтримку бібліотекаря-експерта з відкритого доступу, який надає групові та індивідуальні консультації для співробітників бібліотеки, студентів, докторантів і викладачів [264].

Консультант допомагає у розв'язанні таких питань:

- пошук джерел фінансування публікацій у відкритому доступі;
- методика архівування наукових та освітніх матеріалів в інституційному репозитарії;

- умови грантодавців щодо каналів поширення результатів наукових досліджень;
- методика архівування дисертацій у відкритому репозитарії;
- пошук, підбір та оцінка наукового журналу відкритого доступу для публікації;
- проведення вебінарів та лекцій щодо протидії «хижацьким» журналам і конференціям;
- юридичні аспекти поширення наукових публікацій у відкритому доступі в контексті захисту авторських прав;
- особливості використання відкритих ліцензій.

Для зручності користувачів консультації проводяться у бібліотеці, телефоном або в онлайн-форматі. Крім того, щомісяця бібліотека організовує навчальні вебінари, присвячені особливостям запровадження та підтримки ініціатив відкритого доступу [264].

Окрім надання спеціалізованих послуг, бібліотека активно займається розробленням сервісів, які сприяють поширенню наукових результатів у відкритому доступі, забезпечують їх ефективне відшукування та багаторазове використання. Наприклад, пошук та підбір відповідного журналу відкритого доступу часто викликає у науковців труднощі. Відтак для економії часу дослідників та захисту їх від ризику публікації у хижацьких виданнях ТІВ розробила сервіс *BISON*. Основою роботи сервісу є метод встановлення семантичної подібності введених користувачем даних, зокрема назви публікації, анотації та списку використаних джерел [162].

Завдяки методам машинного навчання семантична відповідність встановлюється на основі даних із трьох відкритих ресурсів: DOAJ – для визначення схожості статей, які вже індексуються директорією; OpenCitations COCI Index – для знаходження публікацій, що цитують ті самі джерела, що й введена користувачем робота; Journal Tracker Tool – для отримання інформації про відповідність журналу політиці грантодавців cOAlition S. Після цього сервіс розраховує коефіцієнт подібності та генерує перелік журналів, які за

тематичним спрямуванням та схожістю опублікованих матеріалів відповідають запиту користувача [161; 162].

Для досягнення максимальних результатів BISON надає можливість ранжувати та уточнювати результати за допомогою фільтрів, таких як «*період часу з моменту подачі рукопису до його публікації*», «*ціна*», «*мова*», «*дисципліна*» та «*ключові слова*». У майбутньому команда розробників планує розширити джерела даних застосунку та додати інформацію з Crossref (для заповнення окремих прогалів у метаданих DOAJ) та OpenAlex (для отримання даних про авторів) [23].

Іншим ключовим сервісом бібліотеки ТІВ є *Open Research Knowledge Graph (ORKG)* – флагманський інструмент установи для організації та доступу до наукової інформації. ORKG спрямований на систематизацію наукових знань у вигляді структурованих графів, що дає змогу дослідникам швидко знаходити релевантні матеріали, порівнювати результати досліджень і виявляти прогалини у відповідних наукових сферах. Платформа забезпечує відкритий доступ до наукових публікацій і даних, сприяючи прозорості результатів досліджень та їх багаторазовому використанню. Цей приклад наочно демонструє, як університетські бібліотеки своєчасно реагують на розвиток технологій та ефективно інтегрують інноваційні сервіси, використовуючи їхні можливості для підтримки наукової діяльності.

Серед сервісів підтримки інфраструктури відкритого доступу, розроблених бібліотекою ТІВ, є плагіни для програмного забезпечення *Open Journal Systems (OJS)*. Це компільовані програмні модулі, призначені для інтеграції постійних ідентифікаторів, автоматичного збирання, збагачення та передавання наукових цитувань і просторово-часових метаданих до хабів відкритих даних, таких як *OpenCitations*, *Wikidata* та *Open Research Knowledge Graph* [245]. Використання плагінів сприяє ефективнішому керуванню метаданими, їх інтеграції до стандартних наукометричних практик і, відповідно, підвищенню видимості та відшукуваності наукових публікацій [101].

Враховуючи багатогранність процесу забезпечення відкритого доступу, у ТІВ також працюють над створенням моніторингової платформи для відстеження вартості публікацій, що стягуються з авторів науковими видавництвами. Окрім відображення актуальних даних, платформа сприятиме відстежуванню тенденцій і забезпечуватиме прозорість політики ціноутворення на сучасному ринку наукового видавництва [248]. У межах проєкту *KOALA-AV* співробітники бібліотеки розробляють моделі фінансування публікацій у відкритому доступі, які не передбачають сплати авторських внесків [109].

Ще одним напрямом діяльності бібліотеки є проєкт *IDAHO*, мета якого полягає у виявленні бар'єрів, з якими стикаються дослідники без сталої афіліації під час публікації наукових статей у відкритому доступі [315]. Актуальність проєкту зумовлена поширенням трансформаційних угод між видавцями та науковими установами. В умовах укладання таких угод можливість дослідників публікувати свої роботи у відкритому доступі безпосередньо залежить від їхньої афіліації. Термін «науковці без сталої афіліації» охоплює широке коло осіб: незалежних дослідників, вчених-біженців, учасників громадської науки, дослідників, які проводять дослідження для неурядових організацій, а також науковців з промислового сектору, зокрема малих і середніх підприємств [315].

Вивчення впливу та переваг відкритого доступу на науково-технічні розробки та інноваційну діяльність здійснюється у межах проєкту *Mehr-OA* [232]. Відтак *ORKG*, *BISON*, *Mehr-OA* та плагіни *OPTIMETA* є прикладами інфраструктурної підтримки відкритого доступу, у які бібліотека інвестує ресурси та зусилля. Стала інституційна інфраструктура відкритого доступу забезпечує системність і довгострокову підтримку наукових публікацій, сприяє підвищенню їхньої видимості, доступності та відшукуваності, а також створює умови для ефективного використання наукової інформації у науково-дослідній діяльності та інноваціях.

Однак бібліотека ТІВ реагує та адаптується не лише до розвитку технологій, але й до геополітичних криз, які впливають на наукову комунікацію. Прикладом цього є проєкт «*Electronic Preservation Project for Ukrainian OA journals of TIB relevant subjects*» [100], спрямований на збереження українських журналів відкритого доступу. Його мета – створення електронного архіву українських журналів відкритого доступу. Окрім поширених причин, через які електронні журнали відкритого доступу можуть зникнути з мережі Інтернет – технічні помилки під час оновлення серверів, на яких зберігається контент; ситуації, коли видавець (наприклад, університет) не має змоги продовжувати оплату програмного забезпечення, необхідного для підтримки журналів; а також «переїзд» видання на нову платформу [212], – існує безпосередня загроза фізичного знищення серверів під час бомбардувань і часті кібератаки на державні сайти.

Першочергово для вебархівування було відібрано 144 журнали з наукових дисциплін, у яких спеціалізується ТІВ – передусім технічних і природничих наук, а також архітектури та медицини. Додатковими критеріями відбору видань були наявність публікацій англійською мовою та відкритих ліцензій, що дозволяють вільне використання матеріалів. Джерелами даних слугували бази UlrichsWeb і DOAJ та наявність записів назв журналів в електронному каталозі бібліотеки. Важливим аспектом проєкту є те, що вебархівуються не лише PDF-версії наукових статей, а й усі вебсторінки сайтів журналів, включно з видавничими політиками, інформацією про редакційну колегію та іншими відомостями про видання. Архівування здійснювалося за допомогою інструменту *Webrecorder*, який сканує текст, зображення, відео та інші медіаелементи вебсторінок [22; 99]. Завдяки спільним зусиллям станом на серпень 2023 року було успішно здійснено вебархівування 44 журналів, що охоплює 2218 випусків (31 548 статей) із загальним обсягом понад 31,9 ГБ. Під час виконання завдання виникали певні труднощі: тимчасова недоступність вебсайтів журналів через перебої з електропостачанням в Україні, що стала наслідком ракетних ударів

Російської Федерації по енергетичній інфраструктурі країни, а також відсутність відкритих ліцензій, що змушувало виконавців отримувати додаткові дозволи від наукових редакцій на вебархівування контенту [99].

Активна залученість бібліотеки ТІВ до впровадження принципів нещодавно оголошеної *Барселонської декларації про доступ до наукової інформації* створила нові можливості та напрями роботи для бібліотечно-інформаційних фахівців.

Компетенції бібліотекарів у створенні, стандартизації та управлінні метаданими, а також їхній досвід роботи з бібліографічними системами позиціонують їх як ключових фахівців для адміністрування науково-інформаційних систем, відомих у науковій літературі під акронімом *CRIS* (Current Research Information System).

Бібліотекарі ТІВ також здійснюють активну просвітницьку діяльність, спрямовану на розмежування понять «наукові дані» та «наукова інформація», які часто ототожнюють, попри їхні суттєві відмінності. «Наукові дані» є первинним джерелом, яке слугує основою для наукових досліджень, розробок чи експериментів [133]. Вони можуть включати експериментальні дані, результати спостережень, моніторингові показники, фотознімки супутників, а також урядові, бізнесові, публічні чи приватні записи та інші типи даних [88]. Термін «*відкриті дослідницькі дані*» означає дані, що лежать в основі результатів наукових досліджень і мають бути доступними для всіх без обмежень [163]. Останніми роками зростає попит на залучення бібліотекарів до процесів управління дослідницькими даними, зокрема до розроблення та супроводу планів управління даними досліджень. Такі плани зазвичай містять опис форматів даних, їхніх версій, рівнів обробки, місць довготривалого зберігання, а також умов доступу до них [87]. Іншими словами, бібліотекарі займаються організацією наукової інформації – достовірної інформації, яка описує дослідницькі проекти, наукові установи, вчених, а також результати наукових досліджень, такі як публікації, патенти та інші наукові досягнення [184].

Наукова інформація має стратегічне значення не лише для розвитку наукової комунікації, але й слугує підґрунтям для ухвалення виважених управлінських рішень у галузі науки [220]. Термін «наукова інформація» є ширшим за поняття «метадані» і охоплює зміст усіх сутностей, що входять до життєвого циклу наукового дослідження. До наукової інформації належать, зокрема, назва наукового проєкту, грантодавець або фонд, що фінансує дослідження, програмне забезпечення для обробки даних, наукові інструменти, виконавці дослідження, опубліковані результати та інші складники. Попри те, що створення метаданих є однією з основних функцій бібліотекаря, роль бібліотекарів у підтримці відкритої наукової інформації залишається недостатньо висвітленою та належно оціненою в науковій літературі.

Підтримка відкритої наукової інформації здійснюється завдяки впровадженню CRIS-систем, які адмініструються бібліотекарями. CRIS-системи визначаються як сукупність програмних засобів, що використовуються учасниками дослідницького процесу для документування інформації про наукові проєкти, результати, наукові колективи й установи, структурні підрозділи та навіть для оцінки отриманих результатів [112]. Такі системи охоплюють весь спектр наукової інформації та слугують зручною, єдиною точкою доступу та інструментом для звітування. Впровадження CRIS-систем в установах сприяє формуванню культури управління масивами наукової інформації, яка нерідко зберігається в аналоговому форматі або фрагментарно розміщена на вебсайтах установ і їхніх підрозділів. Ще однією перевагою таких систем є можливість установ самостійно збирати наукову інформацію та використовувати її для аналізу продуктивності, визначення тенденцій або оцінки діяльності індивідуальних дослідників чи відділів. Це дає змогу уникнути залежності від комерційних компаній, таких як Elsevier чи Clarivate, а зекономлені кошти спрямувати на розвиток власної цифрової інфраструктури.

У ТІВ прикладом науково-інформаційної системи є ТІВ VIVO (<https://vivo.tib.eu/fis/>). Система розроблена на базі програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом VIVO, яке ґрунтується на онтології, що дає змогу структурувати та організовувати наукову інформацію за допомогою визначених понять, зв'язків і категорій [131]. В основі онтології лежить концепція опису дослідницької діяльності, що охоплює різноманітні аспекти, зокрема публікації, наукові проекти, гранти, тематичні напрями досліджень, наукові організації та форми співпраці між дослідниками. Онтологія, реалізована в системі ТІВ VIVO, забезпечує семантичну сумісність даних, що сприяє їх інтеграції та обміну між різними інформаційними системами, а також підвищує точність пошуку й аналітичного опрацювання результатів наукової діяльності. Завдяки використанню онтологічного підходу система визначається гнучкістю у структуризації та поданні даних, що дає змогу адаптувати її до потреб різних наукових і дослідницьких спільнот. Підтримку функціонування системи забезпечує команда з чотирьох фахівців: менеджер ТІВ VIVO, бібліотекар з пов'язаних даних і двоє програмістів-розробників.

У контексті зростання популярності науково-інформаційних систем компанія 4Science оголосила про плани злиття та інтеграції функціональності платформ DSpace для репозитаріїв і DSpace-CRIS. Очікується, що цей процес буде завершено до 2026 року з виходом версії DSpace 10 [155]. Таке рішення зумовлене насамперед прагненням оптимізувати управління науковою інформацією та усунути дублювання функцій. З високою ймовірністю менеджери інституційних репозитаріїв, які здебільшого є бібліотекарями, візьмуть на себе функції адміністрування та технічної підтримки цих систем.

Окрім надання сервісів і послуг, бібліотека ТІВ безпосередньо здійснює видавничу діяльність. У межах бібліотеки створено платформу для відкритого наукового публікування – ТІВ Open Publishing [305]. Платформа функціонує за діамантовою бізнес-моделлю та надає свої послуги не лише науковцям Лейбніцького університету Ганновера, а й представникам інших установ. Крім того, видавництво відкрите для фахівців усіх наукових дисциплін, хоча

основна увага зосереджена на ключових напрямках освітніх програм університету – природничих і технічних науках.

Серед особливостей бібліотечного видавництва є те, що автори зберігають авторські права на свої публікації, а опублікований контент розповсюджується на умовах відкритої ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0. Ще однією перевагою є те, що працівники бібліотеки дбають про створення архіву довготривалого зберігання всіх публікацій для довготривалого збереження за допомогою внутрішньої системи збереження ТІВ або сервісу Portico. Кожна стаття або конференційний документ отримує власний DOI [305].

До основних послуг, що надає команда *TIB Open Publishing*, належать:

- технічне налаштування публікацій на платформі, включно з вебсайтом, визначенням ролі користувачів та налаштуванням плагінів (наразі використовується 3.3 OJS версія);
- напівавтоматичне додавання публікацій за допомогою базового шаблону робочого процесу у форматі XML;
- підтримка та консультації для редакторів щодо використання OJS та формальних критеріїв якості;
- допомога редакторам в індексуванні журналів і публікацій конференцій;
- перевірка публікацій на плагіат за допомогою сервісу Similarity Check від Crossref;
- реєстрація DOI від Crossref;
- реєстрація eISSN;
- довгострокове архівування контенту за допомогою системи збереження ТІВ або сервісу Portico [305].

Бібліотечне видавництво є ваговою ланкою у ланцюжку наукової комунікації, а компетенція бібліотекарів передбачає розуміння функцій і технологій видавничого процесу [281]. Існує також інший формат співпраці

між бібліотекою та університетським видавництвом, який не обмежується лише комплектуванням бібліотечних фондів літературою, виданою університетськими видавництвами [141].

Одним із прикладів такої взаємодії та співпраці між університетським видавництвом і бібліотекою є проєкт *MUSE* (<https://muse.jhu.edu/>). Метою проєкту було створення платформи для розповсюдження академічного контенту, що забезпечує доступ до рецензованих журналів і книг, опублікованих університетськими видавництвами та науковими спільнотами [301]. Платформа *проєкту MUSE* налічує понад 800 журналів і більш як 100 000 книг, виданих близько 400 провідними університетськими видавництвами, науковими спільнотами та спорідненими видавцями. Усі книги та журнали інтегровані в надійну та зручну платформу, розроблену з урахуванням потреб науковців, яка пропонує бібліотекам широкий спектр моделей придбання та доступу до видань [301].

Іншим прикладом є проєкт *TOME* (<https://www.openmonographs.org/>), започаткований у 2017 році з ініціативи Асоціації американських університетів, Асоціації дослідницьких бібліотек та Асоціації університетських видавництв. Його метою було розроблення моделі публікації монографій у відкритому доступі на основі спільного фінансування з боку університетів і бібліотек [309]. Такий підхід передбачав об'єднання фінансових ресурсів кількох установ для підтримки видавництва монографій на всіх його етапах – від рецензування до публікації у відкритому доступі. Згодом арсенал видавництва розширився і залучив публікацію підручників [297].

Ще одним проявом взаємодії між університетськими бібліотеками та видавництвами є підзвітність останніх бібліотекам [281]. Так, у Німеччині та Австралії університетські бібліотеки беруть участь в управлінні університетськими видавництвами, забезпечуючи їхню стабільність і ефективність. У Північній Америці подібна модель реалізована, зокрема, в університетах Пердью, штату Пенсильванія та Мічигану, де бібліотеки

активно залучені до видавничих процесів. У Нью-Йоркському університеті, Північно-Західному університеті та Темпльському університеті є співробітники, які виконують функції як у бібліотеці, так і у видавництві; зокрема, директор Університетського видавництва Мічиганського університету одночасно є асоційованим бібліотекарем. Іншим прикладом є Університет Цинциннаті, де видавництво було засноване безпосередньо в структурі університетської бібліотеки [281].

Роль, специфіка завдань і рівень залученості бібліотек та бібліотекарів у процес взаємодії з видавцями наукової літератури варіюється залежно від видавничої бізнес-моделі, на основі якої функціонує видавництво. Термін «бізнес-модель» означає стратегічний план організації, який визначає, що саме компанія виробляє, цільового споживача її продуктів чи послуг, а також як компанія буде отримувати прибуток [234]. Бізнес-модель охоплює чотири основні компоненти: цінності, моделювання, принципи функціонування та стратегію [102]. У так званій традиційній видавничій моделі, коли наукова література поширюється на умовах передоплати, бібліотеки постають як споживач послуг, який купує доступ до літератури, спираючись на інформаційні потреби своїх користувачів. Серед основних функцій можна виокремити: аналіз потреб спільноти користувачів, відбір відповідних ресурсів, проведення переговорів з видавцями щодо умов та управління доступом до цих ресурсів (укладання ліцензійних угод), каталогізація та інтеграція придбаної літератури до бібліотечних каталогів і пошукових систем, популяризація.

Спектр завдань і рівень підготовки документації та підтримки з боку бібліотеки значно змінюються при співпраці з видавництвом у межах трансформаційних угод. У такому разі бібліотека не лише забезпечує доступ до літератури, але й надає можливість публікації наукових статей. Аналогічно, коли сама бібліотека є видавцем наукової літератури або частково бере на себе функції редакційно-видавничого відділу наукового видання, її роль та завдання змінюються. Для ефективної підтримки відкритого доступу

бібліотечні фахівці повинні мати ґрунтовні знання про бізнес-моделі видавців і спектр завдань, які вони виконують у співпраці з ними. У цьому контексті доцільно розглянути найпоширеніші бізнес-моделі сучасних видавництв, їх приклади та завдання, які стоять перед бібліотеками.

Т. Меллінскохен, незалежна експертка та консультантка з питань видавничої справи, виділяє 5 основних категорій бізнес-моделей видавництв наукової літератури у відкритому доступі [233]. Перша модель має назву *транзакційна* та об'єднує підходи, у яких видавці беруть плату з автора за кожну опубліковану статтю. Однією з основних характеристик таких моделей є добре розвинена видавнича інфраструктура. Яскравими прикладами можуть слугувати Multidisciplinary Digital Publishing Institute (MDPI) та Frontiers.

Одноразова плата за публікацію, яка замінює передплату або інший дохід від продажу для видавництва, є основним критерієм, що слугує маркером для ідентифікації транзакційної моделі. Варто зазначити, що такі моделі мають серйозні недоліки та є дискреційними щодо авторів з країн із низьким рівнем доходу. Неспроможність оплатити плату за публікацію є також проблемою і для представників мистецьких та гуманітарних наук, які часто не мають достатнього фінансування.

Е. Кокс, бібліотекарка з Університету штату Північна Кароліна, характеризує моделі публікацій із платою за доступ як такі, що сприяють «свідчиннєвій несправедливості», оскільки вони систематично маргіналізують дослідників із країн Глобального Півдня, спираючись не на меритократичні, а на структурні й економічні критерії [136]. Такі обмеження спричиняють епістемічну несправедливість, за якої наукові праці авторів з менш розвинених регіонів не лише ігноруються, але й знецінюються. Унаслідок цього важливі дослідження часто залишаються поза увагою міжнародної наукової спільноти. Співпраця з видавцями, які застосовують цю бізнес-модель, також характеризується високим адміністративним навантаженням на установи, бібліотеки та самих науковців [290]. Інші звинувачення, що інкриміновані цій категорії, стосуються культивациі хижацьких видавництв та журналів, які

ігнорують редакційні стандарти, принципи академічної доброчесності та нехтують проведенням якісного рецензування, зосереджуючись виключно на отриманні прибутку.

Друга група трансформаційних моделей отримала назву *комплексні моделі*. Такі моделі не передбачають стягнення плати з авторів за публікацію статей. Прикладом цього підходу є угоди «*читай та публікуй*», які поєднують доступ до наукових платформ із можливістю публікації у відкритому доступі [233].

До третьої категорії належать *кооперативні моделі*. Однією з найвідомішою серед них є *Subscribe to Open (S2O)*. У перекладі з англійської мови назву можна інтерпретувати як «*підписатися на відкритість*» або «*передплата на відкрите забезпечення*». Модель S2O передбачає, що журнали, які традиційно розповсюджуються на умовах передплати, переходять на відкриту модель поширення наукових результатів за умови перенаправлення бібліотечних бюджетів видавництву. Після досягнення заздалегідь визначеної суми видавець робить контент журналів у відкритому доступі не лише для тих бібліотечних консорціумів, які заплатили за це кошти, а для всіх користувачів. Зазвичай видавці встановлюють суму, що тотожна доходу видавництва за передплату видання у попередні роки. Ці суми є значними, тому їх збір потребує колективних зусиль і співпраці між бібліотеками [137].

Серед інших переваг цієї бізнес-моделі є те, що вона не потребує змін видавничих практик чи політик, що дає змогу зберегти та підтримувати процес експертної оцінки, важливий для контролю якості та доброчесності опублікованих результатів.

Варто також зазначити, що не кожен видавець зможе адаптувати S2O у свою діяльність. Ця модель буде успішною для академічних видавців, чії ціни на передплату повних текстів знаходяться в тому самому ціновому діапазоні, що і розмір плати за публікацію, а також видавці, які мають низький рівень щорічного зростання цін і загалом є фінансово стабільними [214].

Прикладом видавництва, яке успішно перейшло на S2O, є *Видавничий дім Європейського математичного товариства (EMS Press)*. Станом на 2023 р. воно видає 21 журнал, що функціонують на цій моделі [172]. Іншим прикладом є *IWA Publishing* – провідний міжнародний видавець у галузі наук про воду та навколишнє середовище, який з 2019 р. почав переводити свої журнали, зокрема престижний журнал *Water Science and Technology*, на S2O. У 2023 р. Единбурзьке університетське видавництво анонсувало переведення двох журналів «*Afghanistan*» та «*Journal of Holy Land and Palestine Studie*» на S2O, демонструючи свою прихильність до сталої та справедливої трансформації відкритого доступу. Серед переваг, які видавництво пропонує бібліотекам-спонсорам, є:

- автори з установ бібліотек-учасниць отримують змогу безплатно публікувати результати своїх досліджень у відкритому доступі, без сплати авторських зборів. Видавництво також гарантує дотримання політик відкритого доступу відповідно до вимог грантодавчих організацій;

- бібліотекам-учасницям гарантується безстроковий доступ до придбаного обсягу контенту та ексклюзивний доступ до архіву журналу на період активної передплати;

- авторам з установ бібліотек-учасниць надається можливість оприлюднювати публікації у відкритому доступі незалежно від формату доступу до самого випуску;

- бібліотеки-учасниці сприяють тому, щоб поточні випуски залишалися відкритими на постійній основі, підтримуючи процес переходу до усталеної відкритої наукової комунікації без додаткових адміністративних зусиль [157].

З часом S2O здобула популярність у країнах Європи та Північної Америки. Так, у 2021 р. видавництво Массачусетського технологічного інституту започаткувало подібну ініціативу під назвою *Direct to Open (D2O)*, спрямовану на забезпечення доступу до збірників наукових праць і монографій. D2O також базується на колективній підтримці бібліотек

і забезпечує вільний доступ до результатів провідних наукових досліджень [147].

Перевагами участі у D2O є те, що розмір внеску залежить від типу бібліотеки та бюджету її фондів. Відтак, чим більше бібліотек долучається до програми, тим меншими є фінансові зобов'язання для всіх учасників, адже Direct to Open керується основоположними принципами, а не прибутком, як комерційні видавці. Іншою перевагою є те, що бібліотеки-учасниці також отримують значні знижки на книжкову колекцію MIT Press Trade на платформі Direct. Крім того, Direct to Open дає змогу авторам публікувати свої роботи у відкритому доступі незалежно від їхньої інституційної приналежності [147].

До іншого різновиду кооперативних моделей належить *централізована модель*. Її яскравим прикладом є *SCOAP3 (Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics)* – унікальна ініціатива, яка об'єднує понад 3 тис. бібліотек, фінансові установи та наукові центри з 44 країн, регіонів та територій, а також три міжурядові організації. У співпраці з провідними науковими видавництвами, проєкт перевів основні журнали з фізики високих енергій на формат відкритого доступу і продовжує підтримувати публікації в цих виданнях без жодних фінансових внесків від авторів. Окрім цього, *SCOAP3* сприяє відкритому поширенню журналів, книг і монографій, усуваючи фінансові бар'єри і стимулюючи вільний обмін науковими ідеями в галузі фізики високих енергій [317].

Швеція стала однією з перших країн, яка обрала трансформаційні угоди з видавцями як механізм переходу до відкритої моделі наукової комунікації. Ще у 1996 р. з метою координації співпраці між видавництвами наукової літератури та університетами був створений національний консорціум *Bibsam*. Станом на 2024 р. консорціум об'єднував 93 організації, серед яких усі університети, університетські коледжі, державні установи, дослідницькі фонди та науково-дослідні інститути. Консорціум керується гнучкою політикою та надає учасникам свободу у виборі угод, до яких вони можуть приєднуватися. На цей час консорціум мав 44 договори, з яких

28 є трансформаційними угодами, а чотири – з видавництвами відкритого доступу. Фінансові витрати консорціуму становили €48,7 млн [318; 319].

С. Пархмед, бібліотекарка відділу електронних ресурсів Університетської бібліотеки Сьодерторна, та Л. Сіль, бібліотекарка відділу електронних ресурсів Університетської бібліотеки Каролінського інституту, визначили п'ять ключових напрямів залученості бібліотечних працівників в організацію, підтримку та адміністрування трансформаційних угод [249]. Першим із них є комунікація з дослідниками. Оскільки трансформаційні угоди суттєво змінили усталену модель наукової публікації, виникла потреба у своєчасному інформуванні дослідників про нові можливості поширення наукових результатів та наявність угод з видавництвами. Це завдання реалізується через розміщення актуальної інформації на вебсайтах університетських бібліотек, а також проведення спеціалізованих вебінарів, що сприяють поширенню знань про наявність угод із видавцями та умови, на яких дослідники можуть ними скористатися. Основна перевага для дослідників полягає в тому, що вони звільняються від необхідності самостійно сплачувати збір за публікацію, що не лише знижує фінансове навантаження на їхній дослідницький бюджет, а й спрощує адміністративні процедури [249].

Другим напрямом роботи є процес верифікації або перевірки приналежності автора до організації, що є учасником консорціуму. На цьому етапі бібліотекар має перевіряти приналежність кореспондуючого автора статті з університетом під час подання наукової статті до одного з видавництв, з якими університет або наукова установа має укладений договір. У деяких випадках видавці самостійно здійснюють перевірку автора за його електронною адресою або за допомогою ідентифікатора Ringgold чи ORCID iD [249].

Процедура верифікації варіюється залежно від видавництва та стандартизації цього процесу на рівні внутрішніх політик. Зокрема, бібліотекар, відповідальний за верифікацію авторів, отримує сповіщення безпосередньо від видавця. Інші видавці розробляють спеціалізовані панелі,

до яких бібліотекарі мають доступ після входу в систему за індивідуальними обліковими даними, де вони можуть підтверджувати або відхиляти статті. Функціональні можливості таких панелей часто різняться. Якщо видавці не мають таких спеціалізованих панелей, бібліотекарі отримують переліки авторів у форматі електронних таблиць Excel. Час, відведений на перевірку, зазвичай варіюється від кількох днів до декількох тижнів. Для підтвердження приналежності авторів до університету бібліотекарі звертаються до бази даних співробітників, яка ведеться відділом кадрів [319].

Видавці застосовують різні робочі процеси залежно від того, чи йдеться про гібридний журнал, чи про журнали відкритого доступу. Різниця також полягає в тому, на якому етапі здійснюється верифікація авторів. У низці випадків верифікація відбувається на етапі подання рукопису статті, тоді як для гібридних журналів – після отримання рішення про прийняття публікації. Бібліотекарі зазначають, що для зручності та економії часу цей процес потребує стандартизації.

Наступним етапом є перевірка відповідності публікації критеріям трансформаційних угод. Для цього мають бути дотримані такі умови:

- дослідник має бути кореспондуючим автором статті;
- кореспондуючий автор має бути працевлаштований в закладі освіти чи науковій установі, яка є стороною укладеної угоди;
- під час подання рукопису автор повинен використовувати офіційну електронну адресу закладу освіти, а його афіліація має бути чітко зазначена в опублікованій статті;
- основна частина дослідження має бути виконана на базі закладу освіти/наукової установи, до якої належить кореспондуючий автор;
- кореспондуючий автор повинен переконатися, що тип статті, яку подано, включено до умов угоди.

Автори зазначають, що тривалий час у країні бракувало чітких інструкцій для визначення критеріїв відповідності статей умовам публікації

в межах трансформаційних угод, навіть попри те, що всі угоди уклалися на національному рівні. Лише у березні 2021 р. робоча група з декількох шведських університетів представила практичні рекомендації щодо перевірки організаційної приналежності авторів.

Наступним напрямом роботи, який контролюють бібліотекарі, є перевірка типів статей, які можуть бути включені до трансформаційних угод. Часто дослідники потребують консультації перед поданням рукописів, щоб бути впевненими, що їхній рукопис підпадає під умови угоди. Часто неможливо точно сказати, які типи публікацій включені до угоди, просто прочитавши її, тому доводиться звертатися до видавця. Деякі видавці включають всі типи публікацій, інші – лише певні типи, зазвичай «оригінальні наукові статті» [249].

Деякі видавці мають різні правила залежно від того, чи є журнал з повністю відкритим доступом або гібридним. У деяких угодах бібліотека сама вирішує, які типи публікацій вона хоче схвалити. Існує широкий спектр типів статей, і різні видавці та журнали використовують різні назви для них.

Останній напрям, яким опікуються бібліотеки, є зміна назв у видавничих угодах і строків дії договорів. Це пов'язано з тим, що видавці можуть вносити зміни до переліку журналів, включених до контракту, впродовж періоду його дії. Водночас журнали змінюють бізнес-модель із гібридної до золотої і можуть більше не бути включеними. Або ж видання переходять від одного видавця до іншого і, відповідно, випадають з угоди, а іноді виникає потреба в укладенні іншої угоди [249].

Бібліотека Університету штату Огайо вже понад два десятиліття підтримує розвиток відкритого доступу до наукової літератури. Університет штату Огайо є великою державною науково-дослідною установою в США. У 2023 р. штат Огайо виділив \$1,45 млрд на підтримку наукової та дослідницько-розробницької діяльності університету. Водночас річний бюджет бібліотеки, спрямований на забезпечення доступу до ліцензованих ресурсів і матеріалів,

що сприяють викладанню, навчанню та дослідженням, становив \$14,6 млн [138].

Першим кроком у розвитку відкритого доступу стало впровадження у 2002 р. інституційного репозитарію Knowledge Bank (<https://library.osu.edu/kb>), спрямованого на збереження та поширення інтелектуальної продукції викладачів, співробітників і студентів Університету штату Огайо у цифровому просторі [315].

У межах стратегічної ініціативи *Transforming the Scholarly Publishing Economy (TSPE)* бібліотека спрямовує кошти на підтримку видавничих моделей відкритого доступу [138]. Такі дії відповідають місії бібліотеки – поширювати знання серед громади штату Огайо, а також на національному та міжнародному рівнях. Зокрема, бібліотека надає фінансову підтримку журналам, які функціонують на базі діамантової бізнес-моделі видавництва, що реалізується через програми *Lyrasis Open Access Community Investment Program (OACIP)*, *Open Library of Humanities* та *Pluto Journals*. Окрім цього, бібліотека самостійно видає і діамантові журнали в межах власної програми бібліотечного видавництва, яка діє з 2007 р. [160].

З липня 2020 р. бібліотека опікується трансформаційними угодами з науковими видавництвами, забезпечуючи науковцям, співробітникам і студентам можливість публікувати свої статті у журналах відкритого доступу. За цей період було звільнено від сплати зборів за публікацію у відкритому доступі на загальну суму понад \$6,9 млн. Окрім співпраці із провідними міжнародними видавництвами академічної літератури, особлива увага приділяється підтримці науковців у галузях гуманітарних і соціальних наук, а також розвитку видавничих моделей відкритого доступу серед некомерційних видавців, зокрема наукових спільнот, університетських видавництв і повністю відкритих журналів [315].

Особлива увага приділяється підтримці відкритого доступу до наукових монографій, зокрема тих, що видаються академічними та університетськими видавництвами. Так, фінансову підтримку отримують програми та ініціативи,

які не стягують оплати з боку авторів, серед яких MIT Press Direct to Open, Open Book Collective ScholarLed presses та University of Michigan Press Fund to Mission [315].

Бібліотека Університету штату Огайо відіграє ключову роль у розбудові інфраструктури відкритої наукової комунікації, інвестуючи у розвиток цифрових платформ і сервісів, що забезпечують вільний доступ до наукових знань і сприяють їх глобальному поширенню. Зокрема, бібліотека фінансово підтримує одну з найпоширеніших програмних платформ для інституційних репозитаріїв *DSpace*, відкритий архів препринтів *arXiv*, Директорію книг відкритого доступу (DOAB) та Каталог журналів відкритого доступу (DOAJ), Fedora, OAPEN (Open Access Publishing in European Networks) та програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом для ведення рецензованих журналів Open Journal Systems, створеного Public Knowledge Project [315].

Одним із напрямів роботи з підтримки відкритого доступу в бібліотеках, який, на перший погляд, видається очевидним, але, як свідчить практика, залишається малопоширеним, є створення вузькоспеціалізованих посад каталогізаторів, зокрема бібліотекаря з метаданих відкритого доступу. У дослідженні, проведеному бібліотекознавцями Ф.Тобіасом та Д.Маттерном, встановлено, що 55 % наукових публікацій, опублікованих у період з 2018 до 2019 рр., були у відкритому доступі [308]. Водночас до аналізу потрапили лише ті публікації, які вдалося ідентифікувати завдяки наявним описовим метаданим. Частина публікацій залишилася поза увагою дослідників через відсутність необхідних метаданих, що унеможливило визначення їхнього статусу. Фахівці бібліотеки Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі виявили прогалини у каталогізації та створенні описових метаданих для відкритих матеріалів, зауваживши, що зусилля, спрямовані на опис ресурсів відкритого доступу, зазвичай є менш значними, як порівняти із тими, що витрачаються на каталогізацію ліцензованих ресурсів комерційних видавців. Проблема відшукуваності також пояснюється низьким рівнем включення,

наприклад, бібліографічних записів ресурсів відкритого доступу до бібліотечних каталогів [124].

Бібліотечна система Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі належить до найбільших академічних дослідницьких бібліотек Північної Америки. Її річний бюджет становить 10 млн. USD, що спрямовуються на придбання друкованих і цифрових ресурсів. Структурно система охоплює 12 бібліотек, 12 архівів, дослідницькі центри, а також спеціалізовані простори, призначені для академічної співпраці та обміну знаннями [95]. З огляду на те, що відділ закупівлі ресурсів і метаданих (Resource Acquisitions & Metadata Services) є основним підрозділом каталогізації в бібліотеці Каліфорнійського університету, забезпечуючи створення понад 90 000 нових записів щорічно, у 2019 р. було запроваджено нову посаду – бібліотекаря з метаданих відкритого доступу для подолання виявлених проблем у каталогізації відкритих ресурсів. Посадові обов'язки каталогізатора метаданих передбачали відповідальність за створення, удосконалення та управління метаданими ресурсів відкритого доступу з метою їхньої ефективної ідентифікації, пошуку та забезпечення доступності [127]. Ще одним із завдань, покладених на цю посаду, було створення та вдосконалення метаданих для підтримки відкритих дослідницьких результатів, які продукуються різними підрозділами Каліфорнійського університету, зокрема самою бібліотекою. Це стосувалося матеріалів, що публікуються поза межами традиційних видавничих практик.

Окрім виконання технічних обов'язків зі створення записів, бібліотекарі з метаданих відкритого доступу можуть активно сприяти розвитку ініціатив відкритого доступу та здійснювати просвітницьку діяльність серед бібліотечних працівників і користувачів, пояснюючи важливість метаданих для забезпечення видимості та доступності ресурсів. Вони можуть також допомагати підвищити обізнаність про роль метаданих у підтримці ресурсів відкритого доступу та забезпечення їхньої сталості у довгостроковій перспективі.

Запровадження посади бібліотекаря з метаданих відкритого доступу зміцнило позиції бібліотеки Каліфорнійського університету як лідера в ініціативах, спрямованих на управління електронними ресурсами відкритого доступу. Наприклад, у 2021 р. бібліотека отримала можливість співголовувати у спеціалізованій Робочій групі з управління ресурсами відкритого доступу, результатом якої стало розроблення принципів управління такими ресурсами в бібліотеках Каліфорнійського університету. Цей набір принципів став основою для більш прозорого та ефективного адміністрування відкритих наукових матеріалів, сприяючи стійкості та справедливості у фінансуванні ініціатив відкритого доступу. До них, зокрема, належать такі положення:

- ресурси відкритого доступу, вибрані одним кампусом, мають бути доступними для сервісів пошуку всіх кампусів;
- пріоритетність каталогізації ресурсів відкритого доступу не поступається каталогізації платних чи ліцензійних ресурсів;
- ресурси відкритого доступу повинні бути належним чином марковані, щоб забезпечити їхню легку ідентифікацію в бібліотечному каталозі [193].

Важливо зазначити, що хоча спеціалізована підтримка метаданих для ресурсів відкритого доступу розглядається як інституційна потреба, вона також може мати значний вплив на розв'язання актуальних проблем і використання можливостей, які виникають у цій сфері наукових досліджень. До таких викликів і перспектив належать:

- узгодження загальноприйнятого визначення поняття «відкритий доступ» у контексті висвітлення цієї інформації у бібліотечних каталогах;
- продовження розроблення стандартів для метаданих відкритого доступу після ухвалення Національною організацією інформаційних стандартів «Індикаторів доступу та ліцензій» (2025), зусиль спільноти MARC, спрямованих на внесення пов'язаних з відкритим доступом змін до формату MARC, таких як пропозиція 2022 р. «Позначення додаткової інформації про

відкритий доступ та ліцензії для віддалених онлайн-ресурсів у форматах MARC 21» (Німецька національна бібліотека, 2022 р.) [228];

– просвітницька діяльність серед постачальників контенту та метаданих щодо забезпечення точного та послідовного використання метаданих відкритого доступу;

– точність і деталізація метаданих доступу для журналів, які функціонують на гібридній бізнес-моделі;

– підтримка використання постійних ідентифікаторів;

– збір даних про використання ресурсів відкритого доступу, які не збираються постачальниками за допомогою автоматизованого збору статистичних даних щодо використання електронних ресурсів (SUSHI) Counting Online Usage of Networked Electronic Resources (COUNTER);

– довготривале зберігання матеріалів відкритого доступу [127].

У прагненні підтримати бібліотечний сервіс бібліотекарі також пропонують навчальні заходи, спрямовані на покращення та розуміння процесу рецензування у сфері наукової комунікації. Так, дослідники та бібліотекарі Університету Іллінойсу в Урбана-Шампейн у період з 11 жовтня до 15 листопада 2023 р. провели серію навчальних семінарів, присвячених рецензуванню, під назвою «Рецензування в наукових журналах: історія, люди та моделі». Серія складалася із шести заходів:

Семінар 1. Вступ до рецензування;

Семінар 2. Роль рецензента;

Семінар 3. Рецензенти та їх упередження;

Семінар 4. Політики рецензування;

Семінар 5. Покращення процесу рецензування;

Семінар 6. Відкрите рецензування.

Після завершення серії тренери підтвердили важливість залучення бібліотекарів до надання консультаційної підтримки у питаннях проведення експертної оцінки, а також до включення тем наукової комунікації до

навчальних програм з бібліотекознавства. Закладення теоретичних основ з такого предмета, як наукова комунікація, сприятиме наданню більш кваліфікованої допомоги у проведенні наукових досліджень і поширенні наукових знань [149].

Висновки до розділу

Ухвалення «Будапештської ініціативи відкритого доступу» стало ключовою віхою та вихідним пунктом для формування сучасної політики відкритої науки. Саме ВОАІ заклала концептуальні засади відкритого доступу, визначивши його як вільний, необмежений і безоплатний доступ до наукових знань, що, відповідно, сприяло трансформації традиційної системи наукової комунікації.

Національні особливості впровадження практик відкритого доступу характеризуються значною варіативністю, зумовленою соціально-економічними умовами, рівнем розвитку наукової інфраструктури, державними пріоритетами у сфері науки й освіти. Так, у скандинавських країнах (Норвегія, Швеція, Ісландія, Данія та Фінляндія) було започатковано програму фінансової підтримки ініціатив відкритого доступу. Велика Британія стала одним із лідерів у запровадженні політики відкритого доступу до наукових публікацій, що зумовлено активною державною підтримкою, вимогами основних дослідницьких фондів і розвитком інституційних та національних ініціатив. У країнах Східної Європи важливу роль у розвитку відкритого доступу відіграли міжнародні ініціативи, спрямовані на впровадження цифрової інфраструктури, покращення доступу до баз даних наукової літератури, навчання бібліотекарів та просування руху відкритого доступу (EIFL, фонд «Відродження», Міжнародна асоціація сприяння співробітництву з вченими незалежних держав колишнього Радянського Союзу, проєкт CELIP, USAID тощо).

Європейська Комісія стала каталізатором процесу просування ідей відкритого доступу серед країн-учасниць Європейського Союзу, інтегруючи його принципи у науково-дослідницьку політику та грантові програми фінансування дослідників. Рекомендація Європейської Комісії 2012/417/EU щодо доступу до наукової інформації та її збереження визначила ключові положення відкритого доступу до результатів наукових досліджень, що фінансуються коштом державних або європейських програм. У 2014 р. було започатковано проєкт *PASTEUR4OA*, спрямований на гармонізацію політик відкритого доступу в країнах ЄС і посилення вимог щодо безперешкодного розповсюдження результатів досліджень, що фінансуються з державних бюджетів.

Важливими та до певного часу ефективними ініціативами для прискорення переходу до відкритої наукової комунікації були *Plan S* та ініціатива *OA2020*. *Plan S* мав на меті забезпечення обов'язкового відкритого доступу до результатів досліджень, фінансованих з державних бюджетів, через укладання трансформаційних угод з видавництвами. Водночас ініціатива *OA2020* сприяла відкритому доступу завдяки підтримці та стимулюванню трансформації сучасних наукових журналів з наявною системою передплати на нові моделі, що дають змогу необмежено і повторно використовувати наукові результати, а також забезпечують прозорість і стабільність витрат на видавничу діяльність.

Неспроможність трансформаційних угод забезпечити сталий перехід до відкритої наукової комунікації обумовлена високими цінами та відсутністю справжнього «трансформаційного» складника в таких угодах, що мало негативний вплив на ефективність забезпечення доступності наукових публікацій. Це зумовило пошук нової стратегії і, як наслідок, європейські країни ухвалили рішення інвестувати в розвиток діамантової моделі відкритого доступу. Низку проєктів, таких як *DIAMAS*, *CRAFT-OA*, *PALOMERA*, *ALMASI*, було започатковано для підтримки цієї моделі, яка

забезпечувала безоплатний доступ до наукових публікацій як для авторів, так і для читачів, сприяючи ефективному поширенню наукових знань.

Огляд потоку зарубіжних наукових статей з проблем відкритого доступу, опублікованих у 2004–2023 рр., дав змогу ідентифікувати ключові бар'єри, з якими стикаються науковці під час оприлюднення результатів своїх досліджень у відкритому доступі. Це підтвердило багатоаспектність проблеми повільної адаптації практик відкритого доступу та необхідності колективних зусиль для їх розв'язання. Загалом ідентифіковано 82 бар'єри та розподілено на чотири кластери: «Практичні бар'єри», «Брак компетентності», «Упередження», «Політики та управління». Подолання цих бар'єрів потребує комплексного підходу, у якому бібліотеки відіграють важливу роль як освітні, технологічні та адміністративні посередники між дослідниками, установами та видавцями. Їхня активна участь у розвитку інституційних політик, управлінні інфраструктурою та підвищенні обізнаності науковців сприятиме зростанню кількості якісних відкритих публікацій і покращенню доступу до наукових знань у глобальному масштабі.

Сучасні зарубіжні бібліотеки демонструють сталу тенденцію до інтеграції та підтримки практик відкритого доступу у своїй діяльності. Основними напрямками бібліотечного сервісу зарубіжних бібліотек у підтримці відкритого доступу до наукових публікацій є, по-перше, клієнтоорієнтована спеціалізована консультативна підтримка з питань поширення результатів наукових досліджень у відкритому доступі – від вибору відповідного видання до роз'яснення особливостей ліцензування, періоду ембарго, можливостей самоархівування та механізмів покриття публікаційних зборів.

По-друге, важливим напрямом є залученість бібліотекарів до процесів укладання, формування умов і супроводу трансформаційних угод із видавцями. Залежно від типу угоди бібліотекарі беруть участь у підготовці аналітичних даних про публікаційну активність установи, оцінюють вартість передплати та публікаційних зборів, готують пропозиції щодо фінансового

розподілу витрат між учасниками консорціуму, а також здійснюють моніторинг виконання умов угоди. Крім того, вони забезпечують інформаційний супровід дослідників – консультують щодо умов публікації у межах угоди, вимог до ліцензування та можливостей відкритого доступу до результатів досліджень. Показовим прикладом такої практики є досвід Швеції, де бібліотеки відіграють провідну роль у переговорах з видавцями, сприяючи досягненню прозорих і сталих моделей відкритого доступу.

По-третє, важливим напрямом є розробка та підтримка власного видавництва відкритого доступу (Open Publishing ТІВ). Бібліотекарі у цьому процесі здійснюють повний спектр діяльності: від розробки редакційної політики та стандартів публікації до технічного супроводу платформи, забезпечення доступності контенту, ліцензування та архівування наукових матеріалів. Прикладом також є проєкти MUSE та TOME, які забезпечують доступ до рецензованих журналів і книг, опублікованих університетськими видавництвами та науковими асоціаціями та спілками.

По-четверте, розвиток сервісів та інструментів для підтримки та забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій. Зокрема, сервіс BISON забезпечує підбір журналів відповідно до потреб дослідників, тоді як ORKG надає можливості для семантичного опису, збереження та порівняння наукових публікацій.

По-п'яте, введення спеціальної ролі каталогізатора дає змогу систематично збагачувати бібліографічні записи матеріалів відкритого доступу, підвищуючи ефективність їх пошуку, індексації та використання в науковій діяльності.

РОЗДІЛ 3

ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ В УКРАЇНІ

3.1 Нормативно-правова база впровадження та регулювання відкритого доступу в Україні

Законодавче підґрунтя для врегулювання питань щодо забезпечення відкритого доступу до результатів наукової та науково-технічної діяльності в Україні почало формуватися ще у 2007 р. з прийняттям Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>). Цей Закон закріпив пріоритетність створення відкритого інформаційного суспільства, орієнтованого на потреби громадян та їх право на доступ до інформації та знань. У частині 3 «Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні» Закону акцентовано увагу на необхідності забезпечення доступу до електронних інформаційних ресурсів, зокрема, на створення національної інфраструктури для здійснення обміну, збереження, відшукуваності та використання інформації як дослідниками, так і громадськістю. Закон також передбачав надання вільного доступу до результатів наукових досліджень, виконаних за фінансової підтримки з Державного бюджету України [65].

З метою реалізації поставлених завдань 15 січня 2009 р. у Міністерстві юстиції України було зареєстровано наказ «Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», який зобов'язував українських видавців наукових журналів передавати електронні копії своїх видань на зберігання до зазначеної установи. Цей нормативний документ чітко визначив порядок передачі

електронних копій, а також супроводжувальні матеріали, які мають бути подані разом із виданнями. Крім того, в Наказі встановлено набір елементів та формат електронних копій наукових періодичних видань, що дозволяє забезпечити їх коректне збереження та доступність для подальшого використання [60]. Саме це законодавче рішення стало основою для формування національного репозитарію фахових наукових видань під назвою «Наукова періодика України». Цей крок був важливим для систематизації наукових ресурсів в Україні і підвищення їх доступності для дослідників, освітніх установ, журналістів та громадськості. Важливо відзначити, що українські видавці використовують загальноприйнятту у світі практику ембарго, згідно з якою повні тексти статей стають доступними для широкої аудиторії лише після закінчення певного періоду. У результаті, передача видань до репозитарію часто відбувається із затримками, в той час як законодавство не передбачає жодних правових механізмів, які б дозволяли впливати на редакції видань, щоб покращити цю ситуацію [77].

Наступним важливим кроком стало прийняття 22 липня 2015 р. наказу Міністерства освіти та науки України «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів», який зобов'язував вчені ради публікувати електронний примірник дисертації на офіційному вебсайті установи на період захисту дисертації та протягом трьох місяців з моменту видачі диплома доктора філософії або доктора наук [64]. Це рішення не лише значно поліпшило доступність результатів дисертацій для широкої аудиторії, але й сприяло зміцненню принципів академічної доброчесності та прозорості в наукових дослідженнях. З прийняттям у січні 2022 р. Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» ця норма отримала подальше вдосконалення. Тепер аспіранти зобов'язані подавати електронний примірник дисертації до державної наукової установи «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації», яка потім

архівується до Національного репозитарію академічних текстів (НРАТ). Крім того, дисертації додаються також до локального репозитарію закладу освіти [61]. Вимогу оприлюднення дисертації на здобуття ступеня доктора філософії та доктора наук законодавчо закріплено і у Законі України «Про вищу освіту» [56].

Створення Національного репозитарію академічних текстів стало значною віхою у впровадженні в Україні принципів відкритого доступу. Окрім поставлених перед репозитарієм у Постанові Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. завдань щодо сприяння розвитку освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності шляхом поліпшення доступу до академічних текстів та підтримки академічної доброчесності [54], НРАТ відкрив можливості для інтеграції наукових інформаційних ресурсів до Європейської хмари відкритої науки (EOSC) та її онлайн-платформи OpenAIRE [86; 129]. До національного репозитарію включаються широкий спектр академічних текстів незалежно від дати їх створення та оприлюднення за виключенням документів, які містять відомості, що підлягають захисту відповідно до чинного законодавства. Важливо, що ці дані представлені в форматі, який дозволяє автоматизовану обробку електронними засобами, забезпечуючи тим самим безкоштовний доступ і можливість подальшого використання [49]. У квітні 2022 р. з ухваленням нового Регламенту НРАТ дані репозитарію стали доступними для неавторизованих користувачів, що також забезпечило можливість індексування його контенту пошуковими агрегаторами, такими як Google Scholar [15]. Бібліографічні записи також були збагачено метаданими, необхідними для валідації публікацій.

У прийнятій у 2016 р. Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» підкреслено важливість створення електронних інституційних репозитаріїв. Очікуваними результатами такого кроку є підвищення ролі бібліотек закладів вищої освіти у поширенні наукової інформації в

міжнародному науково-освітньому просторі та забезпечення доступу до неї [69].

Розглянуті законодавчо-нормативні документи відображають діяльність державних інституцій, починаючи від законодавчого закріплення стратегічних основ інформаційного суспільства (2007 р.), врегулювання питань передачі електронних копій, встановлення наборів даних для коректного збереження та доступності для подальшого використання – до створення НРАТ як ключового елемента науково-дослідницької інфраструктури України, із законодавчим закріпленням стратегічного значення бібліотек у забезпеченні продукування, накопичення, розповсюдження та підтримки відкритого доступу до наукової інформації.

Подальшу підтримку ініціативи відкритого доступу відображено в «Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA)», ухваленій колегією Міністерства освіти і науки України у 2018 р. У рамках пріоритету 5 «Оптимальний обмін і трансфер наукових знань» зазначено завдання у підпріоритеті 5b «Відкрита наука та цифрові інновації», спрямоване на розвиток відкритої науки та підтримку цифрових інновацій для покращення доступності та обміну науковими знаннями в Україні [14]. Серед ключових завдань визначено вдосконалення існуючої та створення нових елементів національної інфраструктури підтримки наукової комунікації, заснування консультативно-дорадчого органу з розвитку цифрових інфраструктур для науки та інновацій, сприяння інтеграції до Європейської хмари відкритої науки та Єдиного цифрового простору Європи, приєднання до меморандуму EOSC, а також удосконалення державної підтримки участі українських наукових центрів і дослідників у національних та європейських цифрових інфраструктурах. Індикаторами для моніторингу досягнення цілей визначено частку публікацій у відкритому доступі та проведення спільних заходів із державами-членами ЄС щодо впровадження принципів відкритої науки.

Продовженням роботи в цьому напрямі стало прийняття оновленого порядку формування Переліку наукових фахових видань України від 6 лютого 2018 р. Нові вимоги для включення до Переліку, незалежно від категорії «А» чи «Б», зобов'язували видання мати офіційний вебсайт, що стало важливим поштовхом до цифровізації національної видавничої сфери наукової періодики [62], а відтак і забезпечення онлайн-доступу до них. Не менш рушійне значення мала вимога обов'язкової наявності зареєстрованого цифрового ідентифікатора DOI для кожної одиниці опублікованого матеріалу.

Відтак з метою налагодження ефективної взаємодії між національними видавцями та забезпечення доступу до системи DOI Міністерство освіти і науки України підписало меморандум про співпрацю з реєстраційною агенцією Crossref, яка є провідним постачальником DOI для українських наукових публікацій [42].

5 березня 2021 р. Міністерство освіти і науки України підписало Меморандум про співпрацю з міжнародною організацією ORCID, спрямовану на підвищення рівня ідентифікації, видимості та доступності наукового доробку українських дослідників. У межах співпраці було заплановано проведення низки спільних заходів з метою підвищення обізнаності наукової спільноти України про важливість використання цифрових ідентифікаторів у дослідницькій діяльності. Партнерство також заохочувало використання постійних ідентифікаторів у національній науковій інфраструктурі, зокрема в інституційних репозитаріях, видавництвах і установах, що фінансують наукові дослідження [51].

Наступним важливим рішенням у розбудові національної інфраструктури підтримки наукової комунікації стало Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 13 лютого 2020 р. № 1/1-13 «Про створення Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS».

Так, названий вище нормативний документ визначав ключові завдання Національної електронної науково-інформаційної системи (URIS), з-поміж яких виокремлено моніторинг наукової діяльності, поліпшення доступу до

наукових даних та зменшення бюрократичного навантаження на дослідників [68]. Виконання та впровадження системи було покладено на співробітників Державної науково-технічної бібліотеки України. Через два роки Постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1067 було прийнято «Положення про Національну електронну науково-інформаційну систему «URIS» і перелік пріоритетних інформаційних ресурсів системи» [58]. У подальшому передбачено, що саме система URIS буде проводити моніторинг поширення результатів наукових досліджень у відкритому доступі.

Заохочення розміщення повних текстів наукових праць у мережі Інтернет актуалізувало питання запровадження гнучкого та справедливого підходу до використання об'єктів авторського права, а також їх захисту від несанкціонованого та неправомірного використання у цифровому середовищі.

Після низки невдалих спроб імплементувати у національне законодавство норми щодо використання публічних ліцензій [225], із прийняттям нового Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. це нарешті стало можливим. Цей Закон увів положення щодо відкритих публічних ліцензій, зокрема можливість вільного використання творів за умов зазначення авторства і визначення мети [55].

Це положення відповідає практикам країн Європейського Союзу, серед яких відкриті ліцензії, такі як Creative Commons, вже давно є частиною правового поля, що полегшує доступ до наукових ресурсів та їх правомірне використання.

Таким чином, зазначений Закон не лише регулює відносини між авторами і користувачами, а й формує сприятливе середовище для розвитку інтелектуальної власності в Україні, що є критично важливим для економічного та культурного зростання країни та її інтеграції до Європейського наукового простору. Прийняття цього Закону також є важливим кроком у формуванні правового поля та створенні Національної електронної бібліотеки України [76].

8 жовтня 2022 р. Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження № 892-р «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки», що стало апогеєм зусиль держави в напрямі інтеграції відкритих наукових практик у систему вищої освіти, науки та інновацій. Цей документ окреслює завдання, індикатори виконання, часові рамки, а також відповідальних виконавців. Прикметно, що першим завданням зазначено «Забезпечення відкритого доступу до наукових результатів та науково-технічної інформації», яке має низку заходів для його реалізації. Зокрема, йде мова про удосконалення законодавства щодо поширення результатів наукових досліджень, розроблення методичних рекомендацій, заохочення реєстрації журналів відкритого доступу у DOAJ, а також здійснення аналізу та моніторингу представлення національного наукового доробку у відкритому доступі [57]. У лютому 2023 р., після завершення мандату відповідної міністерської робочої групи, яка працювала над розвитком плану з метою реалізації поставлених завдань, було створено Інститут відкритої науки та інновацій [66].

24 липня 2024 р. МОН України винесло на громадське обговорення проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання державної підтримки науковим фаховим виданням України, що індексуються в міжнародних наукометричних базах даних» з метою підвищення якості наукових фахових видань та інтеграції цих видань до світового наукового простору. На підтримку можуть розраховувати журнали відкритого доступу, що включені до DOAJ та не стягують плату за публікацію з авторів [43].

Міжнародна співпраця та проєктна діяльність відіграли значну роль у розвитку практик відкритої науки в Україні, особливо з огляду на обмежені можливості національного бюджету для підтримки відповідних ініціатив в умовах війни. З 1 листопада 2023 р. в Україні розпочалась робота над Erasmus+ CBHE-Strand проєктом під назвою «Відкрита наука для української системи вищої освіти» Open4UA. Це трьохрічний проєкт, що сприяє розвитку

знаннєвої економіки України для післявоєнного відновлення шляхом реформування системи вищої освіти. У контексті реалізації проєкту «Відкрита наука для української системи вищої освіти» особливу увагу звернено на розвиток концепції відкритої науки. Проєкт одночасно зосереджується на кількох рівнях реалізації. Так, на національному рівні він охоплює питання державної політики та ініціатив, що сприяють інтеграції відкритих наукових практик у систему вищої освіти та наукові дослідження. На регіональному та локальному рівнях проєкт спрямований на впровадження відкритої науки в конкретних університетах і наукових установах, що дає змогу адаптувати ці принципи до конкретних умов та потреб. Окрім того, індивідуальний рівень охоплює науковців і студентів, які активно залучаються до процесу відкритої науки, отримуючи можливість ділитися своїми дослідженнями та відкритими даними, що, в свою чергу, стимулює співпрацю та обмін знаннями серед академічної спільноти. До складу консорціуму Open4UA входять 16 організацій, та 4 асоційованих партнери, серед яких Всеукраїнська громадська організація «Українська бібліотечна асоціація». Включення представників бібліотечної спільноти вкотре підкреслює їхню важливість у забезпеченні відкритого доступу до наукових публікацій. Координатором проєкту Open4UA є Національний університет «Львівська політехніка». Основні завдання проєкту:

1. Сприяння національним перетворенням у галузі відкритої науки з метою оновлення системи вищої освіти та інтеграції в Європу шляхом підтримки законодавчих змін, що базуються на досягнутому суспільному консенсусі.

2. Запровадження сучасних практик, розроблення рекомендацій та механізмів для реформування системи оцінювання наукової діяльності з акцентом на пріоритетність відкритої науки на національному рівні під час державної атестації закладів вищої освіти та оцінки наукових проєктів.

3. Сприяння інституційним змінам у сфері відкритої науки та покращення оцінювання наукової діяльності в закладах вищої освіти шляхом створення та тестування відповідних інструментів [24].

На початковому етапі проєкту було здійснено дослідження, яке показало, що, враховуючи чинні дослідницькі практики та культуру, подальше вдосконалення національного законодавства, інституційних стратегій і внутрішніх документів, є менш актуальним порівняно з необхідністю становлення розгалуженої науково-дослідницької інфраструктури та забезпечення додаткових фінансових ресурсів [140].

28 жовтня 2024 р. учасники консорціуму провели другий семінар з формування національного консенсусу щодо відкритої науки в межах проєкту Open4UA. Семінар був зосереджений на результатах скринінгу національного законодавства для виявлення напрямів удосконалення відповідно до принципів відкритої науки та забезпечення їхньої конгруентності. Учасниками проєкту було запропоновано зміни до законодавчих актів щодо реалізації відкритої науки, зокрема до законів України «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про науково-технічну інформацію», «Про інформацію», «Про авторське право та суміжні права». Серед запропонованих змін було удосконалення та розширення визначення поняття «науково-технічної інформації» із введенням понять «дослідницькі дані», «метадані», «результати наукових досліджень». Доповнено названий перелік понять також введенням поняття «відкритий доступ», а також регулювання використання глибинного аналізу тексту та даних штучним інтелектом.

Особливе місце у зусиллях щодо відкритості займають локальні ініціативи на рівні установ, а іноді й окремих інститутів чи структурних підрозділів. Українські університетські бібліотеки стали піонерами у популяризації руху за відкритий доступ. Міжнародний реєстр ROARMAP станом на листопад 2024 р. нараховує 24 зареєстровані політики відкритого доступу, з яких 23 є інституційними, що рекомендують дослідникам

забезпечити доступ до їх рецензованих статей через репозитарії відкритого доступу. Проте такі політики носять рекомендаційний характер, без зобов'язань обов'язковості. Нова хвиля підтримки відкритого доступу з'явилася із впровадженням інституційних політик відкритої науки, після затвердження Кабінетом Міністрів України розпорядження «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки». Уже через місяць 1 листопада 2022 р. ратифіковано Наказ № НОН337/2022 «Про затвердження та реалізацію Політики відкритої науки в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», започаткувавши реалізацію політики відкритої науки серед університетів України. У частині 4 «Доступ до наукових результатів Університету» зазначено, що усі наукові результати університету повинні знаходитися у відкритому доступі з моменту публікації на правах ліцензії Creative Commons (CC-BY – Зазначення Авторства або CC-BY-ND/NC – Зазначення Авторства – Некомерційна – Без Похідних) [63].

Наслідуючи цей приклад, 29 червня 2023 р. ключові положення політики відкритої науки прийнято ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Чільне місце у документі посідає забезпечення відкритого доступу до результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень та науково-технічної інформації [52].

У грудні 2024 р. Політику відкритої науки було прийнято внутрішньо переміщеним Бердянським державним педагогічним університетом. Сутність політики було розкрито в трьох взаємопов'язаних документах:

1. Стратегії розвитку відкритої науки (місія, візія, стратегічні цілі та основні принципи впровадження відкритої науки).

2. Дорожня карта впровадження стратегії розвитку відкритої науки, яка описує конкретні етапи, завдання, ключові показники ефективності (KPIs), ресурси та механізми моніторингу.

3. Перспективний план впровадження стратегії розвитку відкритої науки, що деталізує короткострокові заходи, які необхідно виконати для досягнення визначених цілей [296].

Необхідність впровадження принципів відкритої науки підтримала і Національна Академія наук України. 29 листопада 2023 р. Президія Національної академії наук України схвалила «Концепцію впровадження європейських принципів відкритої науки в НАН України». Цей документ визначає Стратегію академії щодо запровадження відкритої науки, окреслюючи ключові цілі, принципи, пріоритетні завдання та основні напрями діяльності на період 2023–2030 рр. [67; 36]. Розуміючи, що відкритість наукової системи неможлива без цифрової інфраструктури, більшість заходів, передбачених Стратегією, було зосереджено на її покращенні та удосконаленні. Ця інфраструктура включає кілька ключових компонентів: Портал відкритої науки НАН України, який є центральним відправним пунктом доступу (хабом) до всіх інших підсистем; універсальна видавнича платформа журналів НАН України, що забезпечує перехід наукових періодичних видань на формат відкритого доступу; Репозитарій наукових текстів НАН України, призначений для цифрового збереження наукових текстів та метаданих публікацій; репозитарій відкритих даних НАН України, який дозволяє розміщувати, обмінюватися та повторно використовувати дослідницькі дані за умов відкритого доступу; Архів препринтів НАН України, що забезпечує відкритий доступ до наукових статей, підготовлених до публікації, а також тих, що вже прийняті до друку, з метою оперативного закріплення пріоритетності наукових результатів; Харвестер відкритої науки НАН України, який агрегує публікації з журналів відкритого доступу та електронних бібліотек, інтегруючи їх у європейські та міжнародні пошукові системи [67].

Наказом МОН України № 94 від 24.01.2025 р. створено робочу групу з розгляду питань щодо внесення змін до «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Метою цієї ініціативи є реформування

критеріїв відбору та оцінки якості наукових видань з урахуванням відповідності видавничим стандартам і принципам академічної доброчесності.

До складу робочої групи увійшли представники бібліотек Оксана Бруй, заступник генерального директора Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, президентка Української бібліотечної асоціації та Тетяна Ярошенко, заступник директора з наукової роботи Державної науково-технічної бібліотеки України.

Таким чином, починаючи з 2007 року, в Україні розпочався процес формування та удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази для створення розгалуженої цифрової інфраструктури, що забезпечує впровадження принципів відкритого доступу в структуру наукових комунікацій, зокрема, започаткування національного репозитарію академічних текстів, створення Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS», організації спільних консорціумів в рамках проєктної діяльності. Цей процес спирався на зарубіжний досвід, зокрема директиви, ініціативи, рекомендації та процедури Європейського Союзу, наявні національні практики ВД в окремих країнах ЄС. В національному законодавстві завдяки євроінтеграційному поступу розширилося законодавче поле нормативних актів таким поняттям як «дорожня карта», одним із перших із зазначеного різновиду нормативних документів, присвячених інтеграції України до Європейського дослідницького простору. Враховуючи національні пріоритети розвитку законодавчого механізму, було розпочато створення багатокомпонентної та багаторівневої структури, підмурком якої стали стратегічні документи, зокрема щодо якісних змін бібліотечних установ, спрямованих на забезпечення доступу до наукової інформації шляхом створення інституційних репозитаріїв, започаткування розроблення концепцій відкритого доступу Національними галузевими академіями України та окремими закладами вищої освіти.

Законодавчо-нормативне регулювання відкритого доступу в Україні має такі особливості: по, перше, прийняття стратегічних документів щодо

розвитку засад інформаційного суспільства підготовлює основу для регулювання стратегічних засад бібліотек в контекст цілей сталого розвитку в довготривалій перспективі. По-друге, законодавчо закріплено основні елементи науково-дослідницької інфраструктури відкритого доступу. І, по-третє, розроблено законодавчий механізм реалізації та адаптації положень відкритого доступу через започаткування відповідних інституцій, упровадження локальних практик відкритого доступу на національному рівні.

3.2 Бібліометричний аналіз потоку наукових статей українських вчених у журналах відкритого доступу

Бібліометричні дослідження потоку наукових публікацій відкритого доступу є важливим інструментом для оцінки та моніторингу впровадження практик відкритої науки, дозволяючи систематично аналізувати тенденції розвитку наукових напрямів, розподіляти дослідження за різними галузями знань, а також визначати ключові аспекти, що сприяють або гальмують імплементацію практик відкритого доступу в систему наукових комунікацій.

Бібліометричні дослідження дають змогу виявити ефективність політик й інструментів відкритого доступу, а також зрозуміти, як вони впливають на наукову комунікацію та розвиток наукових традицій у різних дисциплінах. До того ж вони також допомагають науковцям, бібліотекарям та урядовцям приймати обґрунтовані рішення щодо підтримки ініціатив відкритої науки та сприяють інтеграції таких практик у національні наукові системи. Однак проведені в Україні наукові розвідки в цьому контексті мають локальний характер, тому було проведено бібліометричне дослідження потоку наукових публікацій відкритого доступу на основі аналізу авторитетних баз даних Dimensions, WoS та Scopus. Результати бібліометричного аналізу дозволили оцінити наявний стан, виявити основні тенденції та дати пропозиції для покращення практик відкритої науки в Україні [199; 196].

Результати бібліометричних досліджень обумовлені низкою стрижневих чинників, а саме: по-перше, різні джерела мають власні критерії індексації та охоплюють видовий та тематичний спектр видань, як-от: періодичні видання, матеріали конференцій, монографічні дослідження, що безпосередньо впливає на кількісні і якісні показники типовидового складу публікацій, що досліджуються. По-друге, темп оновлення даних має суттєве значення. Одні бази оновлюються частіше, тоді як інші можуть затримувати індексацію нових публікацій або цитувань, що впливає на актуальність та точність результатів. По-третє, унормування підходу до авторських афіліацій також мають вагоме значення. Різні бази можуть по-різному враховувати зміни афіліацій авторів, об'єднувати або розділяти профілі дослідників, а також класифікувати типи документів, що може також впливати на точність аналізу.

У таблиці 3.1 представлено кількість статей, опублікованих науковцями, афілійованими з українськими університетами та науковими установами у період з 2012 до 2021 рр. Із трьох баз даних Dimension індексує найбільшу кількість публікацій – 153 299, а WoS найменшу – 85 867.

Таблиця 3.1.

Розподіл потоку наукових статей українських авторів у Dimensions, WoS та Scopus у період з 2012 по 2021 рр.

Джерело даних	Статті у нац. журналах	% Статей у нац. журналах	Статті у зарубіжних журналах	% Статей у зарубіжних журналах
Dimensions	76,816	50,1	76,483	49,9
WoS	26,886	31,3	58,981	68,7
Scopus	31,559	32	67,124	68

Рівень унікальності публікацій у кожній із баз даних зображено на Рис. 3.1.

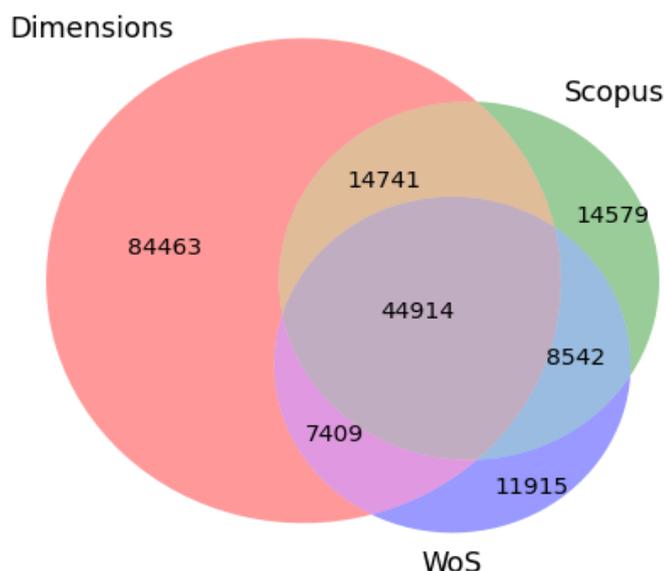

Рис. 3.1. Діаграма Венна, що ілюструє кількість унікальних та дублетних статей, опублікованих науковцями, що афілійовані з українськими університетами та науковими установами, у період з 2012 до 2021 рр. за даними Dimensions, WoS та Scopus

За результатами бібліометричного аналізу встановлено, що 44,914 статей представлено в усіх трьох базах даних, що складає 29,6 % від загальної кількості; статей, проіндексованих Dimensions, виявилось 54,1 % у Scopus та 61,7 % у WoS. Найбільшу частку унікальних публікацій зафіксовано у Dimensions: 55,7 % її контенту не індексувалось ні у WoS, ні у Scopus. Для порівняння, частка унікальних статей у Scopus становила 17,6 %, а в WoS – 16,4 %. З огляду на такі дані про розподіл статей у зазначених базах, стає очевидним, що використання лише однієї з наукометричних баз для бібліометричних досліджень не може забезпечити репрезентативності результатів [199].

У період з 2012 до 2021 рр. авторами, афілійованими з українськими університетами та науковими установами, опубліковано 186 000 унікальних наукових статей. З цих публікацій 51,2 % ($n = 95\,227$) були опубліковані у національних журналах, тоді як 48,8 % ($n = 90\,773$) з'явилися у зарубіжних

виданнях. Дослідження виявило значне зростання кількості наукових статей з 7 365 у 2012 р. до 35 463 у 2021 р. Найвищий темп зростання було зафіксовано у 2015 р., який становив 26,3 %.

На рисунку 3.2 представлено кількість публікацій у відкритому доступі, яка за досліджуваний період становить 71,5 % ($n = 133\ 003$). Цей показник є досить високим з огляду на відсутність прямої фінансової підтримки з боку держави в Україні. Для порівняння, у 2020 р. частка публікацій відкритого доступу у Великій Британії становила 74 % [270], а в Нідерландах у 2022 р. цей показник сягав 89 % [261].

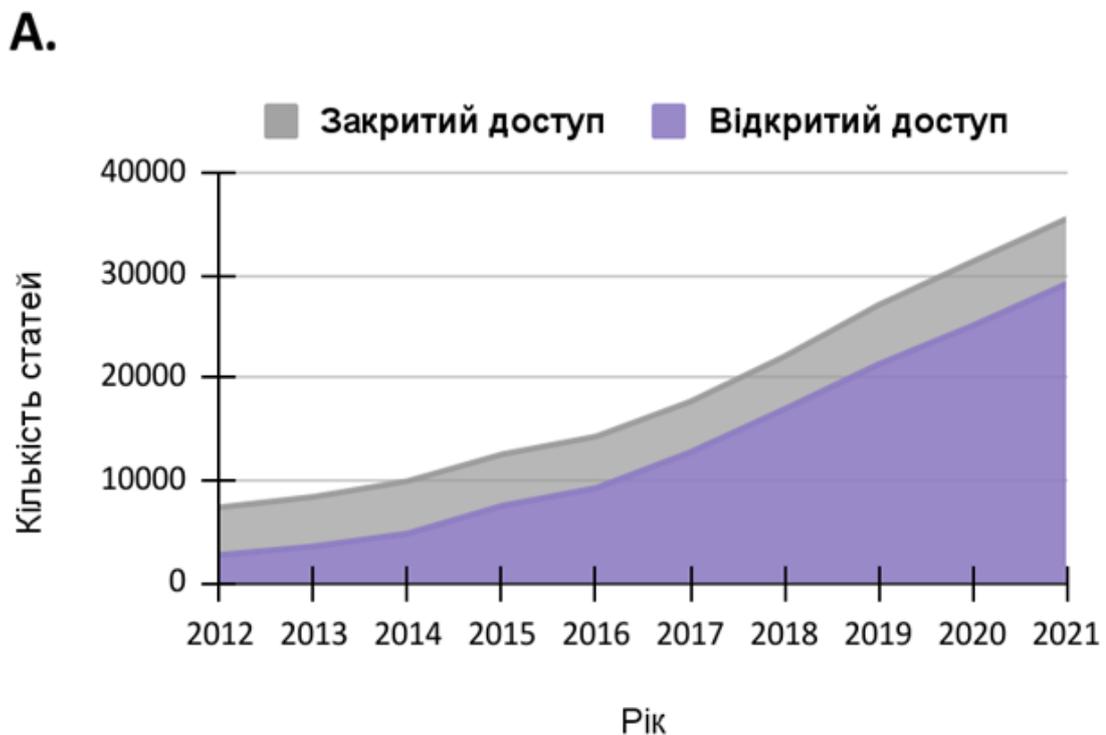

Рис. 3.2. Кількість публікацій українських науковців у відкритому доступі у період з 2012 до 2021 рр.

Показник публікацій відкритого доступу варіюється від 37,1 % ($n = 2\ 730$) у 2012 р. до 82,1 % ($n = 29\ 131$) у 2021 р.

Дослідники А. Мадді, Е. Лардро, Д. Сапінью характеризують високий рівень відкритого доступу до наукових публікацій у країнах Східної Європи як своєрідний феномен, що став можливим завдяки активному залученню

наукових закладів, у тому числі і бібліотек, до адвокації принципів відкритого доступу [222].

На рисунку 3.3 проілюстровано, що 48,4 % ($n = 89\,939$) від загальної кількості публікацій відкритого доступу були опубліковані на умовах золотого шляху відкритого доступу. Другою за обсягом була категорія бронзового ВД, на яку припало 12,6 % ($n = 23\,471$) статей. Найменш поширеними виявилися категорії гібридного ВД та зеленого ВД, у яких було опубліковано відповідно 5,6 % ($n = 10\,473$) і 4,9 % ($n = 9\,120$) статей.

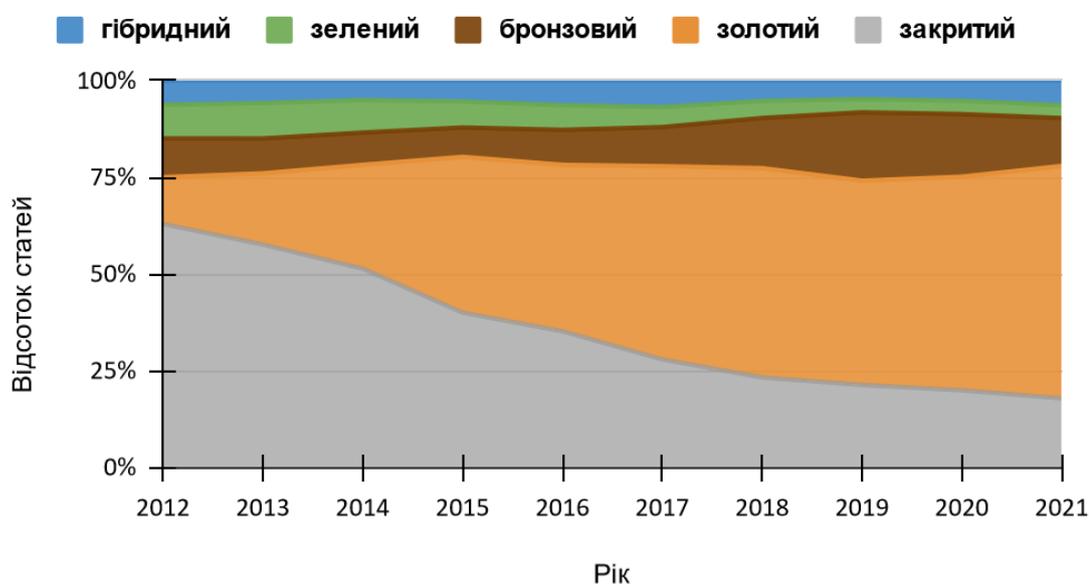

Рис. 3.3. Розподіл наукових публікацій за типами відкритого доступу у період з 2012 до 2021 рр.

Частка публікацій на умовах зеленого шляху ВД знизилася з 8,7 % ($n = 642$) у 2012 р. до 3,4 % ($n = 1\,193$) у 2021 р., тоді як популярність золотого ВД значно зросла з 12,1 % ($n = 892$) у 2012 р. до 60,1 % ($n = 21\,309$) у 2021 р.

Водночас 64,8% ($n = 58\,245$) від усіх публікацій у категорії золотого ВД, опублікованих між 2012 і 2021 роками, з'явилися у національних журналах.

Дослідження розподілу публікацій відкритого доступу за галузями знань показало, що найвищий відсоток відкритих публікацій був у галузі

гуманітарних наук із показником 89,7 % (n = 10 237). Другу сходинку згори займають соціальні науки з показником 88,5 % (n = 33 862). Категорії медичних і наук про здоров'я (n = 17 694) та аграрні науки (n = 3 596) також мали високий показник статей, опублікованих у відкритому доступі – по 76,1 % у кожній із цих категорій. Щодо мультидисциплінарної галузі, то частка публікацій ВД становила 67,8 % (n = 10 802). Найнижча частка статей ВД припала на природничі науки та науки у галузі інженерії та технологій із показниками 57,3 % (n = 14 914) та 55,7 % (n = 29 634) відповідно.

Рисунок 3.4 детальніше ілюструє розподіл статей відкритого доступу на рівні галузей знань та видів відкритого доступу.

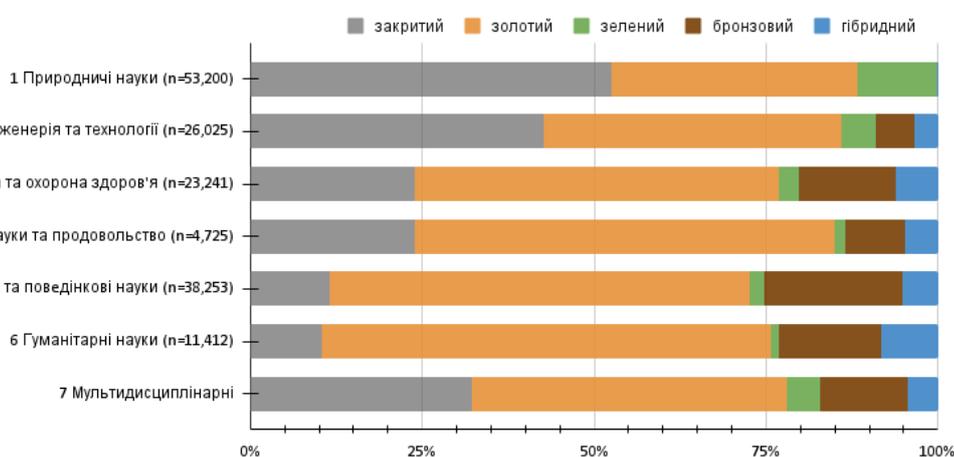

Рис. 3.4. Розподіл статей відкритого доступу за галузями знань та типами відкритого доступу

Золотий тип ВД переважав у всіх категоріях, коливаючись від найвищого показника 65,4 % (n = 7 463) в гуманітарних науках до найнижчого – 30 % (n = 15 978) у природничих. Другу за величиною частку займав бронзовий тип ВД, на який припадало 20,1 % (n = 7 672) в соціальних науках, 14,9 % (n = 1 699) в гуманітарних науках, 14,1 % (n = 3 278) в медичних науках і науках про здоров'я, 12,8 % (n = 2 041) у мультидисциплінарних, 9,7 % (n = 5 183) у природничих науках, 8,7 % (n = 412) в аграрних науках та 5,7 % (n = 1 473) у галузі інженерії та технологій. Щодо зеленого типу ВД, результати дослідження показали наступний результат: 9,8 % (n = 5 219) у

природничих науках, 4,9 % (n = 1 280) у галузі інженерії та технологій, 4,7 % (n = 756) у мультидисциплінарних дослідженнях, 2,9 % (n = 680) у медичних науках і науках про здоров'я, 2,2 % (n = 838) у соціальних науках та 1,2 % (n = 138) у гуманітарних науках.

Для глибшого розуміння практик поширення наукових публікацій у відкритому доступі та уподобань українських науковців представлено їх розподіл у національних фахових виданнях та зарубіжних журналах (Таблиця 3.2).

Таблиця 3.2.

Особливості розподілу статей за галузями знань, опублікованих в національних та зарубіжних журналах відкритого доступу

Галузь знань	Публікації у національних журналах		Публікації ВД у національних журналах		Публікації у іноземних журналах		Публікації ВД в іноземних журналах	
	кількість	відсоток	кількість	відсоток	кількість	відсоток	кількість	відсоток
Природничі науки	19,603	36.8%	14,341	48.4%	33,594	63.2%	15,290	51.6%
Інженерія та технологія	11,912	45.8%	9,187	61.6%	14,121	54.2%	5,730	38.4%
Медицина та охорона здоров'я	10,553	45.4%	8,998	50.9%	12,688	54.6%	8,696	49.1%
Аграрні науки	2,907	61.5%	2,161	60.1%	1,818	38.5%	1,435	39.9%
Суспільні та поведінкові науки	23,477	61.4%	21,742	64.2%	14,776	38.6%	12,120	35.8%
Гуманітарні науки	8,0687	70.7%	7,654	74.8%	3,339	29.3%	2,583	25.2%
Мультидисциплінарні	7,510	47.1%	6,287	52.2%	8,421	52.9%	4,515	41.8%

Разом	84,030		70,370		88,757		50,369	
--------------	---------------	--	---------------	--	---------------	--	---------------	--

Результати демонструють, що 60,9 % (n = 81 026) від загальної кількості статей ВД було опубліковано у національних журналах. Кількість статей ВД у національних журналах почала перевищувати кількість статей ВД у закордонних виданнях, починаючи з 2017 р. У 2018 р. частка публікацій ВД у національних журналах досягла свого піку і дорівнювала 67,1 % (n = 11 361).

Крім того, частка статей ВД, опублікованих у національних журналах, перевищувала кількість статей ВД у закордонних журналах у всіх галузях знань, за винятком природничих наук. Зокрема, в галузі гуманітарних наук частка статей ВД у національних журналах сягала 74,8 % (n = 7 654). У галузі суспільних та поведінкових наук цей показник становив 64,2 % (n = 21 742), в галузі інженерії та технологій – 61,6 % (n = 9 187), серед аграрних наук – 60,1 % (n = 2 161), у мультидисциплінарних дослідженнях – 52,2 % (n = 6 287), а в медичних і науках про здоров'я – 50,9 % (n = 8 998).

На рисунку 3.5 видно, що лідерами за кількістю публікацій виявилися великі комерційні видавці, серед яких Springer 7,9 % (n = 14 652) та Elsevier 6,9 % (n = 12 742). Виявлено, що 70,1 % статей, опублікованих у Springer українськими авторами, поширюється на умовах передоплати. Для Elsevier цей показник склав 64,9 %. «Найзакритішим» видавництвом виявилось Pleiades Publishing, 95,2 % (n = 4 717) статей українських науковців якого виявилися в закритому доступі. Сім із десяти найбільш популярних видавництв виявилися національними видавництвами та університетськими друкарнями з високим рівнем публікацій з відкритим доступом. Наприклад, 4,9 % (n = 9 078) статей видавництва «Укрінформ Наука» знаходяться у відкритому доступі, з яких 42,6 % (n = 3 865) поширені на умовах золотого ВД, 22,5 % (n = 2 039) – бронзового ВД, 10 % (n = 906) – зеленого та 9,2 % (n = 833) – гібридного ВД.

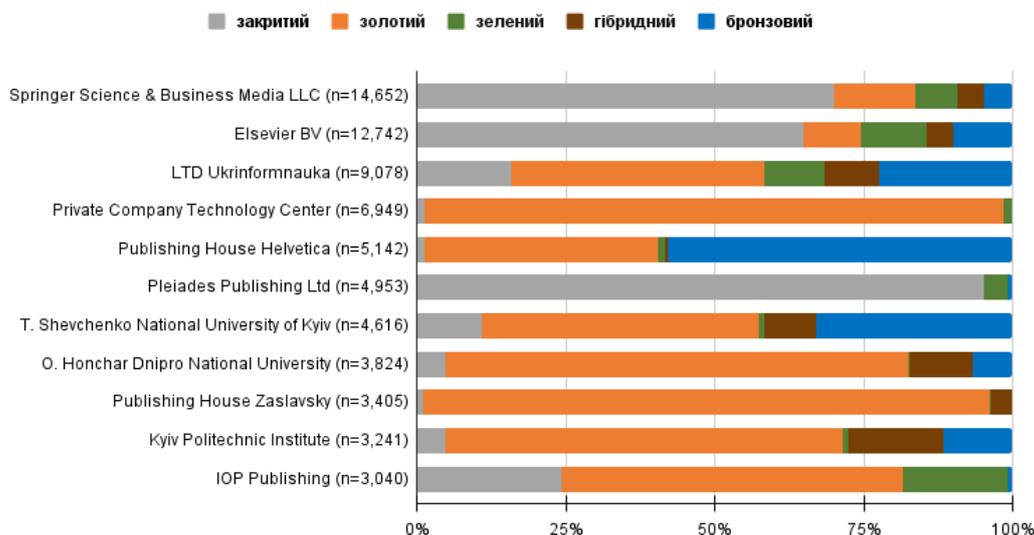

Рис. 3.5. Рейтинг 11 видавництв за кількістю опублікованих публікацій українських науковців

Приватне підприємство «Технологічний Центр», на яке припало 3,7 % ($n = 6\,949$) статей, мало 97,1 % ($n = 6\,750$) публікацій у відкритому доступі і лише 1,3 % ($n = 87$) – у закритому. Видавництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та Київського національного політехнічного університету переважно представляв контент відкритого доступу. Частка публікацій з платним доступом становила 10,9 % для Київського національного університету імені Тараса Шевченка та 4,8 % для Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та Київського національного політехнічного університету.

Щодо відкритих репозитаріїв і практик самоархівування статей, то найпопулярнішим репозитарієм серед українських дослідників був arXiv університету Корнелла із часткою публікацій 39,6 % ($n = 3,376$) від усіх заархівованих статей (Таблиця 3.3). Наступну сходинку зайняв репозитарій Національної академії наук України із часткою 14,1 % записів ($n = 1,206$).

Також до рейтингу потрапили два інституційні репозиторії українських університетів: відкритий інституційний репозитарій Сумського державного університету з 4,4 % (n = 377) та відкритий репозитарій Харківського політехнічного інституту, на який припав 1 % (n = 86) публікацій [199].

Таблиця 3.3.

**Репозитаріїв для самоархівування праць
українських дослідників**

Репозитарій	К-сть статей	Відсоток статей
arXiv (Cornell University)	3,376	39.6
The scientific electronic library of periodicals of the National Academy of Sciences of Ukraine	1,206	14.1
Electronic Sumy State University Institutional Repository	377	4.4
Europe PMC	367	4.3
HAL– Hyper Articles en Ligne	199	2.3
RePEc: Research Papers in Economics	90	1.1
eNTUKhPIIR (Kharkiv Polytechnic Institute)	86	1
Repository of the Academy Library (Library of the Hungarian Academy of Sciences)	87	1
Red Federada de Repositorios Institucionales de Publicaciones Científica – LA Referencia	73	0.9
MPG.PuRe (Max Planck Society)	63	0.7
Інші	2,603	30.5

Таким чином, бібліометричний аналіз потоку статей українських науковців, опублікованих в журналах відкритого доступу в період з 2012 до

2021 рр. дозволив визначити динаміку й темпи приросту публікацій, особливості його галузевої, географічної, хронологічної, видавничої структури, розподіл за типами відкритого доступу та інституційних репозитаріїв. Доведено, що з 2018 р. кількість статей українських дослідників, опублікованих в українських журналах відкритого доступу, почала стабільно перевищувати кількість статей в зарубіжних журналах, що свідчить про прискорення темпів імплементації руху за відкритий доступ в Україні.

Зелений тип відкритого доступу відіграв ключову роль у запровадженні практик руху за відкритий доступ в Україні. За фінансової підтримки міжнародних донорів перші проєкти зі створення інституційних репозитаріїв (IP) було реалізовано у 2008 р. [93]. З метою полегшення доступу до наукової інформації Житомирський державний університет імені Івана Франка у 2009 р. запустив ОАІ гарвестер, який дозволяє здійснювати пошук серед відкритих репозитаріїв. Станом на 2012 р. кількість репозитаріїв зросла до 23, з яких 17 були активними та містили наукові документи [298].

Відповідно до даних «Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA)» (2018 р.), що затверджено колегією МОН України 22 березня 2018 р. у розділі, присвяченому пріоритету 5 «Оптимальний обмін та трансфер наукових знань» зазначено, що «в Україні станом на початок вересня 2017 р. у закладах вищої освіти та наукових установах функціонує 65 репозитаріїв. Проте відсутність доступу до світових наукових цифрових інфраструктур (до світової бази знань, обчислювальних сервісів) негативно впливає на українську науку. Цифровий порядок денний України до 2020 р. серед основних завдань містить «гармонізацію національних наукових ініціатив з європейськими та світовими». Зокрема, передбачається підключення українських наукових цифрових інфраструктур до європейських та використання потенціалу української науки для нових розробок, що матимуть відчутний ефект для економіки, внутрішнього ринку та становлення інноваційної інфраструктури країни» [14].

Однак за останні 10 років розвиток репозитаріїв в Україні значно прискорився. На початку 2020-х рр. в країні вже активно функціонувало 99 інституційних репозитаріїв, переважна більшість яких формувалася та управлялася бібліотеками закладів вищої освіти. Ці репозитарії зберігали дисертації, наукові статті, матеріали конференцій і звіти, виконуючи важливу роль не лише в забезпеченні відкритого доступу до результатів досліджень, а й у формуванні університетських рейтингів [206].

На початок 2025 р. у міжнародному Реєстрі репозитаріїв відкритого доступу зареєстровано всього 138 інституційних репозитаріїв, що належать університетським бібліотекам України. Це свідчить про те, що лише 50 % українських ЗВО мають репозитарії, які реально реалізують принципи відкритого доступу та підтримують високий рівень видимості контенту, який в них зберігається.

Належна підтримка видимості IP є надзвичайно важливою для формування сталої, відкритої та доступної інфраструктури збереження й поширення результатів наукових досліджень. З огляду на постійне зростання обсягів наукової літератури та навчальних ресурсів особливої актуальності набуває питання відшукуваності та видимості інституційних репозитаріїв.

У ході дослідження було відібрано 81 діючий відкритий інституційний репозитарій. Із них 80 належало закладам вищої освіти, а один – науково-дослідній установі (Національній академії педагогічних наук України). За регіонами найвищу концентрацію IP, зокрема (15), було зафіксовано у Києві, який є столицею і провідним науково-освітнім центром країни зі 137 закладами вищої освіти та 140 науковими установами. Другу позицію посідає Харківська область, де виявлено 12 інституційних репозитаріїв серед 36 закладів вищої освіти. Натомість Закарпатська область виявилася єдиною областю, де не функціонує жодного інституційного репозитарію, попри наявність 11 закладів вищої освіти.

Дослідження щодо використання постійних ідентифікаторів IP засвідчило, що 87,7 % інституційних репозитаріїв включають синтаксис

Handle у своїх URL-адресах. Водночас наявність такого синтаксису не обов'язково свідчить про коректне або повноцінне застосування системи Handle. Як зазначено в документації DSpace, деякі репозитарії можуть відображати ідентифікатори, схожі на Handle, без їхньої офіційної реєстрації в системі Handle.net, проте вони мають обмежене функціонування та є недовірними за межами локального середовища. Це підтверджено результатами проведеного аналізу, адже лише 2,8 % репозитаріїв ($n = 2$) мали повністю налаштовану систему Handle з активованими та функціональними ідентифікаторами. Зокрема, це репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія» та цифровий репозитарій Українського католицького університету.

Використання IP постійних ідентифікаторів авторів ORCID також виявилось обмеженим: лише 6 із 81 репозитарію (7,4 %) інтегрували ORCID у свою систему.

Оцінка використання альтернативних метрик репозитаріями засвідчила наявність бейджів Altmetric, Dimensions та PlumX лише в одному з них – Інституційному репозитарії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (eKNUTSHIR). Водночас в українських репозитаріях спостерігається високий рівень впровадження протоколу OAI-PMH для обміну метаданими. Як було виявлено у ході дослідження, 90 % репозитаріїв успішно пройшли валідацію, що свідчить про належну інтеоперабельність та відповідність стандартам.

Щодо показників доменного авторитету репозитаріїв, більшість із них мають значення в межах 35–45, що свідчить про помірний рівень вебприсутності. Водночас зафіксовано поодинокі випадки, коли окремі репозитарії суттєво вирізняються дуже високими або, навпаки, дуже низькими показниками DA. Найвищий рівень доменного авторитету – 64 було зафіксовано у Електронному інституційному репозитарії Харківського національного педагогічного університету.

Результати проведеного аналізу вказують на низку структурних і технічних недоопрацювань, а також на відсутність узгоджених стратегій підтримки інституційних репозитаріїв, забезпечення їх видимості, інтеграції в глобальні інформаційні системи та індексації наукового контенту. Обмеженим залишається також представлення різних типів документів у репозитаріях. За кордоном поширеною є практика, коли інституційні репозитарії забезпечують збереження та доступ до документів у різних форматах, зокрема текстових, графічних, аудіовізуальних матеріалів та наборів даних [53]. У цьому контексті ключова роль належить саме бібліотечно-інформаційним працівникам. Вони можуть ініціювати технічну модернізацію інституційних репозитаріїв, впроваджувати інтеграцію з міжнародними ідентифікаторами, зокрема ORCID, а також забезпечувати підвищення видимості репозитаріїв шляхом покращення якості метаданих та сприяння індексації в авторитетних міжнародних агрегаторах. Окрім того, активна участь бібліотечних фахівців у національних та міжнародних професійних спільнотах створює можливості для обміну досвідом, впровадження кращих практик та посилення інституційного потенціалу, що є важливою передумовою для формування сталої, інтероперабельної інфраструктури відкритої науки в Україні.

Серед українських закладів вищої освіти поширеною є практика, коли саме бібліотекарі відповідають за наповнення інституційного репозитарію та управління його колекціями, тоді як технічна підтримка системи покладається на IT-відділ. У багатьох випадках IT-спеціалісти не мають достатніх знань щодо специфіки наукової комунікації, що ускладнює впровадження необхідних технічних оновлень й інтеграцій. Як наслідок, репозитарії не використовують повністю свій потенціал для забезпечення видимості наукового контенту, зокрема через відсутність підтримки альтметрик, індексації в міжнародних агрегаторах або використання постійних ідентифікаторів. Це підкреслює потребу у тіснішій співпраці між бібліотечно-інформаційними працівниками та технічними фахівцями.

Отже, потік наукових статей українських дослідників в журналах відкритого доступу має виразну двокомпонентну структуру, що охоплює зарубіжний і вітчизняний сегменти: у першому – переважають англomовні публікації, переважно в галузях гуманітарних, природничих, технічних і медичних наук, а також наявна закономірність до оприлюднення результатів досліджень у виданнях комерційних видавництв Springer та Elsevier; сегмент національних журналів відкритого доступу має гуманітарно-суспільне спрямування та характеризується обмеженою індексацією у міжнародних базах даних і недостатньою фінансовою та технічною підтримкою, в той же час він тяжіє до національних видавництв та університетських друкарень з високим рівнем публікацій з відкритим доступом. Водночас цей сегмент розвивається завдяки ініціативам бібліотек закладів вищої освіти, які відіграють активну роль в адвокації відкритого доступу, забезпечуючи функціонування інституційних репозитаріїв.

3.3 Особливості бібліотечного сервісу бібліотек ЗВО України щодо підтримки практик відкритого доступу

Бібліотекарі академічних і бібліотек ЗВО України відіграють ключову роль у розвитку відкритої наукової комунікації, будучи провідниками, прихильниками та експертами з впровадження практик відкритої науки. Праці та практичний досвід директорки наукової бібліотеки Українського державного університету науки і технологій Т. Колесникової засвідчують, що трансформація бібліотечних сервісів відбувається під впливом парадигми відкритої науки, розвитку моделей машинного навчання та штучного інтелекту, що зумовлює зміну підходів до ліцензування контенту відкритого доступу, управління науковими даними, підтримки публікаційної діяльності науковців та забезпечення відкритого доступу до результатів досліджень у правомірний спосіб.

Дослідниці О. Воскобойнікова-Гузєва та Н. Терещенко, аналізуючи ціннісні орієнтири стратегічного розвитку університетських бібліотек, виявили, що відкритість є ключовим вектором розвитку бібліотечного сервісу. Вона проявляється через підтримку принципів академічної свободи, забезпечення відкритого доступу до колекцій і власних електронних ресурсів, а також через інтеграцію бібліотечних пошукових систем із наявними платформами та агрегаторами [9].

Т. Колесникова виокремлює поступове зростання популярності бібліотечно-видавничих сервісів серед бібліотечних послуг університетських бібліотек України, які розвиваються у відповідь на потреби академічної спільноти [35]. Дослідниця зазначає, що лише незначна кількість закладів вищої освіти надає такі бібліотечні видавничі послуги. До них належать бібліотеки Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Національного авіаційного університету, Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова. Починаючи з 2021 р., Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна входить до складу Українського державного університету науки і технології як навчально-науковий інститут «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту». У 2011 р. його наукова бібліотека впровадила нову модель послуг – Бібліотечне видавництво. Ця ініціатива була спрямована на підтримку науковців та освітян через надання видавничих послуг безпосередньо в межах бібліотеки. Вона охоплювала підготовку, редагування та розповсюдження наукових і навчальних матеріалів, забезпечуючи дослідникам доступ до якісних публікаційних ресурсів і сприяючи розвитку відкритого доступу. Реалізація та становлення цього напрямку стали можливими завдяки активному залученню бібліотекарів до таких видів діяльності:

- підтримка редакційно-видавничих процесів двох наукових журналів: «Антропологічні виміри філософських досліджень» та «Наука та прогрес транспорту»;

- адміністрування системи сайтів наукових періодичних видань університету (<https://library.ust.edu.ua/uk/articles/electronic-journals>) на платформі OJS.

Станом на 2014 р. спектр послуг бібліотеки в межах нового напрямку значно зріс і охоплював такий перелік:

- технічна підтримка платформи OJS;
- навчання технічного персоналу університетських наукових періодичних видань роботі з OJS, з урахуванням постійного оновлення функціональних можливостей платформи;
- розробка дизайну сайтів наукових періодичних видань;
- координація авторських статей;
- послуги бібліографів, перекладачів, фахівців з авторського права та ліцензування матеріалів;
- оцифрування та довготривале зберігання електронних архівів;
- забезпечення процесу індексування наукових статей у міжнародних інформаційних системах та індексах;
- просування та реклама журналів;
- реєстрація видань в Ulrichsweb global serials directory та одержання на них унікальних міжнародних стандартних номерів ISSN для друкованих та електронних версій журналів;
- присвоєння унікальних ідентифікаторів цифрових об'єктів для нових та архівних публікацій;
- консультаційна підтримка авторів у реєстрації та заповненні профілю ORCID;
- проведення науково-практичних тренінгів щодо вибору видання для поширення результатів у відкритому доступі [35].

Цей досвід варто запозичувати всім бібліотекам ЗВО України, адже він сприятиме поширенню інструментів та сервісів відкритого доступу.

Відділ інформаційних технологій Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка займається підготовкою бібліотечних видань до друку, зокрема комп'ютерним набором, редагуванням, версткою, скануванням та обробкою ілюстративного матеріалу. У межах цієї діяльності здійснюється випуск низки серійних видань, серед яких: Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології», Біобібліографія вчених ЛНУ, Українська біобібліографія. Нова серія, Дрібненька бібліотека, серія Doctor Honoris Causa, Каталоги книгозбірні, Мемуари і документи. Окрім серійних випусків, підготовлено низку окремих видань, зокрема чотиритомну працю «Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження», монографію Б. З. Якимовича «Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти», а також «Словник термінів мистецтва: французько-український, українсько-французький» М. Якуб'як [16].

Впровадження моделі Бібліотечного видавництва подекуди стикається зі скептичним або негативним сприйняттям з боку традиційних видавництв, особливо на початкових етапах. Видавничі установи нерідко різко реагують на розширення ролі бібліотек як активних учасників науково-видавничого процесу університетів. Основна причина таких суперечностей полягає в тому, що традиційні видавництва орієнтовані на платні (передплатні) моделі розповсюдження наукових результатів, тоді як університетські бібліотеки переважно відстоюють принципи відкритого доступу [78].

З метою ідентифікації ключових напрямів роботи бібліотек ЗВО України для підтримки та забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій було відібрано шість закладів вищої освіти, серед яких три здійснюють підготовку бібліотечно-інформаційних спеціалістів, а ще три – першими офіційно ухвалили політику відкритої науки (Таблиця 3.4).

Таблиця 3.4.

Бібліотеки українських ЗВО – об’єкти контент-аналізу вебсайтів у контексті підтримки відкритого доступу

Заклад вищої освіти
Київський національний університет культури і мистецтв <i>Наукова бібліотека КНУКіМ (https://lib.knukim.edu.ua/)</i>
Харківська академія культури і мистецтв <i>Бібліотека (http://lib-hdak.in.ua/)</i>
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка <i>Бібліотека (https://library.kubg.edu.ua/)</i>
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» <i>Науково-технічна бібліотека Г.І. Денисенка (https://www.library.kpi.ua/)</i>
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» <i>Наукова бібліотека УжНУ (https://www.lib.uzhnu.edu.ua/)</i>
Бердянський державний педагогічний університет <i>Бібліотека БДПУ (https://library.bdpu.org.ua/)</i>

Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв є структурним підрозділом провідного закладу вищої освіти України, який, зокрема, спеціалізується на підготовці бібліотечних фахівців. У «Стратегії розвитку Київського національного університету культури і мистецтв на 2023–2028 рр.» зазначено, що стратегічні цілі та завдання університету узгоджуються з пріоритетами національного плану щодо відкритої науки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р. Крім того, у документі підкреслюється, що організація якісного освітнього процесу здійснюється із використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і забезпеченням відкритого доступу до наукових ресурсів. Водночас ані університет, ані бібліотека

КНУКіМ не мають власної розробленої політики відкритого доступу відповідно до вимог Відкритого реєстру політик відкритого доступу (ROARMAP). Власна політика відкритого доступу є важливим інструментом для установи, оскільки вона може бути розроблена з урахуванням його місії, візії та стратегічних пріоритетів. Така політика дає змогу визначити чітку послідовність дій, встановити пріоритети впровадження завдань та окреслити реалістичні часові межі для їхньої реалізації.

Спектр послуг і напрямки роботи, спрямовані на підтримку відкритої наукової комунікації, на сайті бібліотеки представлені через посадові обов'язки бібліотекарів п'яти відділів: «Відділ інформаційних технологій», «Відділ наукової комунікації і публікаційної діяльності», «Науково-методичний відділ», «Редакційно-видавничий сектор» і «Сектор бібліометрії та наукометрії». Так, у Відділі наукової комунікації і публікаційної діяльності посада бібліотекаря відповідає позиції «Scientific Communication Librarian», яка останніми роками стала однією з вузькоспеціалізованих сфер діяльності академічних бібліотек у Північній Америці та Європі [119]. Ці фахівці підтримують науковців і викладачів на всіх етапах проведення наукових досліджень. Серед завдань, які виконує бібліотекар з наукової комунікації КНУКіМ, є:

- надання консультацій щодо вибору наукових журналів, дотримання публікаційної етики, редакційної політики та вимог до оформлення статей у наукових виданнях університету;
- навчання стратегій пошуку інформації у бібліометричних, реферативних і наукометричних базах даних (зокрема, використання булевих операторів);
- сприяння в пошуку експертів у конкретній галузі знань для встановлення потенційного співробітництва чи написання грантових заявок;
- консультації щодо управління даними дослідження;

- особливості використання реферативних менеджерів (Mendeley, Zotero);

- консультування щодо дотримання політики відкритого чи закритого доступу, управління авторськими правами на опубліковані роботи.

Водночас функція надання консультацій щодо отримання ідентифікаторів ORCID ID, Web of Science ResearcherID, Scopus ID належить до компетенції працівників суміжного підрозділу бібліотеки – Сектору бібліометрії та наукометрії. У 2021 р. співробітники відділу надали 576 консультацій зі створення цифрового ідентифікатора науковця ORCID [11].

Редакційно-видавничий сектор забезпечує повний цикл додрукарської підготовки наукової періодики, матеріалів конференцій, наукових і навчально-методичних видань університету. Основні його завдання:

- організація процесів літературного, бібліографічного редагування авторських оригіналів статей, поданих до наукових періодичних видань університету;

- переклад і коректура рукописів;

- редагування перекладів, аналіз та адаптація з урахуванням особливостей мови та лінгвістичних норм;

- перевірка зверстаних видань та усунення наявних помилок;

- формування архіву друкованих примірників наукової періодики університету;

- сприяння якісному оформленню наукових журналів згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України до фахових журналів.

Відділ інформаційних технологій здійснює адміністрування вебсайтів наукових періодичних видань університету, реєструє DOI та передає метадані до реєстраційної агенції Crossref. Варто зауважити, що КНУКіМ видає 14 наукових журналів відкритого доступу, які функціонують на діамантовій бізнес-моделі та не стягують плату ні з авторів, ні з читачів [11]. Цінність постійних ідентифікаторів є визначальною у забезпеченні відшукованості та

ідентифікації матеріалів, а також вони лежать в основі оригінальних принципів FAIR, які сприяють покращенню доступу та повторному використанню цифрових об'єктів. Зокрема, принцип F – відшукуваність (*findability*) є фундаментальним та слугує основою для трьох інших принципів, де A – доступність (*accessibility*), I – інтероперабельність (*interoperability*) та R – повторне використання даних (*reuse*).

Крім того, відділ займається індексуванням наукової періодики університету в міжнародних інформаційно-аналітичних і пошукових системах і базах даних. Цей процес є надважливим, адже забезпечує бібліографічну видимість і відшукуваність результатів наукових досліджень українських авторів та сприяє їх впізнаваності за кордоном.

У розділі «Електронні ресурси» вебсайту бібліотеки представлена повнотекстова колекція «Монографії та навчальні посібники», яка містить колективні та одноосібні наукові монографії, підготовлені співробітниками університету у 2019–2024 рр. Також є доступ до колекції «Матеріали конференцій КНУКіМ». Проте монографіям та збірникам матеріалів конференцій не присвоюється DOI, що негативно впливає на їхню видимість у науковому просторі, ускладнює їхнє цитування та інтеграцію в міжнародні наукометричні бази даних. Відсутність DOI обмежує поширення таких публікацій, знижує їхню доступність для широкої аудиторії дослідників і може впливати на загальну оцінку наукового внеску авторів у відповідних галузях.

Бібліотека Харківської державної академії культури відіграє ключову роль у підготовці фахівців і науковців у сферах культурології, бібліотечно-інформаційної справи, документознавства, туризмознавства та мистецтвознавства, надаючи необхідні ресурси для навчання та супроводу наукових досліджень. Ключовою ініціативою Бібліотеки у напрямі підтримки відкритого доступу до наукових публікацій є забезпечення функціонування відкритого інституційного репозитарію (KhDAK) з метою збереження, систематизації та розповсюдження наукових і освітніх матеріалів, створених викладачами, дослідниками та студентами академії.

У розділі «Інфосупровід науки ХДАК» бібліотека надає інформацію щодо створення та підтримки в актуальному стані профілів дослідника у Google Scholar, ORCID, URIS та ін. інформаційних системах. Бібліотека також допомагає користувачам у пошуку наукових джерел за заданою темою. Для цього користувачі мають заповнити запит у розділі сайту «Пошук наукової інформації». Додатково надається підбірка ресурсів відкритого доступу, включно з онлайн-бібліотеками та пошуковими системами, у розділі «Корисні посилання».

Наукова бібліотека державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» традиційно підтримує та впроваджує практики відкритого доступу через формування та наповнення відкритого інституційного репозитарію. Електронний репозитарій наукових публікацій ДВНЗ «УжНУ» було створено у жовтні 2014 р. як єдиний електронний архів результатів науково-дослідної роботи, публікацій науковців, викладачів, аспірантів і студентів університету, а також дипломних і магістерських робіт здобувачів освіти для їх централізованого зберігання та надання відкритого або обмеженого доступу до них світовій академічній спільноті в онлайн-режимі. Спеціалісти бібліотеки розробили спеціальні тренінги, графіки навчань і програми, а також відеоінструкції для розміщення публікацій у репозитарії викладачами, науковцями та секретарями редакційних колегій періодичних видань університету [84]. Вимоги щодо розміщення матеріалів, авторський договір та інші документи, що регулюють роботу архіву, доступні на сайті бібліотеки.

Крім того, на сайті бібліотеки представлений розділ «Відкрита наука», який містить вкладки «Відкриті освітні ресурси», «Е-журнали», «Е-конференції» та «Е-книги». Цей розділ відіграє важливу роль у впровадженні політики відкритого доступу, забезпечуючи вільний і зручний доступ до наукових та освітніх матеріалів. Він сприяє поширенню знань серед викладачів, науковців і студентів, підтримує академічну комунікацію та інтеграцію в міжнародний науковий простір. Завдяки цьому бібліотека

активно сприяє розвитку відкритої науки, підвищенню видимості наукових досліджень і розширенню можливостей для навчання та співпраці.

Центр наукометрії та інформаційної підтримки досліджень функціонує як окремий підрозділ Наукової бібліотеки ДВНЗ «УжНУ» і займається науковою, наукометричною, бібліометричною та аналітичною діяльністю. Центр забезпечує інформаційну підтримку дослідникам, допомагаючи їм у навігації складним науково-комунікаційним середовищем, а його основна мета – сприяти розвитку наукової комунікації, популяризувати принципи відкритого доступу, проводити аналіз публікаційної активності за допомогою наукометричних і бібліометричних підходів. Крім того, Центр працює над підвищенням видимості та впливовості досліджень, створюючи інфраструктуру для цифрової взаємодії та впроваджуючи сучасні інструменти наукової комунікації. Основними напрямками діяльності Центру є:

- виконання наукових проєктів у галузі наукової комунікації, відкритого доступу, наукометрії та бібліометрії;
- аналітична діяльність з моніторингу та аналізу публікаційної активності науковців та співробітників ДВНЗ «УжНУ», цифровий супровід досліджень, що виконуються в ДВНЗ «УжНУ»;
- управління даними досліджень (організація даних на всіх етапах дослідницького циклу, включно з розповсюдженням та архівуванням результатів досліджень);
- надання консультацій, підготовка тренінгів, презентацій, методичних матеріалів із загальних питань наукометрії та використання наукометричних інструментів у процесі проведення наукових досліджень та формування програми розвитку науково-дослідної роботи установи;
- навчання та консультування з практичних питань використання наукометрії в управлінні науковими дослідженнями;
- навчання та консультування з практичного застосування Web of Science, Scopus, Google Scholar, ORCID тощо;

- підтримка сайту Наукової бібліотеки ДВНЗ «УжНУ», розроблення та впровадження серії онлайн-тренінгів;
- проведення національних і міжнародних науково-практичних конференцій та семінарів, круглих столів, лекцій і публічних дискусій.

Науково-технічна бібліотека Г. І. Денисенка є університетською бібліотекою одного з провідних ЗВО України – Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Початок проєкту зі створення відкритого електронного репозитарію НТУУ «КПІ» припав на 2010 р. Його головними завданнями були: забезпечення студентів доступом до електронних копій методичних посібників та рекомендацій НТУУ «КПІ»; створення цифрової бібліотеки захищених в НТУУ «КПІ» дисертацій та авторефератів, виконаних в НТУУ «КПІ» звітів про науково-дослідні роботи, а також забезпечення дистанційного доступу до них [3]. Бібліотека надає комплексну підтримку наукових досліджень та залучення дослідників і викладачів до практик відкритої наукової комунікації. Зокрема, консультанти бібліотеки допомагають із пошуковими стратегіями інформаційних джерел, підбором відповідного журналу для поширення результатів досліджень, включаючи пошук видань, що не стягують плату за публікації (Research4Life, трансформаційні угоди, укладені з EIFL) [70].

Розділ сайту «Відкрита наука» здебільшого зосереджений на темі відкритих дослідницьких даних, які є важливим складником сучасного наукового середовища. Цей розділ охоплює низку аспектів, які пов'язані з ефективним управлінням даними протягом усього циклу їхнього життя: від створення та організації до зберігання, обміну та повторного використання. Ключові теми охоплюють управління дослідницькими даними, планування їхнього використання, пошук відкритих наборів даних, архівування та забезпечення доступу до них. Особливу увагу приділено необхідності створення плану управління даними, що є важливою частиною наукових

проектів, а також забезпеченню можливості повторного використання даних у майбутніх дослідженнях [7].

Бібліотечні фахівці також відіграють важливу роль у процесі оцінювання наукових досліджень, оскільки вони займаються підготовкою аналітичних даних, на основі яких визначають номінантів для надання матеріальних заохочень за високі досягнення. Це регулюється Положенням про преміювання працівників Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» за публікації у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection. Однак публікації відкритого доступу не враховуються як критерій оцінювання [59].

Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка є важливим освітнім і науковим центром, що забезпечує студентів і викладачів доступом до сучасних інформаційних ресурсів та академічної літератури. У розділі сайту «Науковцям» бібліотека пропонує спектр послуг, зокрема консультації з наукометрії, академічної доброчесності та вибору наукового журналу для публікації. Фахівці бібліотеки надають допомогу в оцінюванні та відборі відповідних видань, консультують щодо використання аналітичних інструментів для визначення їхньої якості та підтримують дослідників у дотриманні принципів академічної доброчесності на всіх етапах публікаційного процесу. На сайті розміщено низку відеоматеріалів для підтримки науковців, зокрема «Як додати статті до профілю Google Scholar?», «Як зареєструватися в ORCID та редагувати свій профіль?», «Як знайти журнал відповідного квартилю у Scopus» тощо [1]. Про активну участь бібліотеки у підтримці видавничої діяльності свідчить наявність окремого розділу, присвяченого редакторам наукових видань. У цьому розділі представлено довідкову інформацію щодо важливості використання постійних ідентифікаторів, умов отримання Міжнародного стандартного номера періодичного видання (ISSN), а також критеріїв відбору для

включення до наукометричних баз даних, таких як Scopus і Web of Science, та каталогу журналів відкритого доступу DOAJ.

У розділі «Електронні ресурси» є вкладка Open Access, яка містить довідкову інформацію про ключові ініціативи, бізнес-моделі видавництва наукових журналів та особливості використання відкритих ліцензій. Також тут розміщено інформацію щодо відкритого рецензування та відкритих дослідницьких даних. Для зручності навігації вкладка також містить розділ «Ресурси відкритого доступу», де зібрано посилання на відкриті репозитарії, платформи з відкритими науковими публікаціями, бази даних з відкритими метаданими та інші корисні джерела для дослідників. Окрім того, у цьому розділі можна знайти рекомендації щодо пошуку, використання та цитування відкритих наукових матеріалів, а також інформацію про політики відкритого доступу провідних наукових видавництв та установ. Бібліотека також підтримує власний інституційний репозитарій, забезпечуючи доступ до наукових праць університетської спільноти, сприяючи поширенню результатів досліджень і збереженню академічної спадщини.

Одним із ключових завдань бібліотеки Бердянського державного педагогічного університету (БДПУ) є підтримка відкритого електронного репозитарію, який слугує для збереження та поширення наукових і навчальних матеріалів університету. Перший репозитарій БДПУ був створений у 2019 р. з метою підтримки політики відкритого доступу до наукових і навчальних видань бібліотеки університету. До лютого 2022 р. в ньому було зібрано понад 2900 документів, серед яких наукові статті, дисертації, курсові роботи, навчальні посібники та інші матеріали, що відображали наукову діяльність викладачів і студентів. Репозитарій став важливим ресурсом для підтримки наукової комунікації та доступу до знань. Однак після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну ситуація зазнала кардинальних змін. Через російську агресію та окупацію півдня країни, зокрема Бердянська, було втрачено сервер, на якому зберігався цифровий архів. У липні 2023 р. БДПУ був релокований у безпечне місто

і відновив роботу репозитарію, створивши новий цифровий архів. Станом на 12 січня 2025 р. архів нараховує понад 4 000 матеріалів, які розміщені у відкритому доступі. Більшість авторів поповнює фонд репозитарію на умовах self-archiving (самоархівування). Для цього на сайті розміщені довідкові матеріали – «Інструкцію реєстрації депозитора в інституційному репозитарії БДПУ» та «Інструкцію з внесення матеріалів до репозитарію БДПУ». На сайті також зазначено електронну адресу, за якою користувачі можуть звернутися у разі необхідності.

У розділі «Інформаційно-аналітична діяльність» бібліотека БДПУ пропонує користувачам швидкий доступ до переліку інституційних репозитаріїв ЗВО України, електронних галузевих бібліотек (Europeana, Diasporiana, Open Library, Getty Publications Virtual Library, Federacja Bibliotek Cyfrowych, Project Gutenberg, Україніка, DOAJ, World Digital Library та інші) та наукової періодики України.

Бібліотека має окремий розділ «Відкрита наука», який складається із чотирьох вкладок. Перша пропонує коротку довідку про відкриту науку, її визначення та складники, а також огляд основних принципів, які лежать в основі відкритого доступу, відкритих даних, відкритої рецензії та інших елементів екосистеми відкритої науки. Друга вкладка – «Цифрові інструменти для науковців» – присвячена ресурсам, що можуть стати у пригоді дослідникам на різних етапах роботи: від пошуку інформації (Semantic Scholar, Google Scholar, Open Access Button, Core) збору та обробки даних до їх публікації та поширення. Вона містить огляд платформ для препринтів, репозитаріїв відкритих даних, інструментів для управління бібліографією та аналізу цитувань, а також ресурсів для відкритої колаборації між науковцями. Третя вкладка присвячена підручникам, посібникам і навчальним курсам. Фінальна вкладка присвячена ресурсам про відкриті дані. Окремим банером виведена інформація про доступ до баз даних цитувань Scopus, Web of Science, а також про безплатний доступ до повнотекстових електронних ресурсів на платформі Research4Life.

Наведені приклади підтверджують провідну роль бібліотек ЗВО України в імплементації принципів, ресурсів і процедур відкритого доступу в систему наукових комунікацій. Про це свідчать також результати проведеного аналізу сайтів 20 наукових бібліотек провідних університетів, які щорічно займають перші місця у рейтингу ЗВО України. Вони підтверджують, що майже 100 % цих бібліотек формують ресурси та підтримують роботу інституційних репозитаріїв наукових текстів, які є важливим ресурсним складником системи відкритого доступу. Їх комунікаційна функція реалізується також через формування культури академічної доброчесності, перевірку усіх наукових і кваліфікаційних праць на плагіат, формування цифрової грамотності у науково-педагогічних працівників і здобувачів освіти щодо користування інструментарієм відкритого доступу та технології самоархівування результатів наукових досліджень у репозитаріях даних. Інвестуючи в служби підтримки відкритої науки, університетські бібліотеки створюють спеціалізовані наукометричні відділи, фахівці яких допомагають науково-педагогічним працівникам та аспірантам запроваджувати принципи відкритого доступу на всіх етапах життєвого циклу наукового дослідження.

У цьому процесі фахівцям бібліотек ЗВО України допомагають національні та державні бібліотеки, які реалізують важливі інфраструктурні проєкти, спрямовані на підтримку практик відкритої науки та забезпечення відкритої наукової комунікації. Зокрема, Державна науково-технічна бібліотека України (ДНТБ) з 2019 р. активно реалізує декілька інфраструктурних проєктів у цьому напрямі. У період з квітня 2020 р. до березня 2021 р. за підтримки Лейбніцького інформаційного центру науки та технології було реалізовано проєкт «Застосування принципів FAIR для дослідницької інформації у відкритих інфраструктурах». У межах цього проєкту було розроблено дорожню карту впровадження технологій CRIS у національні системи наукової комунікації України відповідно до принципів FAIR [197]. Реалізація принципів FAIR у відкритих інфраструктурах передбачає дотримання певних практик і використання інструментів, які

забезпечують пошук, доступність, інтегрованість і повторне використання дослідницької інформації. Серед ключових аспектів дорожньої карти – впровадження відкритих ліцензій не лише для наукового контенту, але й для описових метаданих, зокрема анотацій, що забезпечується через застосування ліцензії CC0. Це сприяє вільному поширенню та повторному використанню наукової інформації, підвищуючи її доступність і прозорість. Іншою важливою рекомендацією є використання відкритих стандартів, протоколів, форматів і технологій для збору, управління, збереження та розповсюдження наукової інформації, а також залучення постійних ідентифікаторів для забезпечення стійкої ідентифікації об'єктів дослідження та їх взаємозв'язків. Забезпечення високої якості метаданих є критичним для ефективного управління науковою інформацією. Це стосується забезпечення повноти, що гарантує наявність усіх необхідних елементів (автори, назва, дата, ключові слова) та узгодженості, тобто відповідності стандартам і уникненню суперечностей. Використання стандартів метаданих, таких як Dublin Core або DataCite, дає змогу полегшити пошук, доступ та обмін інформацією, підвищуючи ефективність наукової комунікації і сприяючи розвитку відкритої наукової інфраструктури [183].

Розроблена дорожня карта стала основою для подальших інфраструктурних проєктів бібліотеки. Першим є Відкритий індекс наукового цитування (<https://ouci.dntb.gov.ua/>) (OUCI) – база даних наукової літератури, яка також слугує інструментом для відстеження наукових цитувань [46]. Проєкт OUCI спрямований на полегшення пошуку наукових публікацій для дослідників і бібліотекарів, а також на підтримку управлінців у зборі статистичних даних. OUCI працює на основі відкритих метаданих і використовує API Crossref для збору інформації про цитування. Водночас індекс відкриває нові можливості для наукової спільноти, роблячи українські журнали ще доступнішими для читачів у всьому світі. Платформа не лише спрощує пошук наукових документів, а й допомагає бібліотекарям та управлінцям ефективно аналізувати наукові публікації. Станом на лютий

2025 р. OUCI охоплює 1 891 журнал, що видаються 366 видавцями, а загальна кількість індексованих публікацій уже сягнула 646 619.

Національний консорціум ORCID Україна нині об'єднує 46 членів, серед яких 38 організацій успішно інтегрували Affiliation Manager. Цей інструмент дає змогу автоматизувати процес управління афіліаціями дослідників, забезпечуючи точність і актуальність даних, що зберігаються в системі ORCID. Крім того, 31 членська організація Національного консорціуму ORCID Україна здійснила інтеграцію з відкритими інституційними репозиторіями, а 4 інтеграції здійснено з відкритим програмним забезпеченням для управління рецензованими журналами OJS. Серед таких журналів: «Сучасні інформаційні системи» (Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»), «Український антарктичний журнал» (Національний антарктичний науковий центр України), «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Фізико-математичні науки» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та видання Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара [326].

Станом на лютий 2025 р. під егідою ДНТБ України запроваджено Національну електронну науково-інформаційну систему URIS, яка виконує такі ключові функції:

- збір та агрегація даних про наукову та науково-технічну діяльність в Україні;
- автоматизація встановлених процедур і процесів для суб'єктів наукової сфери України;
- формування унікальних даних, яких немає у відкритих джерелах інформації;
- підтвердження даних верифікованими користувачами системи;
- об'єднання та ефективне представлення даних, надання користувачам аналітичних інструментів для їх аналізу;

- агрегація корисної інформації для українських науковців, працівників наукових установ і закладів вищої освіти на єдиній платформі.

Завдяки реалізації цих функцій очікуються такі результати:

- забезпечення прозорості даних про наукову діяльність в Україні;
- спрощення пошуку інформації, даних, обладнання, послуг і ресурсів для проведення наукових досліджень;
- полегшення пошуку виконавців для наукомістких проєктів;
- спрощення процесу підготовки аналітичної інформації для ухвалення управлінських рішень;
- оптимізація процедур заповнення заявок, форм і звітів для українських вчених, наукових установ і закладів вищої освіти;
- підвищення видимості результатів українських досліджень на міжнародній науковій арені [48; 198].

Для досягнення означених результатів усі академічні бібліотеки та бібліотеки ЗВО України мають зареєструвати наукових співробітників своїх закладів у системі URIS, забезпечити підтримку в активному стані їхніх наукометричних профілів, верифікувавши їх з системою ORCID та авторитетними міжнародними наукометричними базами, систематично оновлювати інформацію про результати реалізації науковими та науково-педагогічними працівниками нових дослідницьких проєктів.

Відтак, із розширенням спектра завдань, які постають перед сучасними бібліотеками щодо просування та підвищення ефективності системи ВД, особливої актуальності набуває підготовка бібліотечних кадрів і систематичне підвищення їхньої кваліфікації щодо опанування сервісів і технологій відкритої науки. Саме кадровий ресурс бібліотек є ключовим чинником успішного стратегічного планування інноваційних проєктів запровадження репозитаріїв наукових даних і громадянської науки. Сучасні бібліотечні фахівці мають опанувати компетентності стратегічного мислення, цифрової грамотності, управління проєктами, креативної комунікації, а також навички підтримки відкритого доступу до наукової інформації, включно

з адмініструванням інституційних репозитаріїв, супроводом наукових публікацій у відкритих журналах і консультуванням дослідників щодо політик відкритої науки [2, 14, 151, 273]. Регулярне проходження вебінарів і тренінгів з підвищення кваліфікації у сфері створення екопростору відкритої науки дає змогу співробітникам бібліотек підтримувати високий професійний рівень, навіть у складних умовах, зокрема під час збройної агресії Російської Федерації [259].

Серед першочергових проблем, що потребують від бібліотек ЗВО України розв'язання задля підвищення ефективності функціонування системи відкритого доступу, є недостатній рівень співпраці з Національним репозитарієм академічних текстів щодо приєднання до його сховища своїх інституційних ресурсів відкритого доступу, оснащення їх пошуковими ідентифікаторами та іншими інструментами видимості в глобальному комунікаційному просторі; низький рівень попиту користувачів на ресурси інституційних репозитаріїв, що відбувається внаслідок складності їх інтерфейсів. Окрім цього, у 90 % бібліотек ЗВО України відсутні власні репозитарії відкритих дослідницьких даних та обмежений досвід щодо роботи з міжнародними репозитаріями, що потребує запровадження системних заходів із популяризації цих ресурсів і навчання науково-педагогічних працівників, аспірантів та докторантів технологіям користування ними.

Висновки до розділу

Розвиток законодавчо-нормативної бази стратегічних документів, якими закладено правову основу для забезпечення доступності наукової інформації, інтеграції України до міжнародних ініціатив відкритої науки та розвитку відповідної інфраструктури, став ключовим чинником становлення національного законодавчого механізму, що змістовно та аксіологічно мав європейсько-інтеграційну спрямованість національно орієнтованого змісту. Визначальним драйвером цього процесу став ухвалений у жовтні 2022 р.

Національний план щодо впровадження відкритої науки в Україні. Однак практична імплементація цих норм супроводжується численними викликами, що потребують системного розв'язання: недостатня інституційна підтримка, низький рівень міжнародної видимості та складнощі з фінансуванням залишаються актуальними для розвитку цього сегмента наукової комунікації.

Важливі результати досягнуто у формуванні цифрової інфраструктури відкритого доступу – зокрема, у створенні інституційних репозитаріїв, оптимізації мережі бібліотечного видавництва та запровадженні відкритих публічних ліцензій.

Запуск Національного репозитарію академічних текстів України став важливим етапом на шляху до централізованого зберігання та поширення результатів досліджень. Водночас проблеми, пов'язані з низькою видимістю репозитарію, недостатньою автоматизацією процесів самоархівування та відсутністю стимулів для дослідників щодо розміщення своїх публікацій, потребують подальшого розв'язання.

Законодавчі ініціативи щодо підтримки журналів відкритого доступу, як-от реєстрація в DOAJ та інтеграція DOI, сприяли підвищенню якості українських наукових видань. Участь України в міжнародних ініціативах, таких як EOSC та OpenAIRE, а також впровадження європейських практик через проєкт Open4UA демонструють прагнення до гармонізації національної політики у сфері відкритої науки із загальносвітовими трендами. Однак процес адаптації цих практик у локальному контексті потребує подальших заходів, зокрема розроблення детальніших рекомендацій для наукових установ і видавців щодо їх ефективної інтеграції.

Подальший розвиток відкритого доступу в Україні залежатиме від усунення наявних бар'єрів, покращення інфраструктури, забезпечення фінансової підтримки для відкритих публікацій та активного залучення бібліотек до адвокаційної діяльності. Важливим аспектом є продовження інтеграції України в міжнародні ініціативи відкритої науки, що сприятиме не

лише покращенню доступу до наукових результатів, а й підвищенню загальної видимості українських досліджень у глобальному науковому середовищі.

Бібліометричний аналіз наукових публікацій відкритого доступу в Україні за період з 2012 до 2021 рр. демонструє значний прогрес у зростанні потоку публікацій відкритого доступу. Незважаючи на відсутність значної державної підтримки, частка публікацій відкритого доступу в Україні досягла значного зростання, що є сприятливим результатом, як порівняти з провідними країнами Європи. Найбільшу частку публікацій відкритого доступу опубліковано в національних журналах, що свідчить про сталу тенденцію збільшення видимості українських наукових досліджень на міжнародному рівні.

Ситуація з упровадженням відкритого доступу в Україні має свої особливості. Бібліотеки ЗВО здебільшого зосереджені на підтримці відкритих репозитаріїв, але рідко залучаються до реалізації інфраструктурних проєктів. Такий стан зумовлений передусім недостатнім фінансуванням бібліотечної галузі. Аналіз використання репозитаріями постійних ідентифікаторів показав надзвичайно низький рівень їх адаптації, що має негативні наслідки не лише для пошуку наукових матеріалів, а й для авторитетності репозитаріїв. Окрім цього, бібліотекам ЗВО України варто активніше опановувати та популяризувати серед користувачів-науковців інноваційні цифрові рішення для управління дослідницькими даними, а також підвищувати ефективність експертно-консультаційної підтримки вчених щодо запровадження принципів FAIR в розбудову цифрової наукової комунікації.

Лише окремі бібліотеки українських ЗВО активно розвивають видавничу діяльність, зокрема, підтримують редакторсько-видавничі процеси, які відіграють важливу роль у забезпеченні якості наукових публікацій, сприяють належній організації роботи видавництва, культивують прозорість і доступність наукового комунікаційного простору.

ВИСНОВКИ

1. Проведене дослідження дало змогу комплексно розкрити теоретичні, організаційні, нормативно-правові та комунікаційні аспекти запровадження відкритого доступу до наукових публікацій, виявити його особливості розвитку у світовому та національному контекстах та обґрунтувати роль бібліотечного сервісу у підтримці цього процесу. Системно проаналізовано сучасний науковий дискурс, який засвідчив, що проблема відкритого доступу набула міждисциплінарного характеру і розглядається у межах філософії науки, соціальних комунікацій, інформаційної діяльності, бібліотекознавства, правознавства та освітології. У світовій науці переважають підходи, що трактують відкритий доступ як інструмент демократизації знань, форму нової наукової економіки знань, а також як складника відкритої науки, орієнтованої на прозорість дослідницьких процесів. Дослідження відкритого доступу як об'єкта наукового вивчення у системі наукової комунікації охоплює питання його впливу на економічний розвиток, інноваційний потенціал і загальний добробут суспільства. З академічного погляду, дослідження зосереджуються на вивченні того, як відкритий доступ підвищує видимість і цитованість публікацій, а також розширює можливості для наукової співпраці та міждисциплінарної взаємодії.

2. Різноманітність типологізацій відкритого доступу, здійснюваних за кольоровим (наприклад, зелений) або матеріальним (золотий, діамантовий тощо) принципом, ускладнює єдине розуміння його концепцій, системний моніторинг процесів упровадження та коректну інтерпретацію результатів досліджень у цій сфері. Ключовими критеріями-маркерами для ідентифікації типу відкритого доступу є місце публікації статті, тип ліцензії, за якою вона поширюється, версія публікації, наявність періоду ембарго та умови доступу.

3. Ухвалення «Будапештської ініціативи відкритого доступу» стало визначальною віхою у формуванні сучасної політики відкритої науки, адже

саме вона заклала концептуальні засади вільного та безоплатного доступу до наукових знань і трансформації традиційної системи наукової комунікації. Національні практики впровадження відкритого доступу значно різняться залежно від соціально-економічних умов, розвитку наукової інфраструктури та державних пріоритетів. Серед ефективних прикладів – фінансова підтримка у скандинавських країнах, лідерство Великої Британії у політиці відкритого доступу та роль міжнародних ініціатив (EIFL, фонд «Відродження», CELIP, USAID) у країнах Східної Європи. Європейська Комісія та проєкт PASTEUR4OA сприяли гармонізації політик відкритого доступу, тоді як Plan S і OA2020 стимулювали трансформацію журналів і забезпечення безперешкодного доступу до наукових результатів. У відповідь на обмежену ефективність трансформаційних угод європейські країни інвестували в діамантову модель відкритого доступу, підтримку якої забезпечують проєкти DIAMAS, CRAFT-OA, PALOMERA та ALMASI, що гарантують безплатний доступ до публікацій для авторів і читачів та сприяють поширенню наукових знань. Важливу роль у реалізації цих проєктів і програм традиційно відіграють бібліотеки.

4. Дослідження наукових поглядів фахівців на інституціоналізацію складових системи відкритого доступу до результатів наукових досліджень дозволяє виокремити два основних етапи розробки цієї проблеми: етап формування теоретико-методичних засад запровадження відкритого доступу (2002 – 2011 рр.); етап теоретичного осмислення феномену відкритої науки (2012 – по цей час).

5. Результати аналізу змісту зарубіжних наукових статей з проблем відкритого доступу, опублікованих у 2004–2023 рр., дали змогу ідентифікувати ключові бар'єри, з якими стикаються науковці під час відкритого оприлюднення результатів своїх досліджень. Отримані дані засвідчили багатоаспектність проблеми повільної адаптації практик відкритого доступу в систему наукових комунікацій і підтвердили необхідність колективних зусиль для її розв'язання. Загалом ідентифіковано

82 комунікаційні бар'єри, які за спорідненістю причин, що їх зумовлюють, згруповано у чотири кластери: «Практичні бар'єри», «Брак компетентності», «Упередження», «Політики та управління». Подолання цих бар'єрів потребує комплексного підходу, в межах якого бібліотеки постають ключовими організаційно-управлінськими, консалтинговими та технологічними посередниками між дослідниками, установами та видавцями. Їхня активна участь у розвитку інституційних політик, управлінні інфраструктурою та підвищенні інформаційної компетентності науковців щодо технологій реалізації практик відкритої науки сприятиме зростанню потоку якісних відкритих публікацій і розширенню глобального доступу до наукових знань.

6. Стратегічний курс України на євроінтеграцію передбачає швидку імплементацію принципів відкритого доступу та відкритої науки в національний науково-освітній простір, приєднання до агрегаторів Європейської хмари відкритої науки, а також розбудову екосистеми відкритих наукових практик як механізму забезпечення якості наукових досліджень і конкурентоспроможності їх результатів. З цією метою протягом останнього десятиліття Україна активізувала формування нормативно-правових засад упровадження відкритого доступу до наукових публікацій і даних. Завдяки постановам Уряду та розпорядженням Міністерства освіти і науки України створено базові інфраструктурні складники системи відкритого доступу до наукових публікацій: національну інформаційну систему «Бібліометрика української науки» (2014 р.), інформаційний портал «Наука України: доступ до знань» (2016 р.), Національний репозитарій академічних текстів (2018 р.), пошукову систему і базу даних наукових цитувань «Відкритий український індекс наукового цитування» (Open Ukrainian Citation Index; OUCI) (2019 р.), Національну електронну науково-інформаційну систему «URIS» (2022 р.) та ін. Потужний інструментарій для прискорення темпів розбудови системи відкритого доступу закладено в затвердженому у 2022 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України «Національному плані щодо відкритої науки». Водночас практична імплементація цих норм супроводжується численними

викликами, що потребують стабільного фінансування та системної організації процесів упровадження.

7. Результати бібліометричного аналізу наукових публікацій українських вчених, розміщених у відкритому доступі протягом 2012–2021 рр., засвідчують стале щорічне зростання їх обсягу та ускладнення галузевої структури публікаційного потоку. Попри відсутність стабільного державного фінансування, частка публікацій відкритого доступу в Україні досягла 71,5 %, що є високим показником, як порівняти з провідними країнами Європи, які інвестують значні кошти в підтримку його інфраструктури. Найбільша частка публікацій припадає на фахові наукові журнали України, що свідчить про позитивну тенденцію підвищення видимості українських наукових досліджень на міжнародній арені. Водночас, попри розвиток національних баз даних наукових фахових журналів та інституційних репозитаріїв відкритого доступу, українські науковці в процесі самоархівування власних праць віддають перевагу зарубіжним репозитаріям. Найбільша кількість статей відкритого доступу належить гуманітарним наукам, найменша – природничим і технічним. Така ситуація вказує на потребу в активнішому розвитку національних платформ архівування дослідницьких даних, удосконаленні цифрової інфраструктури відкритого доступу в Україні та розширенні спектра сервісних послуг бібліотек щодо інформаційного супроводу наукових досліджень користувачів.

8. У процесі дослідження ідентифіковано 138 активних інституційних репозитаріїв українських ЗВО, що підтримуються бібліотеками та переважно функціонують на платформі DSpace. Більшість репозитаріїв не відповідають сучасним стандартам наукової комунікації: відсутнє присвоєння постійних ідентифікаторів (DOI, Handle), не підвищується доменний авторитет сайтів, що знижує видимість і відшукуваність матеріалів у пошукових системах та наукових базах, створюючи додаткові репутаційні ризики для інституцій та їхніх публікацій. Зазначені чинники підкреслюють необхідність системного вдосконалення інфраструктури репозитаріїв, інтеграції міжнародних

стандартів та активної участі бібліотек у забезпеченні їхньої якості та функціональної надійності. Запуск Національного репозитарію академічних текстів України став важливим кроком на шляху до централізованого зберігання та поширення результатів досліджень, виконаних в Україні. Водночас проблеми, пов'язані з низькою якістю наповнення репозитаріїв, недостатньою автоматизацією процесів самоархівування та відсутністю стимулів для дослідників щодо розміщення своїх публікацій, потребують подальшого розв'язання.

9. Академічні та університетські бібліотеки є ключовими суб'єктами запровадження відкритого доступу, оскільки підтримують прямі та зворотні зв'язки з усіма інфраструктурними складниками системи ВД, виконують консолідаційну функцію через сталу високоякісну підтримку ресурсів і сервісів ВД, їх популяризацію серед користувачів-науковців, а також формування в них компетентностей щодо використання переваг ВД на всіх етапах наукового дослідження. Як ініціатори та найзацікавленіші прибічники запровадження ВД в систему наукових комунікацій, бібліотеки допомагають своїм користувачам успішно долати всі типи бар'єрів, що гальмують поширення відкритого доступу, серед яких: інфраструктурні, організаційно-управлінські, техніко-технологічні, фінансові, правові, компетентнісні, психологічні бар'єри. Функції бібліотек закладів вищої освіти зазнають системної трансформації, будучи залученими до ключових етапів публікаційного циклу: від консультування дослідників і ведення переговорів із видавцями до створення власних видавничих платформ і сервісів самоархівування. Активна участь бібліотек у всьому ланцюзі організації публікаційного процесу зменшує залежність наукових установ від комерційних постачальників послуг. Водночас, такий стан речей вимагає постійного набуття працівниками бібліотек нових знань, навичок і компетенцій, а також опанування сучасних цифрових технологій.

10. Досвід зарубіжних наукових бібліотек свідчить про їх ключову роль у розбудові інфраструктури відкритої наукової комунікації. Це реалізується

через: значні інвестиції в розвиток цифрових платформ і сервісів, що забезпечують вільний доступ до наукових знань і сприяють їх глобальному поширенню; якісне ведення інституційних репозитаріїв і репозитаріїв дослідницьких даних; системну фінансову підтримку найпоширеніших програмних продуктів для інституційних репозитаріїв, відкритих архівів препринтів, директорій книг і журналів відкритого доступу, сервісів типу BISON, ORKG та програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом для ведення рецензованих журналів Open Journal Systems; адміністрування трансформаційних угод і сприяння впровадженню відкритих ліцензій для подальшого розширення доступу до наукових знань; ефективне навчання науковців сучасним інструментам відкритого зберігання результатів наукових досліджень та управління ними за принципами FAIR. Запровадження подібного досвіду в українському науково-дослідницькому просторі могло б значно підвищити ефективність відкритої наукової комунікації, сприяти стандартизації національної цифрової інфраструктури та глобальній видимості результатів наукових досліджень.

11. Бібліотечний сервіс академічних та університетських бібліотек України щодо підвищення ефективності функціонування системи відкритого доступу до наукових публікацій реалізується у таких ключових напрямках: консультаційна підтримка; постійне та якісне відображення результатів наукової діяльності своїх установ у Національній електронній науково-інформаційній системі URIS; подолання ізольованості та підвищення видимості ресурсів інституційних репозитаріїв і репозитаріїв дослідницьких даних своїх установ через присвоєння об'єктам зберігання ідентифікаторів DOI, запровадження відкритих ліцензій не лише для наукового контенту, але й для описових метаданих, зокрема анотацій, що забезпечується через застосування ліцензії CC0 і сприятиме вільному поширенню та повторному використанню наукової інформації; запровадження відкритих стандартів, протоколів, форматів і технологій для збору, управління, збереження та розповсюдження наукової інформації; підвищення якості інформаційного

супроводу всіх етапів наукового дослідження – від пошуку релевантної інформації до відкритого зберігання та популяризації дослідницьких даних через їх архівування, ідентифікацію, оприлюднення, експертну оцінку та вимірювання впливу опублікованих наукових результатів; широка популяризація серед наукової спільноти переваг відкритого доступу та інструментів відкритої науки, формування в науковців системи цифрових і наукометричних компетентностей, що сприяють зростанню їх цитувань, підвищують вплив досягнень української науки в глобальному комунікаційному просторі.

Окрім того, успішність запровадження відкритого доступу в Україні безпосередньо залежить від інтеграції міжнародного досвіду в національний контекст, належної нормативно-правової підтримки з боку держави, розвитку відкритих цифрових платформ, а також від поступового утвердження філософії відкритої науки як базового принципу функціонування сучасної наукової комунікації.

Проведене дослідження не висвітлює повною мірою всі аспекти проблеми підвищення ефективності функціонування системи відкритого доступу до наукових публікацій. Перспективними напрямками подальших досліджень є формування концептуальних засад створення національної платформи наукових публікацій і дослідницьких даних, розроблення і своєчасне оновлення відкритого каталогу наукових даних, активний розвиток служб обміну науковими даними, розширення мереж міжнародної співпраці у сфері відкритої науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авторам наукових публікацій. *Бібліотека Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*. URL: <https://library.kubg.edu.ua/informatsiya/naukovtsiam/avtoram-naukovykh-publikatsii.html> (дата звернення: 23.01.2025).
2. Бачинська Н. А., Салата Г. В. Стратегічне планування інноваційних проєктів у галузі бібліотечної справи. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 5(13). С. 357–369. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-5\(13\)-357-369](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-5(13)-357-369)
3. Бруй О. ЕІАКРІ – відкритий електронний архів наукових та освітніх матеріалів НТУУ «КПІ». URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/f85fb16b-801f-43d9-b491-c8e2ca812257/content> (дата звернення: 23.01.2025).
4. Бруй О. Відкритий доступ до наукової інформації: університетські відкриті архіви. URL: http://eprints.rclis.org/24423/1/brui_ekmair_dnipro.pdf (дата звернення: 05.03.2025).
5. Бруй О. Інституційний репозитарій: перші кроки. *Бібліотечний форум України*. 2006. № 4. С. 14–17.
6. Бруй О., Голистер В. Использование Dspace для создания институционных репозитариев. *Институционный репозитарий НаУКМА - eKMAIR*. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4bed5976-ba7b-4afe-a45e-e0ff990b0b8d/content> (дата звернення: 05.03.2025).
7. Відкрита наука. *Бібліотека КПІ*. URL: <https://www.library.kpi.ua/open-science/> (дата звернення: 23.01.2025).
8. Воскобойнікова-Гузєва О., Терещенко Н. Вектори стратегічного розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти України, Литви, Польщі. *Науково-педагогічні студії*. 2024. № 5(5). С. 145–160. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-145-160>

9. Воскобойнікова-Гузєва О. В., Терещенко Н. М. Ціннісні орієнтири у стратегічному розвитку бібліотек закладів вищої освіти. *Питання культурології*. 2021. Вип. 38. С. 39–53. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.38.2021.245578>

10. Глібко С. В., Розгон О. В. Відкритий доступ як засіб забезпечення наукових досягнень в інноваційному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80, ч. 1. С. 259–265. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.37>

11. Горбань Ю. І., Рибка Л. А., Рибка А. Т. Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв: модернізація і стратегія в умовах сьогодення. *Питання культурології*. 2021. Вип. 37. С. 137–149. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.37.2021.236015>

12. Давидова І. О., Мар'їна О. Ю., Кобєлев О. М. Державна науково-технічна бібліотека України як ключовий суб'єкт імплементації політики відкритої науки. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2024. Вип. 66. С. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.066.01>

13. Директива (ЄС) 2019/1024 Європейського Парламенту і Ради від 20 червня 2019 року про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_036-19#Text (дата звернення: 23.01.2025).

14. Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) : протокол М-ва освіти і науки України від 22.03.2018. № 3/1-7. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/kolegiya-ministerstva/2018/05/1-dorozhnya-karta-integratsii-ukraini-do-evro.pdf> (дата звернення: 23.01.2025).

15. Доступ до академічних текстів нацрепозитарію стає відкритим. *Національний репозитарій академічних текстів*. 2022. 10 квіт. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/dostup-do-akademichnyh-tekstiv-naczrepozytariyu-staye-vidkryty-vidpovidno-do-onovlenogo-reglamentu-nrat-namy-vidkryto-dostup-do->

akademichnyh-tekstiv-nacziionalnogo-repozytariyu-dlya-neavtoryzovanyh/ (дата звернення: 14.08.2023).

16. Дубас Т. П. Розвиток видавничої діяльності наукової бібліотеки в системі соціальних комунікацій. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали Шостої наук.-практ. конф., Львів, 10–11 верес. 2015 р. Львів, 2015. С. 349–355. URL: <https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/41f51d71-df24-477d-9787-8f74b43947b6/content> (дата звернення: 23.01.2025).

17. Збанацька О. М. Трансформація бібліотечної освіти в Україні: сучасний погляд. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 4. С. 124–132. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.294091>

18. Калініна-Симончук Ю. Відкритий доступ до досліджень і збереження авторського права: ВОАІ20. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 65. С. 227–235. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.65.227>

19. Калюжна Н. Відкрита наука та підготовка бібліотечно-інформаційних фахівців: співіснування двох світів. *Філософія культурно-мистецької освіти* : матеріали II Всеукр. наук. конф., м. Київ, 24 берез. 2023 р. Київ, 2023. С. 80–83

20. Калюжна Н. Відкритий доступ до наукових публікацій в Україні: бар'єри та можливості. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : матеріали IV Міжнар. наук. конф., м. Київ, 20–22 трав. 2021 р. Київ, 2021. С. 119–121.

21. Калюжна Н. М. Використання інноваційних інструментів для підтримки та моніторингу відкритої науки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 4. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.293969>

22. Калюжна Н. Міжнародні ініціативи та проєкти для підтримки наукової комунікації в Україні під час війни. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати*

і звершення : зб. тез і повідом. Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. : VII Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька. Київ, 2023. С. 115–117.

23. Калюжна Н. Моніторинг відкритості результатів наукових досліджень на національному рівні: досвід Німеччини. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 3–5 жовт. 2023 р. Київ, 2023. С. 243–246

24. Калюжна Н. Нормативно-правове підґрунтя врегулювання питань відкритої науки в Україні. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2025. Вип. 15. С. 23–37. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335060>

25. Калюжна Н. Платформи відкритого доступу як альтернативний канал для поширення наукових знань. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів П'ятої міжнар. наук. конф., м. Київ, 23–24 черв. 2022 р. Київ, 2022. С. 286–288

26. Калюжна Н. Роль постійних ідентифікаторів у забезпеченні відкритого доступу до наукових публікацій. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 18–19 листоп. 2021 р. Харків, 2021. С. 133–134

27. Калюжна Н. Трансформаційні угоди з видавництвами наукової літератури: роль та місце бібліотеки. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів Шостої міжнар. наук. конф., м. Київ, 19–20 трав. 2023 р. Київ, 2023. С. 149–151

28. Калюжна Н. Упровадження принципів відкритого доступу в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2023. Т. 6, № 1. С. 149–159. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283984>

29. Капіца Ю. М., Шахбазян К. С. Відкрита наука та інтелектуальна власність. *Інформація і право*. 2023. № 2. С. 73–87. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2\(45\).282324](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2(45).282324)

30. Карпенко О. О., Кобижча Н. І. Інституційні репозитарії закладів вищої освіти України з підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи як складова якості наукової комунікації в сучасному освітньому просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 76–82. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2023.284665>

31. Касьян В., Кушнар'юв В. Бібліотеки закладів вищої освіти у поширенні практик відкритої науки. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2023. Вип. 12. С. 27–38. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293568>

32. Кобижча Н., Прокопенко Л. Бібліотеки закладів вищої освіти у забезпеченні відкритого доступу: від концепції до впровадження власних практик відкритої науки. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2025. Вип. 15. С. 82–99. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335079>

33. Колесникова Т. Відкриті освітні ресурси та відкриті підручники в контексті укріплення потенціалу лідерства бібліотек ЗВО в доступності знань. *Вісник Книжкової палати*. 2023. № 7. С. 3–15. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.7\(324\).3-15](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.7(324).3-15)

34. Колесникова Т. Ліцензії Creative Commons (CC) і відкриті освітні ресурси (OER): Запитання та відповіді : poradnik. Дніпро, 2024. 37 с. DOI: <https://doi.org/10.15802/lib.001OER.24>

35. Колесникова Т., Миргородська А. Науково-видавнича модель «Library Publishing» в університетських бібліотеках України та світу. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 3. С. 24–28.

36. Концепція реалізації європейських принципів відкритої науки НАН України на 2024–2030 роки : затв. постановою Президії НАН України від 29.11.2023 р. № 400. URL: http://research.nbuv.gov.ua/sites/default/files/Kontsep_OS_NANU_2023_1.pdf (дата звернення: 23.01.2025).

37. Копанєва В. О. Бібліотека в середовищі цифрової науки: системно-інтеграційна взаємодія : монографія. Київ : Ліра-К, 2020. 321 с.

38. Кропочева Н. Репозитарії закладів вищої педагогічної освіти: нові можливості для наукових бібліотек. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 39(2). С. 186–195. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/39-2-32>

39. Левченко Н. П. Відкриті електронні ресурси у діяльності бібліотек закладів вищої освіти: специфіка формування, управління, доступ : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2020. 20 с. URL: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2898> (дата звернення: 05.03.2025).

40. Лобузїна К. В. Репозитарій наукових текстів НАН України в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського: стан і перспективи розвитку (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 29 вересня 2021 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 11. С. 16–23. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.11.016>

41. Любчич А. М. Відкрита наука: затребуваність та перспективи. *Право та інновації*. 2023. № 3. С. 19–25. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3\(43\)-3](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3(43)-3)

42. Ми впроваджуємо ініціативи з «відкритої науки», щоб зробити дослідження наших вчених доступними світу, – гендиректор директорату МОН Дмитро Чеберкус. *Міністерство освіти і науки України*. 2019. 26 берез. URL: <https://mon.gov.ua/news/mi-vprovadzhuemo-initsiativi-z-vidkritoj-nauki-shchob-zrobiti-doslidzhennya-nashikh-vchenikh-dostupnimi-svitu-gendirektor-direktoratu-mon-dmitro-cheberkus> (дата звернення: 23.01.2025).

43. МОН ініціює запровадження державної підтримки наукових видань України, які індексуються міжнародними наукометричними базами даних. *Міністерство освіти і науки України*. 2024. 24 лип. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-initsiiuie-zaprovadzhennia-derzhavnoi-pidtrymky-naukovykh-vydan-ukrainy-iaki-indeksuiutsia-mizhnarodnymu-naukometrychnomu-bazamy-danykh> (дата звернення: 23.01.2025).

44. Назаровець С. А. Чорний відкритий доступ в Україні: аналіз завантажень українськими інтернет-користувачами наукових публікацій з Sci-Hub. *Наука та інновації*. 2018. Т. 14(2). С. 19–26. DOI: <https://doi.org/10.15407/scin14.02.019>

45. Назаровець С. Репозитарії вищих навчальних закладів України у системі наукової комунікації. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 8. С. 25–30.

46. Назаровець С., Борисова Т. Відкритий доступ до наукових цитувань : практ. посіб. Київ : ДНТБ України, 2019. 34 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2553995>

47. Назаровець С., Ярошенко Т. «Могилянський протокол»: рекомендації щодо вдосконалення редакційних політик українських наукових видань. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2015. Вип. 11. С. 56–59.

48. Національна електронна науково-інформаційна система (URIS). *Державна науково-технічна бібліотека України*. URL: <https://dntb.gov.ua/completed-projects/urisinfor> (дата звернення: 23.01.2025).

49. Національний репозитарій академічних текстів: відкритий доступ до наукової інформації : монографія / О. С. Чмир, Т. К. Кваша, Т. О. Ярошенко та ін. Київ : ДНУ «УкрІНТЕІ», 2017. 200 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/12464/1/Natsionalnyi_repozytari_i_akademichnykh_tekstiv.pdf (дата звернення: 23.01.2025).

50. Орлюк О. Політика відкритої науки в Європейському Союзі як глобальний орієнтир для України: правовий вимір. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 6. С. 158–172. DOI: <https://doi.org/10.33731/62021.249468>

51. Підвищення рівня впізнаваності українського наукового доробку на національному та світовому рівні: МОН та ORCID підписали меморандум про співпрацю. *Міністерство освіти і науки України*. 2021. 05 берез. URL: <https://mon.gov.ua/news/pidvishchennya-rivnya-vpiznavanosti-ukrainskogo->

[naukovogo-dorobku-na-natsionalnomu-ta-svitovomu-rivni-mon-ta-orcid-pidpisali-memorandum-pro-spivpratsyu](#) (дата звернення: 23.01.2025).

52. Політика відкритої науки в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет». *Ужгородський національний університет*. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/60042> (дата звернення: 23.01.2025).

53. Політова О., Григоревська О. Інформаційні продукти і послуги університетської бібліотеки: іспанський досвід. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 348–364. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.72.348>

54. Положення про Національний репозитарій академічних текстів : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 р. № 541. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

55. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

56. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

57. Про затвердження національного плану щодо відкритої науки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.10.2022 р. № 892-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

58. Про затвердження Положення про Національну електронну науково-інформаційну систему : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 р. № 1067. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

59. Про затвердження Положення про преміювання працівників КПІ ім. Ігоря Сікорського за публікації у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection : наказ № НОН/38/2022 від 31.01.2022. *Інформаційна служба КПІ ім. Ігоря Сікорського*. URL: https://document.kpi.ua/2022_НОН-38 (дата звернення: 23.01.2025).

60. Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наказ від 07.07.2008 р. № 436/311. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0020-09#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

61. Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

62. Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 р. № 32. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

63. Про затвердження та реалізацію Політики відкритої науки в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» : наказ № НОН337/2022 від 30.11.2022. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/63835688-d503-4e89-8ded-f3413cbea35f/content> (дата звернення: 23.01.2025).

64. Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів : наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2015 р. № 885/27330. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-15> (дата звернення: 23.01.2025).

65. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9.01.2007 р. № 537-V. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

66. Про проект. *Open Science in Ukraine*. URL: <https://openscience.org.ua/uk> (дата звернення: 23.01.2025).

67. Про проект Концепції реалізації європейських принципів відкритої науки в НАН України на 2024–2030 роки : Постанова Президії Національної академії наук України від 29.11.2023 р. № 400. URL: <https://openscience.nas.gov.ua/storage/editor/files/koncepciya-realizaciyi-jevropeiskix-principiv-vidkritoji-nauki-v-nan-ukrayini-na-2024-2030-roki.pdf> (дата звернення: 23.01.2025).

68. Про створення Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS» : рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 13.02.2020 р. № 1/1-13. URL: https://drive.google.com/file/d/10wawTx7ZQUu_ghFxx7CNIFIGxH7_B2b/view (дата звернення: 23.01.2025).

69. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 219-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.01.2025).

70. Публікація. *Бібліотека Київський Політехнічний Інститут*. <https://www.library.kpi.ua/research/publikatsiya/>

71. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 305–314.

72. Салата Г. В. Тенденції і розвиток бібліотек у цифровому середовищі. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2022. № 61. С. 30–39. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.061.03>

73. Салата Г. В., Бачинська Н. А. Інноваційні проекти у бібліотечній справі України: деякі аспекти проблеми. *Суспільство та національні інтереси*.

2025. № 4(12). С. 858–870. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-858-870](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-858-870)

74. Салата Г. Сучасні університетські бібліотеки як осередки комунікації: науковий аспект. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2022. Т. 5, № 1. С. 178–184. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.5.1.2022.261302>

75. Самойленко Н. С. Прикордонний білорусько-російсько-український університетський консорціум як приклад стійкого освітньо-наукового співробітництва. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 141–144.

76. Сербін О. О., Збанацька О. М. Національна електронна бібліотека України: виклики та рішення. *Дослідницькі парадигми та інноваційні стратегії у цифровому суспільстві* : колект. монографія. Київ, 2024. С. 71–112.

77. Соколова І. Утвердження принципів поширення наукових матеріалів на умовах відкритого доступу в нормативно-правових документах України. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 55. С. 117–136. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.55.117>

78. Соловяненко Д. Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі: Частина перша. Академічна бібліотека як видавець. *Бібліотечний вісник*. 2010. № 4. С. 3–14.

79. Соляник А. А. Диверсифікація наукометричної функції університетських бібліотек України в умовах євроінтеграції. *European integration of Ukrainian science: issues and challenges* : II International Scientific-Practical Conference of Vice-Rectors for Research of Ukrainian Higher Education Institutions, October 24–27, 2024. Riga, 2024. P. 46–50.

80. Теоретичні та методичні основи модернізації механізмів підвищення дослідницької спроможності університетів України у контексті імплементації концепції «Відкрита наука» та повоєнного відновлення України як сильної європейської країни : монографія / за ред.: В. Лугового, І. Драч, О. Петроє. Київ : Ін-т вищої освіти НАПН України, 2023. 173 с.

81. Тихонкова І., Ярошенко Т. Проект «Українські Наукові Журнали»: мета, завдання, результати. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2016. Вип. 13. С. 40–46. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.040>

82. Троцька В. М. Відкритий доступ до опублікованих творів: питання дотримання авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 2. С. 22–31. DOI: <https://doi.org/10.33731/22020.208048>

83. Фіголь Н. М., Файчук Т. Г., Фіголь Б. О. Репозитарії закладів вищої освіти як архів науково-навчальної літератури. *Обрії друкарства*. 2024. № 1(15). С. 19–29. DOI: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1\(15\).297735](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1(15).297735)

84. Центр інформаційних технологій. *Ужгородський національний університет*. 2024. 21 листоп. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/university-it/dspace> (дата звернення: 23.01.2025).

85. Цюра М., Цибенко І. Наукометричні бази даних для оцінки відкритості грантових наукових досліджень. *Відкрита наука та інновації в Україні 2022* : Перша Міжнар. конф., м. Київ, 27–28 жовт. 2022. Київ, 2022. С. 46–49.

86. Чмир О. С. Розвиток екосистеми підтримки науки, освіти та інновацій. *Наука технології інновації*. 2019. № 4(12). С. 75–84. DOI: <http://doi.org/10.35668/2520-6524-2019-4-10>

87. Чуканова С. Навчання управлінню даними досліджень для здобувачів PhD-ступеню. *Психолого-педагогічний практикум* : метод. посіб. Київ : Дірект Лайн, 2024. Ч. 5. С. 139–146. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1709e72c-0506-42cd-8f7f-c604cec4c9cb/content> (дата звернення: 23.01.2025).

88. Чуканова С. Цифрові інструменти оцінки даних на відповідність принципам FAIR. 2024. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee5a4090-4dd2-44e8-9d4b-a31922d8dac4/content> (дата звернення: 23.01.2025).

89. Ярошенко Т. Відкритий доступ – шлях до присутності України у світовій науковій спільноті. *Вища школа*. 2011. № 3. С. 47–51.

90. Ярошенко Т. Відкритий доступ до наукової інформації: філософія, політика та практика. Проекти Відкритого Доступу в Україні. 2009. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bb437e0e-6c82-4fe0-a974-cd7130951c1a/content> (дата звернення: 05.03.2025).

91. Ярошенко Т. Відкритий доступ: сучасні тенденції в Україні. *Професійний розвиток: відкриті ресурси, цифрова наука та міжнародні публікації* : семінар, м. Київ, 5 груд. 2014. Київ, 2014. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3427> (дата звернення: 11.01.2025).

92. Ярошенко Т. Вільний доступ до інформації: нова модель наукової комунікації в інформаційному суспільстві. *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2007. Т. 68, вип. 55. С. 226–234.

93. Ярошенко Т. Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років. *Бібліотечний вісник*. 2011. № 5. С. 3–10.

94. Ярошенко Т., Сербін О., Ярошенко О. Відкрита наука: роль університетів та бібліотек у сучасних змінах наукової комунікації. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2022. Т. 5, № 2. С. 277–292. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.5.2.2022.270132>

95. ALA Library Fact Sheets. *American Library Association*. URL: <http://www.ala.org/ala/alalibrary/libraryfactsheet/alalibraryfactsheet22.htm> (date of access: 15.02.2025).

96. Allen H., Boxer E., Cury A., Gaston Th., Graf Ch., Hogan B., Loh S., Wakley H., Willis M. What does better peer review look like? Definitions, essential areas, and recommendations for better practice. *OSF preprints*. 2018. April 20. DOI: <https://doi.org/10.31219/osf.io/4mfk2>

97. Amwayi J., Okune A., Chan L., Hillyer B., Albornoz D., Posada A. Open and collaborative science in development network - final report : catalyzing open

and collaborative science to address development challenges. URL: <http://hdl.handle.net/10625/57743> (date of access: 14.03.2025).

98. Anderson R. The varieties of OA resistance: a response to Gareth J Johnson. *Insights the UKSG journal*. 2018. Vol. 31. P. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.1629/uksg.434>

99. Auhunas S., Ernert S., Gutsche H., Kaliuzhna N. Electronic Preservation Project for Ukrainian Open Access Journals (EPP UA) to Safeguard Research Content during the War. *Open Science and Innovation in Ukraine 2023 : 2nd International Conference, October 26–27, 2023. Hanover, 2024. P. 7–9. DOI: <https://doi.org/10.2174/9789815256956124010006>*

100. Auhunas S., Ernert S., Kaliuzhna N. Rettung von ukrainischen Kulturgut: das TIB-Projekt EPP UA erfasst u. sichert kriegsbedrohte Inhalte ukrainischer OA-Journals. *BiblioCon 2024*. URL: <https://oa.tib.eu/renate/items/ddda2ae2-49da-4040-a9ec-20bc6f954d0f> (date of access: 25.03.2025).

101. Aydin Z., Hauschke C., Kaliuzhna N., Niers T., Nüst D., Yücel G. Open Access für alle – durch offene Metadaten und die Beseitigung von Hürden für Forschende. *TIB Blog*. 2024. October 22. URL: <https://blog.tib.eu/2024/10/22/open-access-fuer-alle-durch-offene-metadaten-und-die-beseitigung-von-huerden-fuer-forschende/> (date of access: 25.03.2025).

102. Bagnoli C., Massaro M., Dal Mas F., Demartini M. Defining The Concept Of Business Model: Searching For A Business Model Framework. *International Journal of Knowledge and Systems Science*. 2018. Vol. 9, Iss. 3. P. 48–64. DOI: <http://doi.org/10.4018/IJKSS.2018070104>

103. Baro E. E., Eze M. E. Perceptions, preferences of scholarly publishing in open access routes: A survey of academic librarians in Nigeria. *Information and Learning Sciences*. 2017. Vol. 118, Iss. 3–4. P. 152–169. DOI: <https://doi.org/10.1108/ILS-03-2017-0015>

104. Bashorun M. T., Muhammed J. O., Abubakar H. Open Access Initiatives and its Implications on Research Transformations. *Open Access*

Implications for Sustainable Social, Political, and Economic Development / eds.: P. Jain, N. Mnjama, O. Oladokun. IGI Global, 2021. P. 221–243.

105. Batterbury S. Socially just publishing: implications for geographers and their journals. *Fennia*. 2017. Vol. 195, No. 2. P. 175–181. DOI: <https://doi.org/10.11143/fennia.66910>

106. Baum B., Coen E. Evolution or revolution? Changing the way science is published and communicated. *PLoS Biol.* 2019. Vol. 17(6). e3000272. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000272>

107. Beasley G. Article processing charges: A new route to open access? *Information Services and Use*. 2016. Vol. 36, Iss. 3–4. P. 163–170. DOI: <https://doi.org/10.3233/isu-160815>

108. Ben-David J. The scientist's role in society; a comparative study. Englewood Cliffs ; London : Prentice-Hall, 1971. 207 p.

109. Benz M., Kirchner A., Tullney M. Konsortiale Open-Access-Lösungen aufbauen (KOALA): Erfahrungen mit Redaktionen und Verlagen. *Zenodo*. 2023. July 26. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8127606>

110. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. URL: <https://web.archive.org/web/20151027030958/http://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration> (date of access: 25.03.2025).

111. Bethesda Statement on Open Access Publishing. URL: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/4725199/Suber_bethesda.htm?sequence=3&isAllowed=y (date of access: 25.03.2025).

112. Bittner S., Müller A. Social networking tools and research information systems: Do they compete? *Webology*. 2011. Vol. 8, No 1. Art. 82. URL: <http://www.webology.org/2011/v8n1/a82.html> (date of access: 09.01.2025).

113. Björk B. C. Gold, green, and black open access. *Learned Publishing*. 2017. Vol. 30, Iss. 2. P. 173–175. DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1096>

114. Björk B. C. Open access to scientific publications - an analysis of the barriers to change? *Information Research*. 2004 Vol. 9, No. 2. URL: <https://informationr.net/ir/9-2/paper170.html> (date of access: 25.03.2025).

115. Björk B. C., Laakso M., Welling P., Paetau P. Anatomy of green open access. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. 2014. Vol. 65, Iss. 2. P. 237–250. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.22963>
116. BOAI 15 Survey Report Released. *SPARC*. URL: <https://sparcopen.org/news/2018/boai-15-survey-report-released/> (date of access: 25.03.2025).
117. Bonaccorso E., Bozhankova R., Cadena C. D., Čapská V., Czerniewicz L., Emmett A., Oludayo F. F., Glukhova N., Greenberg M. L., Hladnik M., Grillet M. E., Indrawan M., Kapović M., Kleiner Y., Łaziński M., Loyola R. D., Menon S., Morales L. G., Ocampo C., Pérez-Emán J., Peterson A. T., Poposki D., Rasheed A. A., Rodríguez-Clark K. M., Rodríguez J. P., Rosenblum B. Bottlenecks in the Open-Access System: Voices from Around the Globe. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*. 2014. Vol. 2, Iss. 2. eP1126. DOI: <https://doi.org/10.7710/2162-3309.1126>
118. Brainard J. Scientific societies worry about threat from Plan S. *Science*. 2019. Vol. 363, Iss. 6425. P. 332–333. DOI:10.1126/science.363.6425.332
119. Brantley S., Bruns T., Duffin K. Librarians in Transition: Scholarly Communication as a Core Competency. *Faculty & Staff Research & Creative Activity*. 2017. Vol. 29, Iss. 3. P. 137–150. DOI: <https://doi.org/10.1080/1941126X.2017.1340718>
120. Bretthauer D. Open Source Software: A History. *Published Works*. 2001. Vol. 7. URL: https://digitalcommons.lib.uconn.edu/libr_pubs/7 (date of access: 14.03.2025).
121. Breuning M., Seyma A. Open Access: Benefits and Pitfalls for Political Scientists. *APSA Preprints*. 2023. May 01. DOI: <https://doi.org/10.33774/apsa-2023-c310b>
122. Budapest Open Access Initiative. URL: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/> (date of access: 10.04.2023).

123. Budzinski O., Grebel T., Wolling J., Zhang X. Drivers of article processing charges in open access. *Ilmenau Economics Discussion Papers*. 2019. Vol. 25, No. 133. DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3509657>
124. Bullock C. Finding Open Content in the Library Is Surprisingly Hard. *Serials Review*. 2021. Vol. 47, Iss. 2. P. 68–70. DOI: <https://doi.org/10.1080/00987913.2021.1936416>
125. Cantrell M. H., Collister L. B. The status quo bias and the uptake of open access. *First Monday*. 2019. Vol. 24, No. 7. DOI: <https://doi.org/10.5210/fm.v24i7.10089>
126. Chakravorty N., Sharma C. S., Molla K. A., Pattanaik J. K. Open Science: Challenges, Possible Solutions and the Way Forward. *Proceedings of the Indian National Science Academy*. 2022. Vol. 88. P. 456–471. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43538-022-00104-2>
127. Chan J., Zhang E., Vermeij H., Riemer J. Metadata Librarians for Open Access: A Path Towards Sustainable Discovery and Impact for Open Access Resources. *International Journal of Librarianship*. 2024. Vol. 8, No. 4. P. 30–41. DOI: <https://doi.org/10.23974/ijol.2024.vol8.4.351>
128. Chan L. Introduction. Open Infrastructure: From Monocultures to Bibliodiversity. *Connecting the Knowledge Commons – From Projects to Sustainable Infrastructure : 22nd International Conference on Electronic Publishing, June 2, 2019. Marseille, 2019. P. 9–13.* DOI: <https://doi.org/10.4000/books.oep.9050>
129. Chmyr O. S. Development of Research e-Infrastructure in Ukraine: Creation of the National Repository of Academic Texts. *Statistics of Ukraine*. 2019. Vol. 87, No 4. P. 86–97. DOI: [https://doi.org/10.31767/su.4\(87\)2019.04.09](https://doi.org/10.31767/su.4(87)2019.04.09)
130. CoARA. URL: <https://coara.eu/> (date of access: 28.02.2024).
131. Conlon M., Woods A., Triggs G., O’Flinn R., Javed M., Blake J., Gross B., Ahmad Q. A. I., Ali S., Barber M., Elsborg D., Fofack K., Hauschke Ch., Ilik V., Khan H., Lawless T., Levernier J., Lowe B., Martin J. L., McKay S., Porter S., Walther T., White M., Wolff S., Younes R. VIVO: a system for research

discovery. *Journal of Open Source Software*. 2019. Vol. 4(39). P. 1182. DOI: <https://doi.org/10.21105/joss.01182>

132. Coonin B., Younce L. Publishing in Open Access Journals in The Social Sciences and Humanities: Who's Doing it and Why. *Pushing the edge: explore, extend, engage* : proceedings of the Fourteenth National Conference of the Association of College and Research Libraries, Seattle, Washington, March 12–15, 2009. Chicago, 2009. P. 85–94. URL: <https://alair.ala.org/server/api/core/bitstreams/bf93f22d-31f3-4edb-b28c-8c9f561939d0/content> (date of access: 08.12.2023).

133. Corti L., den Eynden V., Bishop L., Matthew W. Managing and Sharing Research Data: A Guide to Good Practice. London : Sage, 2019. 240 p.

134. Council provides political guidance on international cooperation, open science and European missions. *European Council. Council of the European Union*. 2022. June 10. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/10/council-provides-political-orientations-on-international-cooperation-open-science-and-european-missions/> (date of access: 11.04.2024).

135. Cox A. M., Abbott P. Librarians' Perceptions of the Challenges for Researchers in Rwanda and the Potential of Open Scholarship. *Libri (København)*. 2021. Vol. 71(2). P. 93–107. DOI: <https://doi.org/10.1515/LIBRI-2020-0036>

136. Cox E. Research Outputs as Testimony & the APC as Testimonial Injustice in the Global South. *College & Research Libraries*. 2023. Vol. 84, No. 4. P. 513–530. DOI: <https://doi.org/10.5860/crl.84.4.513>

137. Crow R., Gallagher, R., Naim, K. Subscribe to Open: A practical approach for converting subscription journals to open access. *Learned Publishing*. 2019. Vol. 33, Iss. 4. P. 181–185. DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1262>

138. Current Strategic Initiatives. *The Ohio State University*. URL: <https://library.osu.edu/strategic-directions/current-strategic-initiatives> (date of access: 15.02.2025).

139. CWTS Leiden Ranking Open Edition. URL: <https://open.leidenranking.com/> (date of access: 20.05.2024).

140. Dahle S., Berezko O. Recommendations for the Open Science and Research Assessment reforms in Ukraine. *Zenodo*. 2024. May 16. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11203590>

141. Daniel K., Esposito J. J., Schonfeld R. C. Library Acquisition Patterns. *Ithaka S+R*. 2019. January 29. DOI: <https://doi.org/10.18665/sr.310937>

142. Danowski P. Ein österreichischer Vorschlag zur Klassifizierung von Open Access-Tupeln (COAT) - Unterscheiden verschiedener Open Access-Typen jenseits von Farben. *Mitteilungen der Vereinigung Österreichischer Bibliothekarinnen und Bibliothekare*. 2019. Bd. 72, Nr. 1. S. 59–65. DOI: <https://doi.org/10.31263/voebm.v72i1.2276>

143. David A. B., Alimohamed M., Modern G., Buhomoli O. S. Knowledge and practices of open science among scholars and researchers in Tanzania. *AfriArXiv*. 2022. December 16. DOI: <https://doi.org/10.31730/osf.io/vs3j5>

144. de Vries S. The Fair Open Access Breakdown of Publication Services and Fees. *Libraries at University of Nebraska-Lincoln*. 2019. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/scholcom/132/> (date of access: 11.01.2024).

145. Debat H., Babini D. Plan S in Latin America: A Precautionary Note. *Scholarly and Research Communication*. 2020. Vol. 11, No. 1. P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.22230/src.2020v11n1a347>

146. De-Filippo D., Lascurain-Sánchez M.-L., Sánchez F. Mapping open science at Spanish universities. Analysis of higher education systems. *Profesional De La información*. 2023. Vol. 32, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.3145/epi.2023.jul.06>

147. Direct to Open: A bold, innovative model for open access to scholarship and knowledge. *The MIT Press*. URL: <https://direct.mit.edu/books/pages/direct-to-open> (date of access: 09.01.2025).

148. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC (Text with EEA relevance). *Official*

Journal of the European Union. 2019. L 130. P. 92–125. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj/eng> (date of access: 12.06.2024).

149. do Amaral J. C., Sarich N., Hensley M. K., Machado M. J. C. Librarians at the Center of Peer Review Training: Increasing Collaboration Among Scholarly Communication Stakeholders. *Learned Publishing*. 2025. Vol. 38, Iss. 2. e1657. DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1657>

150. do Amaral J., Adegbilero-Iwari I., Kaliuzhna N. Open Peer Review Traits in Open Access Journals: An Analysis based on DOAJ. *45th SSP Annual Meeting: Transformation, Trust, and Transparency*, Portland, May 31–June 2, 2023. Portland, 2023. DOI: <https://doi.org/10.14293/s2199-ssp-am23-01029>

151. Dobrovolska V., Kunanets N., Zbanatska O., Kyrylenko O., Lytvyn S. Basic Principles of Ukrainian Record Studies Web-Portal Creation. *2021 IEEE 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT)*. Lviv, 22–25 September, 2021. Lviv, 2021. Vol. 2. P. 427–430. DOI: [10.1109/CSIT52700.2021.9648703](https://doi.org/10.1109/CSIT52700.2021.9648703)

152. Donthu N., Kumar S., Mukherjee D., Pandey N., Lim W. M. How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 133. P. 285–296. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

153. Donthu N., Kumar S., Pandey N., Lim W. M. Research Constituents, Intellectual Structure, and Collaboration Patterns in Journal of International Marketing: An Analytical Retrospective. *Journal of International Marketing*. 2021. Vol. 29, Iss. 2. P. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1177/1069031X211004234>

154. Druelinger D., Ma L. Missing a golden opportunity? An analysis of publication trends by income level in the Directory of Open Access Journals 1987–2020. *Learned Publishing*. 2023. Vol. 36, Iss. 3. P. 348–358. DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1543>

155. DSpace leadership explores DSpace/DSpace-CRIS merger. *4Science*. 2024. 21 October. URL: <https://4science.com/dspace-leadership-investigates-dspace-dspace-cris-merger/> (date of access: 09.01.2025).

156. Eamon W. From the Secrets of Nature to Public Knowledge: The Origins of the Concept of Openness in Science. *Minerva*. 1985. Vol. 23, No. 3. P. 321–347.

157. Edinburgh University Press launches Subscribe to Open pilot for 2024. *Edinburgh University Press*. 2023. 06 October. URL: <https://edinburghuniversitypress.com/news/post/eup-launches-subscribe-to-open-pilot-for-2024/> (date of access: 09.01.2025).

158. Eisenstein E. L. The Printing Press as an Agent of Change. Cambridge : Cambridge University Press, 1979. 794 p. Stillman D. Early Science and the Printed Book: The Spread of Science Beyond the Universities. *Renaissance and Reformation*. 1970. Vol. 6, No. 3. P. 43–52.

159. ElSabry E. Who needs access to research? Exploring the societal impact of open access. *Revue française des sciences de l'information et de la communication*. 2017. Vol. 11. DOI: <https://doi.org/10.4000/rfsic.3271>

160. Enterprise for Research, Innovation and Knowledge. *The Ohio State University*. URL: <https://erik.osu.edu/facts-and-figures> (date of access: 15.02.2025).

161. Entrup E. Eppelin A., Ewerth R., Hartwig J., Tullney M., Wohlgemuth M., Hoppe A. B!SON: A Tool for Open Access Journal Recommendation. *Linking Theory and Practice of Digital Libraries : Proceedings 26th International Conference on Theory and Practice of Digital Libraries, TPDL 2022, Padua, Italy, September 20–23, 2022. Padua, 2022. Vol. 13541. P. 357–364. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-16802-4_33*

162. Eppelin A., Entrup E., Hartwig J., Hoppe A. B!SON – a tool to make OA journal selection easier. *Septentrio Conference Series*. 2021. No. 4. P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.7557/5.6190>

163. European Commission. Facts and Figures for open research data. *CESSDA*. 2019. URL: <https://www.cessda.eu/Resource-Directory/Resource-crd-4227> (date of access: 25.03.2025).

164. European Union Commission Recommendation of 17 July 2012 on access to and preservation of scientific information. *Official Journal of the European*

Union. 2012. L 194. P. 39. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/48558fc9-d4c8-11e1-905c-01aa75ed71a1/language-en> (date of access: 21.04.2024).

165. Eve M. P. *Open Access and the Humanities: Contexts, Controversies and the Future*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316161012>

166. Farley A., Langham-Putrow A., Shook E., Sterman L. B., Wacha M. Transformative agreements: Six myths, busted: Lessons learned. *College and Research Libraries News*. 2021. Vol. 82, No. 7. P. 298–301. DOI: <https://doi.org/10.5860/crln.82.7.298>

167. Fell M. J. The Economic Impacts of Open Science: A Rapid Evidence Assessment. *Publications*. 2019. Vol. 7, Iss. 3. 7. Art. 46. DOI: <https://doi.org/10.3390/publications7030046>

168. Fox M., Hanlon S. Barriers to Open Access uptake for researchers in Africa. *Online Information Review*. 2015. Vol. 39, No. 5. P. 698–716. DOI: <https://doi.org/10.1108/OIR-05-2015-0147>

169. Frantsovåg J. E. Diamond Open Access in Norway 2017–2020. *Publications*. 2022. Vol. 10, No. 1. P. 13. DOI: <https://doi.org/10.3390/publications10010013>

170. Fricker M. *Epistemic injustice: power and the ethics of knowing*. New York : Oxford University Press, 2007. 198 p.

171. Fuchs C., Sandoval M. The Diamond Model of Open Access Publishing: Why Policy Makers, Scholars, Universities, Libraries, Labour Unions and the Publishing World Need to Take Non-Commercial, Non-Profit Open Access Serious. *TripleC*. 2013. Vol. 11, No. 2. P. 428–443. DOI: <https://doi.org/10.31269/vol11iss2pp428-443>

172. Gaul A. EMS Press Criteria for Sustainable Open Access with Subscribe to Open. *EMS Press*. 2023. February 22. URL: <https://assets.ctfassets.net/n7mu351xs3vu/2kLZF2DXLmudWg6SrDcuvW/5757d2>

[3fe0e6718efddd0af55592701b/2024_02_05_EMS_Press_Criteria_for_Sustainable_Open_Access_with_Subscribe_to_Open_2024_.pdf](#) (date of access: 09.01.2024).

173. Getz L., Langenkamp K., Rödel B., Taufenbach K., Weiland M. Open access in vocational education and training research: results from four structured group discussions. *Empirical Research in Vocational Education and Training*. 2020. Vol. 12. Art. 15. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40461-020-00101-z>

174. Gross J., Ryan J. Landscapes of Research: Perceptions of Open Access (OA) Publishing in the Arts and Humanities. *Publications*. 2015. Vol. 3, Iss. 2. P. 65–88. DOI: <https://doi.org/10.3390/publications3020065>

175. Grunwald W. Die Hochschulbibliothek. *Festschrift zur 125-Jahrfeier der Technischen Hochschule Hannover 1831-1956* / hrsg. W. Busch. Hannover : Technische Hochschule, 1956. S. 239–244.

176. Guidelines to the Rules on Open Access to Scientific Publications and Open Access to Research Data in Horizon 2020 : H2020 Programme. *European Commission*. 2017. March 21. URL: https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf (date of access: 11.01.2023).

177. Gunasekera C. Motivational Factors for Faculty Contribution to Institutional Repositories and their Awareness of Open Access Publishing. *Journal of Information and Knowledge*. 2017. Vol. 54, Iss. 3. P. 147–153. DOI: <https://doi.org/10.17821/srels/2017/v54i3/111684>

178. Hadad S., Aharony N. Researchers' perceptions, patterns, motives, and challenges in self-archiving as a function of the discipline. *SocArXiv*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.31235/osf.io/h4q9e>

179. Hagner M. Open Access, data capitalism and academic publishing. *Swiss Med Wkly*. 2018. Vol. 148, No. 0708. w14600. DOI: <https://doi.org/10.4414/smw.2018.14600>

180. Haider J. Of the rich and the poor and other curious minds: on open access and development. *Aslib Proceedings*. 2007. Vol. 59, No. 4/5. P. 449–461. DOI: <https://doi.org/10.1108/00012530710817636>

181. Haigh M., Haigh T. The Red Route to Open Access?: Scholarly Publishing and the Politics of National Identity in Post-Soviet Ukraine. *Proceedings of the Annual Conference of CAIS Actes Du congrès Annuel De l'ACSI*. 2011. DOI: <https://doi.org/10.29173/cais565>

182. Harnad S., Brody T., Vallières F., Carr L., Hitchcock S., Gingras Y., Oppenheim C., Hajjem C., Hilf E. R. The Access/Impact Problem and the Green and Gold Roads to Open Access: An Update. *Serials Review*. 2008. Vol. 34, Iss. 1. P. 36–40. DOI: <https://doi.org/10.1080/00987913.2008.10765150>

183. Hauschke C., Nazarovets S., Altemeier F. Kaliuzhna N. Roadmap to FAIR Research Information in Open Infrastructures. *Journal of Library Metadata*. 2021. Vol. 21, No. 1/2. P. 45–61. DOI: <https://doi.org/10.1080/19386389.2021.1999156>

184. Hauschke H. Research data or research information: What's the difference? *TIB-Blog*. 2024. May 8. URL: <https://blog.tib.eu/2024/05/08/research-data-or-research-information-whats-the-difference/> (date of access: 09.01.2025).

185. Hedlund T., Rabow I. Open Access in the Nordic Countries - a State of the Art Report. URL: https://kuramoto.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/05/open_access_in_the_nordic_countries_hedlund_rabow_no_rdbib.pdf (date of access: 25.02.2025).

186. Hedlund T., Rabow I. Scholarly publishing and open access in the Nordic Countries. *Learned Publishing*. 2009. Vol. 22, No. 3. P. 177–186. DOI: <https://doi.org/10.1087/2009303>

187. Heesen R., Bright L. K. Is Peer Review a Good Idea? *The British Journal for the Philosophy of Science*. 2021. Vol. 72, Iss. 3. P. 635–663. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjps/axz029>

188. High-quality, transparent, open, trustworthy and equitable scholarly publishing - Council conclusions (approved on 23 May 2023). *Council of the*

European Union. 2023. May 23. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9616-2023-INIT/en/pdf> (date of access: 29.08.2024).

189. Hopf D., Dellmann S., Hauschke Ch., Tullney M. Effects of Open Access. Literature study on empirical research 2010–2021. Hannover : Technische Informationsbibliothek, 2024. 44 p. DOI: <https://doi.org/10.34657/13648>

190. Huang C. K., Neylon C., Montgomery L., Hosking R., Diprose J. P., Handcock R. N., Wilson K. Open access research outputs receive more diverse citations. *Scientometrics*. 2024. Vol. 129. P. 825–845 DOI: <https://doi.org/10.1007/s11192-023-04894-0>

191. Indicators. *CWTS Leiden Ranking Open Edition*. URL: <https://open.leidenranking.com/information/indicators> (date of access: 25.03.2025).

192. Introductory note. *Quartz OA*. URL: <https://quartzoa.pubpub.org/white-paper-2> (date of access: 15.02.2025).

193. Johnson C., Pilko T., Zhang E., Culbertson B., Mackinder L., Moxham T., Ramirez J., Riemer J., Scott K., Thomas C., Troy S. UC Libraries Open Access Resource Management Task Force Phase One Report. 2021. URL: https://libraries.universityofcalifornia.edu/wpcontent/uploads/2021/11/OARMTF_Phase_One_Report_Oct_2021.pdf (date of access: 15.02.2025).

194. Johnson G. A Critical Examination of Barriers to Open Access in UK Academia. *The 5th ICTs and Society-Conference: The Internet and Social Media at a Crossroads: Capitalism or Commonism? Perspectives for Critical Political Economy and Critical Theory*. Vienna, Austria, 2015. P. 1–5. URL: <https://sciforum.net/manuscripts/2806/manuscript.pdf> (date of access: 25.03.2025).

195. Johnson G. Cultural, ideological and practical barriers to open access adoption within the UK Academy: an ethnographically framed examination. *Insights the UKSG journal*. 2018. Vol. 31. DOI: <http://dx.doi.org/10.1629/uksg.400>

196. Kaliuzhna N. Zooming in on Open Access in Ukraine: trends and patterns. *PUBMET2023: The 10th Conference on Scholarly Communication in the*

- Context of Open Science*, Zagreb, September 13–15, 2023. Zagreb, 2023. P. 23–24.
DOI: <https://doi.org/10.15291/pubmet.4255>
197. Kaliuzhna N., Altemeier F. Towards Fair Principles for Research Information: Report on a Series of Workshops. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*. 2021. No. 7. P. 128–132. URL: <http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/233322> (date of access: 15.02.2025).
198. Kaliuzhna N., Auhunas S. Research Information Infrastructure in Ukraine: first steps towards building a national CRIS. *Procedia Computer Science*. 2022. Vol. 211. P. 230–237. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.10.196>
199. Kaliuzhna N., Hauschke C. Open access in Ukraine: Characteristics and evolution from 2012 to 2021. *Quantitative Science Studies*. 2024. Vol. 5, Iss. 4. P. 1022–1041. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00324
200. Kaliuzhna N., Zeynep A., Hauschke C. I got 82 problems... Hürden des Open-Access-Publizierens: Ergebnisse einer Literaturübersicht (2004–2023). *Zenodo*. 2024. September 11. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13747746>
201. Kaliuzhna, N., Aydin, Z., Müller, P., & Hauschke, C. Hurdles to open access publishing faced by authors: a scoping literature review from 2004 to 2023. *Royal Society Open Science*. 2025. Vol.12. Iss. 8. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsos.250257>
202. Karácsony G., Görögh E. New Chapter of Knowledge Management in Hungary: Steps Toward Open Science and Tertiary Collaborative Work. *Hungarian Educational Research Journal*. 2017. Vol. 7, No. 1. P. 94–102. DOI: 10.14413/herj.2017.01.07
203. Kenney R., Warden R. An Open Access future? Report from the eurocancercoms project. *ecancer*. 2011. Vol. 5. 223. DOI: <https://doi.org/10.3332/ecancer.2011.223>
204. Knöchelmann M. The Democratisation Myth: Open Access and the Solidification of Epistemic Injustices. *Science & Technology Studies*. 2021. Vol. 34, No. 2. P. 65–89. DOI: <https://doi.org/10.23987/sts.94964>

205. Kolesnykova T. O. The Role of Libraries as Publishers in the Open Education Landscape: Reflecting Modern World Practice of Open Textbooks. *University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings*. 2019. No. 4. P. 88–99. DOI: https://doi.org/10.15802/unilib/2019_187423

206. Kolesnykova T., Matveyeva O. An Analysis of Digital Library Publishing Services in Ukrainian Universities. *Evidence Based Library and Information Practice*. 2019. Vol. 14, No. 4. P. 52–71. DOI: <https://doi.org/10.18438/eblip29510>

207. Kolesnykova T., Matveyeva O. First Steps Before the Jump: Ukrainian University Librarians Survey about oer. *University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings*. 2021. No. 6. P. 96–107. DOI: https://doi.org/10.15802/unilib/2021_248379

208. Kostyrko T. M., Korolova T. D. Bibliometric Analysis of Publications of Scientists in open access journals as a tool to Increase the publishing activity of the university. *University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings*. 2021. No. 6. P. 108–117. DOI: https://doi.org/10.15802/unilib/2021_248521

209. Kurt S. Why do authors publish in predatory journals? *Learned Publishing*. 2018. Vol. 31, Iss. 2. P. 141–147. DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1150>

210. Kwon D. Publishers are selling papers to train AIs - and making millions of dollars. *Nature*. 2024. Vol. 636. P. 529–530. DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-024-04018-5>

211. Laakso M., Björk B.-C. Delayed open access: An overlooked high-impact category of openly available scientific literature. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2013. Vol. 64, Iss. 7. P. 1323–1329. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.22856>

212. Laakso M., Matthias L., Jahn N. Open is not forever: A study of vanished open access journals. *Journal of the Association for Information Science*

and Technology. 2021. Vol. 72, Iss. 9. P. 1099–1112. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.24460>

213. Laakso M., Welling P., Bukvova H., Nyman L., Björk B-C., Hedlund T. The Development of Open Access Journal Publishing from 1993 to 2009. *PLoS ONE*. 2011. 6(6). Article e20961. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0020961>

214. Langham-Putrow A, Carter S. J. Subscribe to open: Modeling an open access transformation. *College and Research Libraries News*. 2020. Vol. 81, No. 1. P. 18–21. DOI: <https://doi.org/10.5860/crln.81.1.18>

215. Lazarenko N., Kolomiets A., Bilous V., Zahorodnii S., Gromov I., Zhovnych O., Ivanichkina N. Institutional Repositories as a Global Dissemination Tool of Educational and Scientific Information. *Encounters in Theory and History of Education*. 2022. Vol. 23. P. 241–258. DOI: <https://doi.org/10.24908/encounters.v23i0.15230>

216. Linde P., Björklund C., Eriksson J., Svensson A. Self-Archiving in practice: What do the researchers say and is there any pain alleviation? *Rethinking Electronic Publishing: Innovation in Communication Paradigms and Technologies* : Proceedings of the 13th International Conference on Electronic Publishing, ELPUB. Milano, 2009. P. 393–414.

217. Lloyd G. E. R. Magic, Reason, and Experience: Studies in the Origins and Development of Greek Science. Cambridge : Cambridge University Press, 1979. 266 p.

218. Lwoga E. T., Questier F. Open access behaviours and perceptions of health sciences faculty and roles of information professionals. *Health Information & Libraries Journal*. 2015. Vol. 32, Iss. 1. P. 37–49. DOI: <https://doi.org/10.1111/hir.12094>

219. Lyman S. Industry access to the literature. *Nature Biotechnology*. 2011. Vol. 29. P. 571–572. DOI: <https://doi.org/10.1038/nbt.1909>

220. Macan B., Petrak J. The Current State and Future Perspectives of the Research Information Infrastructure in Croatia. *Journal of Information and*

Organizational Sciences. 2019. Vol. 43, No. 1. P. 15–31. DOI: <https://doi.org/10.31341/jios.43.1.2>

221. Maddi A. Measuring open access publications: a novel normalized open access indicator. *Scientometrics*. 2020. Vol. 124. P. 379–398. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03470-0>

222. Maddi A., Lardreau E., Sapinho D. Open access in Europe: a national and regional comparison. *Scientometrics*. 2021. Vol. 126. P. 3131–3152. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11192-021-03887-1>

223. Maddi A., Monneau E., Guaspere-Cartron C., Gargiulo F., Dubois M. Streetlight effect in PubPeer comments: are Open Access publications more scrutinized? *Scientometrics*. 2024. Vol. 129. P. 4231–4247. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11192-024-05053-9>

224. Mahmood I., Hartley R. J., Rowley J. Scientific communication in Libya in the digital age. *Journal of Information Science*. 2011. Vol. 37, Iss. 4. P. 379–390. DOI: <https://doi.org/10.1177/0165551511408846>

225. Makhinchuk V., Podolieva A., Panova L., Gramatskiy E., Boichuk A. The Legal Nature of Creative Commons Licenses and the Features of Their Use in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020 Vol. 23, Iss. 4. P. 1–9. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/the-legal-nature-of-creative-commons-licenses-and-the-features-of-their-use-in-ukraine-9455.html> (date of access: 25.03.2025).

226. Making full and immediate Open Access a *Plan S*. URL: <https://www.coalition-s.org/> (date of access: 25.03.2025).

227. Mandler P. Open Access for the Humanities: Not for Funders, Scientists or Publishers. *Journal of Victorian Culture*. 2013. Vol. 18, Iss. 4. P. 551–557. DOI: <https://doi.org/10.1080/13555502.2013.865981>

228. Marc Proposal No. 2022-06. *German National Library*. 2021. December 21. URL: <https://www.loc.gov/marc/mac/2022/2022-06.html> (date of access: 15.02.2025).

229. Martin B. R., Tang P. The benefits from publicly funded research. *SPRU – the Science Policy Research*. 2007. No. 161. URL: https://scispace.com/papers/the-benefits-from-publicly-funded-research-34krail3d9?references_page=5 (date of access: 14.03.2024).
230. McNutt M. "Plan S" falls short for society publishers—and for the researchers they serve. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2019. Vol. 116(7). P. 2400–2403. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1900359116>
231. Medvecky F. Fairness in knowing: Science communication and epistemic justice. *Science and Engineering Ethics*. 2018. Vol. 24. P. 1393–1408. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11948-017-9977-0>
232. Mehr-OA – Benefits of Open Access for Data-Driven Research and Development. *Plasma-Mds*. URL: <https://www.plasma-mds.org/project-mehr-oa.html> (date of access: 25.03.2022).
233. Mellins-Cohen T. Classifying open access business models. *Insights: the UKSG journal*. 2024. Vol. 37. P. 15. DOI: <https://doi.org/10.1629/uksg.667>
234. Memon S., Desai V. Business Model- A Meaning to your Endeavor. *International Journal of Multidisciplinary Research Transactions*. 2022. Vol.4, Iss. 2. P. 46–61. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6301058>
235. MoChridhe R. Linguistic equity as open access: Internationalizing the language of scholarly communication. *The Journal of Academic Librarianship*. 2019. Vol. 45, Iss. 4. P. 423–427. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2019.02.006>
236. Moher D., Shamseer L., Cobey K., Lalu M. M., Galipeau J., Avey M. T., Ahmadzai N., Alabousi M., Barbeau P., Beck A., Daniel R., Frank R., Ghannad M., Hamel C., Hersi M., Hutton B., Isupov I., McGrath T. A., McInnes M. D. F., Page M. J., Pratt M., Pussegoda K., Shea B., Srivastava A., Stevens A., Thavorn K., van Katwyk S., Ward R., Wolfe D., Yazdi F., Yu A. M., Ziai. H. Stop this waste of people, animals and money. *Nature*. 2017. Vol. 549, No. 7670. P. 23–25. DOI: <https://doi.org/10.1038/549023a>
237. Moore S. A. Revisiting "the 1990s debutante": Scholar-led publishing and the prehistory of the open access movement. *Journal of the Association for*

Information Science and Technology. 2020. Vol. 71, Iss. 7. P. 856–866. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.24306>

238. Mudditt A. Plan S and the Transformation of Scholarly Communication: Are We Missing the Woods? *The Scholarly Kitchen*. 2019. June 3. URL: <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2019/06/03/plan-s-and-the-transformation-of-scholarly-communication-are-we-missing-the-woods/> (date of access: 13.03.2022).

239. Mukunth V. India Will Skip Plan S, Focus on National Efforts in Science Publishing. *Science. The Wire*. 2019. October 26. URL: <https://science.thewire.in/the-sciences/plan-s-open-access-scientific-publishing-article-processing-charge-insa-k-vijayraghavan/> (date of access: 15.09.2024).

240. Muth L. T., Salvador Lopez J. M. Open Access Publications and Their Impact on Sustainability Development Goals. *Industry, Innovation and Infrastructure. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Cham : Springer, 2021. P. 783–797. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-95873-6_137

241. Mwanzu A. Open Access Publishing in Kenya. *Commonplace*. 2021. Vol. 1(3). DOI: <https://doi.org/10.21428/6ffd8432.8ca166c3>

242. Nazarovets S., Skalaban A. Plan S. Accepted not Denied. *Nauka i innovatsii*. 2019. № 12. P. 81–84.

243. Nicholas D., Rodríguez-Bravo B., Watkinson A., Boukacem-Zeghmouri C., Herman E., Xu J., Abrizah A., Świgoń M. Early career researchers and their publishing and authorship practices. *Learned Publishing*. Vol. 30, Iss. 3. P. 205–217. DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1102>

244. NISO RP-8-2008, Journal Article Versions (JAV): Recommendations of the NISO/ALPSP JAV Technical Working Group. *NISO*. 2008. April 01. URL: <https://www.niso.org/publications/niso-rp-8-2008-jav> (date of access: 25.03.2025).

245. Nüst N., Yücel G., Cordts A., Hauschke Ch. Enriching the scholarly metadata commons with citation metadata and spatio-temporal metadata to support responsible research assessment and research discovery. *arxivlogo>cs>rXiv:2301.01502*. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.01502>

246. Open Access in southern European countries / eds.: L. Anglada, E. Abadal. Madrid : FECYT, 2010. 192 p.
247. Open Access to Scientific Information Chemistry. *Perma.cc*. 2018. November 28. URL: <https://perma.cc/K8LY-EPZB> (date of access: 25.03.2025).
248. Panter. *TIB*. URL: <https://www.tib.eu/en/research-development/project-overview/project-summary/panter> (date of access: 09.10.2024).
249. Parmhed S., Säll, J. Transformative agreements and their practical impact: a librarian perspective”. *Insights: The UKSG Journal*. 2023. Vol. 36, No. 1. P. 12. DOI: <https://doi.org/10.1629/uksg.612>
250. Pasquetto I. V., Sands A. E., Borgman C. L. Exploring openness in data and science: What is “open,” to whom, when, and why? *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2015. Vol. 52, Iss. 1. p. 1–2. DOI: <https://doi.org/10.1002/pra2.2015.1450520100141>
251. Pendse L. R. Open Access in Slovakia. *WESS Newsletter*. 2019. Vol. 43, No. 1. URL: <https://acrl.ala.org/ess/newsletters/wess-newsletter-archive/wess-newsletter-fall-2019/open-access-in-slovakia/> (date of access: 06.11.2023).
252. Pénin J. Are You Open? An Investigation of the Concept of Openness for Knowledge and Innovation. *Revue Économique*. 2013. Vol. 64, No. 1. P. 133–48. DOI: <https://doi.org/10.3917/reco.641.0133>
253. Perkins R. A., Lowenthal P. R. Open access journals in educational technology: Results of a survey of experienced users. *Australasian Journal of Educational Technology*. 2016. Vol. 32, No. 3. P. 18–37. DOI: <https://doi.org/10.14742/ajet.2578>
254. Pinfield S. Achieving Global Open Access: The Need for Scientific, Epistemic and Participatory Openness. London : Routledge, 2024. 134 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781032679259>
255. Piwowar H., Priem J., Larivière V., Alperin J. P., Matthias L., Norlander B., Farley A., West J., Haustein S. The state of OA: a large-scale analysis

of the prevalence and impact of Open Access articles. *PeerJ*. 2018. 6. e4375. DOI: 10.7717/peerj.4375

256. Plan S Principles. *Plan S*. URL: https://www.coalition-s.org/plan_s_principles/ (date of access: 25.03.2025).

257. Pölönen J., Laakso M., Guns R., Kulczycki E., Sivertsen G. Open access at the national level: A comprehensive analysis of publications by Finnish researchers. *Quantitative Science Studies*. 2020. Vol. 1, Iss. 4. P. 1396–1428. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00084

258. Predatory journals: no definition, no defence / A. Grudniewicz, D. Moher, K. D. Cobey et al. *Nature*. 2019. Vol. 576(7786). P. 210–212. DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-019-03759-y>

259. Prokopenko L., Skachenko O. Meeting Users' Information Needs Online during the Russian-Ukrainian War. *Portal*. 2023. Vol. 23, No. 4. P. 655–669. DOI: <https://doi.org/10.1353/pla.2023.a908696>

260. Public Launch of the ALMASI EU funded Project and the European Diamond Capacity Hub <https://almasiproject.org/news-and-events/public-launch-of-the-almasi/>

261. Puylaert R., Kooistra G. Weer verdere groei Open Access richting 100%. URL: https://www.universiteitenvannederland.nl/nl_NL/nieuwsdetail/nieuwsberic ht/926-p-weer-verdere-groei-open-access-richting-100-p.html (date of access: 25.03.2025).

262. Quigley N. Open access in the humanities, arts and social sciences: Complex perceptions of researchers and implications for research support. *LIBER Quarterly: The Journal of the Association of European Research Libraries*. 2021 Vol. 31, No. 1. P. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.53377/lq.10937>

263. Raju R., Badrudeen A. Social justice driving open access publishing: an African perspective. *The Journal of Electronic Publishing*. 2022. Vol. 25(1). DOI: <https://doi.org/10.3998/jep.1910>

264. Range of courses: workshops, guided tours, webinars. *TIB – Leibniz-Informationszentrum Technik und Naturwissenschaften Universitätsbibliothek*. URL: <https://www.tib.eu/en/learning-working/courses-offered> (date of access: 25.03.2025).

265. Ravikumar M. N., Ramanan T. Perception of Academics regarding the Credibility of Online Resources: Open Access versus Subscribed Journals with special reference to Eastern University, Sri Lanka. *Journal of the University Librarians Association of Sri Lanka*. 2019. Vol. 22, Iss. 2. P. 86–101. DOI: <http://doi.org/10.4038/jula.v22i2.7939>

266. Raymond E. *The Cathedral & the Bazaar: Musings on Linux and Open Source by an Accidental Revolutionary*. Sebastopol : O'Reilly Media, 1999. 268 p.

267. Reitz M. ODLIS: Online Dictionary for Library and Information Science. URL: <https://odlis.abc-clio.com/> (date of access: 11.01.2025).

268. Revised Field of Science and Technology (FOS) classification in the Frascati Manual. URL: <https://unstats.un.org/wiki/display/EC/Revised+Field+of+Science+and+Technology+%28FOS%29+classification+in+the+Frascati+Manual> (date of access: 25.03.2025).

269. Reyes-Lillo D., Pastor-Ramon E. Use of Handle in Institutional Repositories and Its Relationship with Alternative Metrics: A Case Study in Spanish-speaking America. *Hipertext.net*. 2024. No. 29. P. 211–222. DOI: <https://doi.org/10.31009/hipertext.net.2024.i29.17>

270. Robinson-Garcia N., Costas R., van Leeuwen T. N. Open Access uptake by universities worldwide. *PeerJ*. 2020. Vol. 8. e9410. DOI: <http://doi.org/10.7717/peerj.9410>

271. Robinson-Garcia N., van Leeuwen T. N., Torres-Salinas D. Measuring Open Access Uptake: Data Sources, Expectations, and Misconceptions. *Scholarly Assessment Reports*. 2020. Vol. 2, No. 1. P. 15. DOI: <https://doi.org/10.29024/sar.23>

272. Rodriguez J. E. Awareness and Attitudes about Open Access Publishing: A Glance at Generational Differences. *The Journal of Academic*

Librarianship. 2014. Vol. 40. P. 604–610. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2014.07.013>

273. Romanchenko I., Prokopenko A., Zaichko I., Prokopenko L., Rybalko P., Bobrovytska S., Kyselyova O. Methods Of Introducing Information Technologies Into The Educational Process Of Higher Education Institutions Of Ukraine. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21, No. 5. P. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.5.3>

274. Rooryck J., Bargheer M., Mounier P., Stern N. Creating Community-Driven Pathways to Equitable Open Scholarly Publishing with CRAFT-OA, DIAMAS, and PALOMERA - WEBINAR Slides. *Zenodo*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8070435>

275. Rowley J., Johnson F., Sbaffi L. Frass W., Devine E. Academics' behaviors and attitudes towards open access publishing in scholarly journals. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. 2017. Vol. 68(5). P. 1201–1211. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.23710>

276. San Francisco Declaration on Research Assessment. *Dora*. URL: <https://sfdora.org/read/> (date of access: 25.03.2025).

277. Sánchez-Tarragó N, Carlos Fernández-Molina J. The open access movement and Cuban health research work: an author survey. *Health Information & Libraries Journal*. 2010. Vol. 27, Iss. 1. P. 66–74. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00852.x>

278. Sarabipour S., Debat H. J., Emmott E., Burgess S. J., Schwessinger B., Hensel Z. On the value of preprints: An early career researcher perspective. *PLoS Biol*. 2019. Vol. 17(2). e3000151. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000151>

279. Schimmer R., Geschuhn K. K., Vogler A. Disrupting the subscription journals' business model for the necessary large-scale transformation to open access. *ScienceOpen Research*. 2015. DOI: <http://dx.doi.org/10.17617/1.3>

280. Schmidt B., Kuchma I. Implementing open access mandates in Europe: OpenAIRE study on the development of open access repository communities in

Europe. Universitätsverlag Göttingen, 2012. 179 p. URL: https://univerlag.uni-goettingen.de/bitstream/handle/3/isbn-978-3-86395-095-8/oa_mandates.pdf?sequence=4&isAllowed=y (date of access: 25.03.2025).

281. Scholarly Communication Librarianship and Open Knowledge / eds.: M. Bonn, J. Bolick, W. Cross. Chicago : ACRL, 2023. 528p.

282. Schroter S., Tite L., Smith R. Perceptions of open access publishing: interviews with journal authors. *BMJ*. 2005. Vol. 330, Iss. 7494. P. 756. DOI: <https://doi.org/10.1136/bmj.38359.695220.82>

283. Scott R. E., Murphy J. A., Thayer-Styes C., Buckley C. E., Shelley A. Exploring faculty perspectives on open access at a medium-sized, American doctoral university. *Insights: the UKSG journal*. 2023. Vol. 36. P. 14. DOI: <https://doi.org/10.1629/uksg.620>

284. Sengupta P. Open access publication: Academic colonialism or knowledge philanthropy? *Geoforum*. 2021. Vol. 118. P. 203–206. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.04.001>

285. Serghiou S., Ioannidis J. P. A. Altmetric Scores, Citations, and Publication of Studies Posted as Preprints. *JAMA*. 2018. Vol. 319, No. 4. P. 402–404. DOI: <http://doi.org/10.1001/jama.2017.21168>

286. Sever R., Eisen M., Inglis J. Plan U: Universal access to scientific and medical research via funder preprint mandates. *PLoS Biol*. 2019. Vol. 17(6). e3000273. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000273>

287. Severin A., Egger M., Eve M. P., Hürlimann D. Discipline-specific open access publishing practices and barriers to change: an evidence-based review [version 2; peer review: 2 approved, 1 approved with reservations]. *F1000Research*. 2020. 7. P. 1925. DOI: <https://doi.org/10.12688/f1000research.17328.2>

288. Shukla P., Khan A. M. Implications of Institutional Repositories on Contributors' Professional and Publishing Practices: A Survey. *International Information & Library Review*. 2014. Vol. 46. P. 125–136. DOI: <https://doi.org/10.1080/10572317.2014.97006>

289. Sīle L., Pölönen J., Sivertsen G., Guns R., Engels T., Arefiev P., Dušková M., Faurbæk L., Holl A., Kulczycki E., Macan B., Nelhans G., Petr M., Pisk M., Soós S., Stojanovski J., Stone A., Šušol J., Teitelbaum R. Comprehensiveness of national bibliographic databases for social sciences and humanities: Findings from a European survey. *Research Evaluation*. 2018. Vol. 27, Iss. 4. P. 310–322. DOI: <https://doi.org/10.1093/reseval/rvy016>
290. Speicher L., Armando L., Bargheer M., Eve M., Fund S., Leão D., Mosterd M., Pinter F., Souyioultzoglou I. OPERAS Open Access Business Models White Paper. *Zenodo*. 2018. July 30. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1323708>
291. Spezi V., Wakeling S., Pinfield S., Creaser C., Fry J., Willett P. Open-access mega-journals: The future of scholarly communication or academic dumping ground? A review. *Journal of Documentation*. 2017. Vol. 73, No. 2. P. 263–283. DOI: <https://doi.org/10.1108/JD-06-2016-0082>
292. Stanford Medicine. Stephen Quake, Stanford - Stanford Medicine Big Data | Precision Health 2017. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/zt9hlbet2Lk> (date of access: 25.03.2025).
293. Suber P. 4-7. Gratis and Libre Open Access. *Knowledge Unbound*. 2019. March 14. URL: <https://knowledgeunbound.mitpress.mit.edu/pub/dqxpfvy7> (date of access: 11.01.2025).
294. Suber P. Open Access. Cambridge : The MIT Press, 2012. 256 p. URL: <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/26065> (date of access: 11.01.2025).
295. Suber P. The rise of libre open access. *SPARC Open Access Newsletter*. 2012. Iss. 164. URL: <https://legacy.earlham.edu/peters/fos/newsletter/06-02-12.htm> (date of access: 27.02.2022).
296. Suchikova Y., Nazarovets S. Strategy for Open Science Development at Berdyansk State Pedagogical University. *Zenodo*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15007508>
297. Sutton S. C., Chadwell F. A. Open Textbooks at Oregon State University: A Case Study of New Opportunities for Academic Libraries and

University Presses. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*. 2014. Vol. 2, Iss. 4. eP1174. DOI: <https://doi.org/10.7710/2162-3309.1174>

298. Tarasov D., Andrukhiv A. Analysis of the development of Ukrainian repositories. *Modern Problems of Radio Engineering, Telecommunications and Computer Science* : Proceedings of the XI-th International Conference TCSET'2012, Lviv-Slavske, February 21–24, 2012. Lviv, 2012. P. 383–383.

299. Taubert N., Sterzik L., Bruns A. Mapping the German Diamond Open Access Journal Landscape. *arxivlogo>cs>arXiv:2306.13080*. DOI: <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2306.13080>

300. Tennant J. P., Waldner F., Jacques D. C., Masuzzo P., Collister L. B., Hartgerink C. H. The academic, economic and societal impacts of Open Access: an evidence-based review. *F1000Research*. 2016. Vol. 5. P. 632. DOI: <https://doi.org/10.12688/f1000research.8460.1>

301. The Muse Story. URL: <https://about.muse.jhu.edu/about/story> (date of access: 09.01.2025).

302. The Routledge Handbook of Epistemic Injustice / eds.: I. J. Kidd, J. Medina, G. Pohlhaus. New York : Routledge, 2017. 438 p.

303. Thorin S. E. Global Changes in Scholarly Communication. *eLearning and Digital Publishing* / eds.: H. S. Ching, P. W. T. Poon, C. McNaught. Dordrecht : Springer, 2006. Vol. 33. P. 221–240. DOI: https://doi.org/10.1007/1-4020-3651-5_12

304. TIB Open Access Policy. *TIB – Leibniz-Informationszentrum Technik und Naturwissenschaften Universitätsbibliothek*. URL: <https://www.tib.eu/en/tib/policies/open-access-policy> (date of access: 09.01.2025).

305. *TIB Open Publishing*. URL: <https://www.tib-op.org/ojs/index.php/index/tibop/about> (date of access: 09.02.2025).

306. TIB's Strategic Action Areas 2030. *TIB – Leibniz-Informationszentrum Technik und Naturwissenschaften Universitätsbibliothek*. URL: https://www.tib.eu/fileadmin/Daten/presse/dokumente/TIB_Strategische_Handlungsfelder_2030_1.1.2024_EN.pdf (date of access: 29.12.2024).

307. Tkacz N. *Wikipedia and the Politics of Openness*. Chicago ; London : University of Chicago Press, 2014. 232 p.

308. Tobias P., Mattern J. *Datastory: New figures: 55% of publications from 2018 and 2019 are open access*. *Zenodo*. 2021. May 25. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4787851>

309. TOME is a bold new effort to change the landscape of scholarly book publishing. *Tome*. URL: <https://www.openmonographs.org/> (date of access: 09.01.2025).

310. Traynor C., Foster L. Principles and practice in open science: Addressing power and inequality through “situated openness”. *OCSDNet*. URL: <https://ocsdnet.org/principles-and-practice-in-open-science-addressing-power-and-inequality-through-situated-openness/> (date of access: 14.03.2025).

311. UNESCO Recommendation on Open Science. DOI: <https://doi.org/10.54677/MNMH8546>

312. Vacek A., Kaliaperumal C. Neurosurgical Publication-Should We Publish at Any Cost? An In-Depth Analysis of Costs Incurred in Publication. *World Neurosurg.* 2022 Vol. 163. P. e549–e558. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wneu.2022.04.021>

313. van Loon O. R., van Loon A. J. An overlooked financial problem in healthcare: Article processing charges. *Complementary Therapies in Medicine*. 2023. Vol. 76. P. 102960. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ctim.2023.102960>

314. Wałek A. (Re)Shaping Open Access Policy to Scientific Resources at Polish Technical Universities: Gdańsk University of Technology Perspective. *Proceedings of the IATUL Conferences*, 2017. Paper 6. URL: <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2198&context=iatul> (date of access: 16.08.2023).

315. Walsh M. P., Kaliuzhna N., Mchunu N., Mostafa M., Witzig K., Alves T. Open scholarship and bibliodiversity. *Information Services and Use*. 2024. Vol. 44. Iss. 4. P. 297–308. DOI: <https://doi.org/10.1177/187587892412967>

316. Waltman L., Larivière V. Special issue on bibliographic data sources. *Quantitative Science Studies*. 2020. Vol. 1, Iss. 1. P. 360–362. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_e_00026
317. What is SCOAP³? *SCOAP³*. URL: <https://scoap3.org/what-is-scoap3/> (date of access: 09.01.2025).
318. Widding A. S. Beyond Transformative Agreements: Ways Forward for Universities. *European Review*. 2024. Vol. 32(S1). P. S28–S38. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798724000036>
319. Widmark W. How can we get beyond the Transformative Agreements: a Swedish perspective. *Revista Española de Documentación Científica*. 2024. Vol. 47, No. 4. e402.
320. Willinsky J. The unacknowledged convergence of open source, open access, and open science. *First Monday*. 2005. Vol. 10, No. 8. DOI: <https://doi.org/10.5210/fm.v10i8.1265>
321. Xia J. A longitudinal study of scholars attitudes and behaviors toward open-access journal publishing. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2010. Vol. 61, Iss. 3. P. 615–624. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.21283>
322. Xiao Y., Watson M. Guidance on Conducting a Systematic Literature Review. *Journal of Planning Education and Research*. 2019. Vol. 39, Iss. 1. P. 93–112. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456x17723971>
323. Yang P., Shoaib A., West R., Colavizza G. Open access improves the dissemination of science: insights from Wikipedia. *Scientometrics*. 2024. Vol. 129. P. 7083–7106. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11192-024-05163-4>
324. Yiotis K. The Open Access Initiative: A New Paradigm for Scholarly Communications. *Information Technology and Libraries*. 2005. Vol. 24, No. 4. P. 157–162. DOI: <https://doi.org/10.6017/ital.v24i4.3378>
325. Zarghani M., Nemati-Anaraki L., Sedghi S., Chakoli A. N., Rowhani-Farid A. Iranian researchers' perspective about concept and effect of open science

on research publication. *BMC Health Services Research*. 2023. Vol. 2. Art. 437. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12913-023-09420-9>

326. Zharinova A., Tsybenko I., Zhrebchuk S., Fedchuk A. The role of the national consortium Orcid Ukraine in advancing open science policy. *Відкрита наука та інновації*. 2024. Vol. 1, No. 1. P. 38–49. DOI: <https://doi.org/10.62405/osi.2024.01.03>

327. Žumer M. Licensing Issues for Central and Eastern European Libraries. *67th Council and General Conference of the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA)*, Boston, Massachusetts, August 16–25, 2001. Boston, 2021. No. 83. P. 1–7. URL: https://www.researchgate.net/publication/266185766_Licensing_Issues_for_Central_and_Eastern_European_Libraries (date of access: 02.11.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні
наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Калюжна Н. Нормативно-правове підґрунтя врегулювання питань відкритої науки в Україні. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2025. Вип. 15. С. 23–37. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335060>

2. Калюжна Н. Упровадження принципів відкритого доступу в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2023. Т. 6, № 1. С. 149–159. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283984>

3. Калюжна Н. Використання інноваційних інструментів для підтримки та моніторингу відкритої науки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 4. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.293969>

Статті в зарубіжних виданнях, що індексуються в міжнародних базах даних Web of Science, Scopus:

4. **Kaliuzhna N.**, Aydin Z., Müller P., Hauschke C. Hurdles to open access publishing faced by authors: a scoping literature review from 2004 to 2023. *Royal Society Open Science*. 2025. Vol. 12, Iss. 8. 250257. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsos.250257>

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає розробку дизайну дослідження, формування критеріїв для відбору публікацій, проведення огляду

літератури, синтез результатів, написання оригінального тексту публікації статті.

5. **Kaliuzhna N.**, Hauschke C. Open access in Ukraine: Characteristics and evolution from 2012 to 2021. *Quantitative Science Studies*. 2024. Vol. 5, Iss. 4. P. 1022–1041. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00324

Здобувачкою здійснено до 90 % внеску, зокрема концептуалізація та дизайн дослідження, збір, аналіз та візуалізація даних, написання оригінального тексту статті.

6. **Kaliuzhna N.**, Auhunas S. Research Information Infrastructure in Ukraine: first steps towards building a national CRIS. *Procedia Computer Science*. 2022. Vol. 211. P. 230–237. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.10.196>

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає розробку дизайну дослідження, аналіз складових інфраструктури наукової комунікації в Україні, написання оригінального тексту статті.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Калюжна Н. Відкритий доступ до наукових публікацій в Україні: бар'єри та можливості. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : матеріали IV Міжнар. наук. конф., м. Київ, 20–22 трав. 2021 р. Київ, 2021. С. 119–121.

8. Калюжна Н. Роль постійних ідентифікаторів у забезпеченні відкритого доступу до наукових публікацій. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 18–19 листоп. 2021 р. Харків, 2021. С. 133–134.

9. Калюжна Н. Платформи відкритого доступу як альтернативний канал для поширення наукових знань. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів П'ятої міжнар. наук. конф., м. Київ, 23–24 черв. 2022 р. Київ, 2022. С. 286–288.

10. Калюжна Н. Відкрита наука та підготовка бібліотечно-інформаційних фахівців: співіснування двох світів. *Філософія культурно-*

мистецької освіти : матеріали II Всеукр. наук. конф., м. Київ, 24 берез. 2023 р. Київ, 2023. С. 80–83.

11. Калюжна Н. Трансформаційні угоди з видавництвами наукової літератури: роль та місце бібліотеки. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів Шостої міжнар. наук. конф., м. Київ, 19–20 трав. 2023 р. Київ, 2023. С. 149–151.

12. do Amaral J., Adegbilero-Iwari I., **Kaliuzhna N.** Open Peer Review Traits in Open Access Journals: An Analysis based on DOAJ. *45th SSP Annual Meeting: Transformation, Trust, and Transparency*, Portland, May 31–June 2, 2023. Portland, 2023. DOI: <https://doi.org/10.14293/s2199-ssp-am23-01029>

Здобувачкою здійснено до 35% внеску, що включає розробку дизайну досліджень, отримання даних з DOAJ, аналіз та візуалізація даних.

13. Kaliuzhna N. Zooming in on Open Access in Ukraine: trends and patterns. *PUBMET2023: The 10th Conference on Scholarly Communication in the Context of Open Science*, Zagreb, September 13–15, 2023. Zagreb, 2023. P. 23–24. DOI: <https://doi.org/10.15291/pubmet.4255>

14. Калюжна Н. Моніторинг відкритості результатів наукових досліджень на національному рівні: досвід Німеччини. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 3–5 жовт. 2023 р. Київ, 2023. С. 243–246.

15. Калюжна Н. Міжнародні ініціативи та проєкти для підтримки наукової комунікації в Україні під час війни. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення* : зб. тез і повідом. Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. : VII Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька. Київ, 2023. С. 115–117.

16. Auhunas S., Ernert S., Gutsche H., **Kaliuzhna N.** Electronic Preservation Project for Ukrainian Open Access Journals (EPP UA) to Safeguard Research Content during the War. *Open Science and Innovation in Ukraine 2023* : 2nd International Conference, October 26–27, 2023. Hanover, 2024. P. 7–9. DOI: <https://doi.org/10.2174/9789815256956124010006>

Здобувачкою здійснено до 20% внеску, що включає огляд літератури та написання ориганального тексту статті.

17. **Kaliuzhna N.**, Zeuner A., Hauschke C. I got 82 problems... Hürden des Open-Access-Publizierens: Ergebnisse einer Literaturübersicht (2004-2023). *Zenodo*. 2024. September 11. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13747746>

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає проведення огляду літератури, тематичного аналізу та візуалізація даних.

***Наукові праці, які додатково відображають
результати дослідження:***

18. **Kaliuzhna N.**, Altemeier F. Towards Fair Principles for Research Information: Report on a Series of Workshops. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*. 2021. No. 7. P. 128–132. URL: <http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/233322> (date of access: 25.03.2025).

Здобувачкою здійснено до 50% внеску, що включає проведення узагальнення результатів серії вебінарів та написання оригінального тексту.

19. Hauschke C., Nazarovets S., Altemeier F. **Kaliuzhna N.** Roadmap to FAIR Research Information in Open Infrastructures. *Journal of Library Metadata*. 2021. Vol. 21, No. 1/2. P. 45–61. DOI: <https://doi.org/10.15488/11463>

Здобувачкою здійснено до 25% внеску, що включає узагальнення результатів проведення серії вебінарів та написання оригінального тексту статті.

ПОШУКОВІ ЗАПИТИ ДЛЯ ОГЛЯДУ ЛІТЕРАТУРИ ПРО БАР'ЄРИ ПУБЛІКАЦІЇ У ВІДКРИТОМУ ДОСТУПІ

Джерело	Пошуковий запит	Результат
Dime nsions	"open access" AND (publish* OR publication*) AND (barrier* OR obstacle* OR hurdle* OR injustice* OR exclusive* OR inequalit* OR discriminat* OR challeng* OR struggl* OR threat*) AND (person* OR author* OR scholar* OR scientist OR researcher OR academic*) NOT ("is an open access article" OR "This is an open access" OR predatory OR medica* OR aggregat* OR service* OR covid* OR "an introduction" OR protocol* OR "artificial intelligence" OR "research data" OR DNA OR computation* OR clinical* OR disease* OR simulation* OR treatment OR "machine learning" OR "book review" OR "correction" OR lesson* OR framework OR editorial OR "Introduction" OR "Afterword")	874
WoS	(TS=(("open access" AND (publish* OR publication) AND (barrier* OR obstacle* OR hurdle* OR injustice* OR exclusive* OR inequalit* OR discriminat* OR challeng* OR struggl* OR threat*)) AND (person* OR author* OR scholar* OR scientist OR researcher OR academic*) NOT ("is an open access article" OR "This is an open access" OR "predatory" OR medica* OR aggregat* OR service* OR covid* OR "an introduction" OR protocol* OR "artificial intelligence" OR "research data" OR DNA OR computation* OR clinical* OR disease* OR simulation* OR treatment OR "machine learning" OR "book review" OR "correction" OR lesson* OR framework OR editorial OR "Introduction" OR "Afterword"))))	486
Scopus	TITLE-ABS-KEY (("open access" AND publish* OR publication) AND (barrier* OR obstacles* OR hurdle* OR injustice* OR exclusive* OR inequalit* OR discriminat* OR challeng* OR struggl* OR threat*)) AND (person* OR author* OR scholar* OR scientist OR researcher OR academic*) AND NOT ("is an open access article" OR "This is an open access" OR "predatory" OR medica* OR aggregat* OR service* OR covid* OR "an introduction" OR protocol* OR "artificial intelligence" OR "research data" OR dna OR computation* OR clinical* OR disease* OR simulation* OR treatment OR "machine learning" OR "book review" OR "correction" OR lesson* OR framework OR editorial OR "Introduction" OR "Afterword")	204
OATP	(#oa.obstacle* AND #oa.author*) OR (#oa.obstacle* AND #oa.comment* OR #oa.article* OR #oa.editorial*) NOT (#oa.french OR #oa.italian OR #oa.spanish)	313

ПЕРЕЛІК ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕПОЗИТАРІЇВ

Назва репозитарію
Institutional repository of Taras Shevchenko National University of Kyiv (eKNUTSHIR)
ChSTU repository
Institutional Repository of Chernihiv Polytechnic National University (IRCPNU)
Electronic Nizhyn Gogol State University Institutional Repository (eNGSUIR)
Digital Repository - Intellectual Funds of Bukovynian State Medical University
Institutional Repository of Chernivtsi Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics (iRChITE SUTE)
Common Repository of the University of Science and Technologies (CRUST)
Electronic archive (repository) of Dnipro State University of Internal Affairs
Institutional Repository Dnipro University of Technology
Institutional repository at the Faculty of Physics and Technology of Oles Honchar Dnipro National University
Repository of Dnipropetrovsk Medical Academy
Electronic Archive Donetsk National Technical University (eDonNTUR)
Donetsk National University Institutional Repository (eDonNUIR)
Repository of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Institutional Repository of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (IFNTUOG)
A.N.Beketov KNUME Digital Repository
Electronic Kharkiv National Pedagogic University Institutional Repository (EKhNPUI)
Electronic Archive of Kharkov National University of Radioelectronics (EIAr)
Kharkiv National Automobile and Highway University digital repository (EIArKhADI)
Electronic Archive of Ukrainian Engineering Pedagogics Academy (EIAr UIPA)
Electronic Archive of the National University of Pharmacy (eaNUPh)
Electronic National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" Institutional Repository (eNTUKhPIIR)
Kharkov National University of Internal Affairs Institutional Repository (KhNUIAIR) (KhNUIAIR)
Repository of Kharkiv National Medical University
Yaroslav the Wise National Law University Kharkiv: eNULAUIR
Electronic Kharkiv National University Institutional Repository (eKhNUIR)
Academic repository of Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council
Electronic Institutional Repository Kherson State Maritime Academy (eKSMAIR)
Kherson State University Repository

Repository of the Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
eCUSUIR - Institutional Repository of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
Central Ukrainian National Technical University Repository (CUNTUR)
Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository (eKMAIR)
Electronic National University of Food Technologies Institutional Repository (eNUFTIR)
Borys Grinchenko Kyiv University Institutional repository
Digital Library NAES of Ukraine
Digital Repository Dragomanov Ukrainian State University (ENPUIR)
Electronic Archive of the Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (ELAKPI)
Electronic Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav Institutional Repository (eHSUPIR)
Institutional Repository of Bila Tserkva National Agrarian University
Institutional Repository of the State Higher Educational Institution "National Academy of Statistics, Accounting and Auditing"
Repository of P. L. Shupyk National University of Health of Ukraine
Electronic Repository Kyiv National University of Technologies and Design (erKNUTD)
Institutional repository of the Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl (eEastUkrNUIR)
Digital Repository of Luhansk Taras Shevchenko National University
LDUFK repository
Electronic repository of the Ukrainian Catholic University (ErUCU)
LSULS Digital Repository
Lviv State University of Internal Affairs Institutional Repository (LvSUIAIR)
Institutional Repository of Mykolayiv National Agrarian University
Electronic Odessa National Economic University Institutional Repository (eONEUIR)
Electronic National University Odessa Law Academy Institutional Repository
Repository of Odessa II Mechnikov National University
Repository of the K.D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University
Odessa National Medical University Institutional Repository (ONMUIR)
Digital Repository of Poltava State Agrarian University
Electronic archive (repository) of Poltava State Medical University Medical University (eaPSMU)
Institutional Repository of Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Digital Repository of National University of Water and Environmental Engineering
Digital Repository of Ostroh Academy
Electronic Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko Institutional Repository (eSSPUIR)
Electronic Archive of Ternopil National Technical University Ivan Pul'uj (ELARTU)
Institutional Repository of Ternopil National Pedagogical University V.Hnatiuk
Scientific Repository of I.Horbachevsky Ternopil National Medical University
Electronic Uman State Pedagogical University Institution Repository (eUSPUIR)

Repository of National Pirogov Memorial Medical University Vinnytsia
Repository of Vinnytsia National Technical University
Repository of Vinnytsya National Agrarian University (VNAU)
Electronic Volyn National University Institutional Repository
Electronic Institutional Repository of "Zaporizhzhia Polytechnic" National University (EIRZNTU)
Electronic Institutional Repository of the Tavia State Agrotechnological University
MDPU Repository
Electronic Institutional Repository of Mariupol State University (eIR MSU)
Institutional Repository of Zaporizhzhia State Medical University (IRZSMU)
Zaporizhzhya State Engineering Academy Repository
Electronic Zhytomyr State Technological University Institutional Repository (eZTUIR)
Institutional Repository of Polissia National University
Zhytomyr State University Library
Institutional Repository of Vadym Hetman Kyiv National Economic University irKNEU
Repository of Kyiv National University of Construction and Architecture
Electronic Institutional Repository of the National Aviation University of Ukraine

КЛАСИФІКАЦІЇ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ

1. Kaliuzhna, Nataliia (2024). Mapping OECD's Revised Field of Science and Technology (FOS) Classification to Scopus' All Science Journal Classification Codes (ASJC). figshare. Dataset. DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.26489389.v2>

2. Kaliuzhna, Nataliia (2024). Mapping OECD's Revised Field of Science and Technology (FOS) to Web of Science Research Areas. figshare. Dataset. DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.26489392.v2>

3. Kaliuzhna, Nataliia (2024). Mapping OECD's Revised Field of Science and Technology (FOS) Classification to Australian and New Zealand Standard Research Classification (ANZSRC) 2020 (Dimensions). figshare. Dataset. DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.26491210.v1>

НАБІР ДАНИХ, НА ОСНОВІ ЯКОГО ВИКОНАНО БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОТОКУ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ЗА 2012-2021рр. (186 000 записів)

1. Kaliuzhna N. Open Access in Ukraine: characteristics and evolution from 2012 to 2021: supplementary data [Data set]. Zenodo. 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11236064>